МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Гайворонська міська рада
Відділ культури, туризму та культурної спадщини
Комунальний заклад «Гайворонський краєзнавчий музей»
Комунальна установа
«Гайворонський центр професійного розвитку педагогічних працівників»
Гайворонської міської ради Кіровоградської області (м. Гайворон)

ГАЙВОРОНСЬКЕ НАДБУЖЖЯ

Історико-краєзнавчий збірник

Випуск 1

Гайворон
2024

УДК 908(477.65)(06)
Г15

Редакційна колегія:

Пошенко Ю. В., головний редактор, заступник міського голови з питань діяльності виконавчих органів (соціальна сфера) Гайворонської міської територіальної громади;

Ситник О. І., заступник головного редактора, кандидат географічних наук, доцент Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини **(**відповідальний за випуск);

Касьяненко В. О., директор КУ «Гайворонський центр професійного розвитку педагогічних працівників» Гайворонської міської ради (відповідальний редактор);

Денисик Г. І., доктор географічних наук, професор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського;

Колотуха О. В., доктор географічних наук, професор Національного авіаційного університету;

Браславська О. В., доктор педагогічних наук, професор Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Скус О. В., кандидат історичних наук, професор Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Кравцова І. В., кандидат географічних наук, доцент кафедри екології та безпеки життєдіяльності Уманського національного університет садівництва;

Безлатня Л. О., кандидат географічних наук, доцент Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Соболенко А. А., начальник відділу культури, туризму та культурної спадщини Гайворонської міської ради;

Працьовитий М. М., директор КЗ «Гайворонський краєзнавчий музей» Гайворонської міської ради;

Комірний О. І., вчитель історії, краєзнавець, Лауреат обласної краєзнавчої премії імені В. Ястребова;

Павличук О. А., журналіст, письменник, краєзнавець, Лауреат обласної краєзнавчої премії імені В. Ястребова;

Дяченко С. В., технічний редактор, старший викладач кафедри географії, геодезії та землеустрою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Комунальної установи «Гайворонський центр професійного розвитку педагогічних працівників» Гайворонської міської ради (протокол № 3 від 21.05.2024 р.)

Г15 **Гайворонське** Надбужжя : іст.-краєзнавчий зб. Вип. 1. / МОН України, Гайворонська міська рада, Відділ культури, туризму та культурної спадщини [та ін.]; [редкол.: Ю. В. Пошенко, О. І. Ситник (відп. за вип.), В. О. Касьяненко (відп. ред.) [та ін.]. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2024. – 109 с.

Збірник містить наукові статті, які висвітлюють низку проблем у наукових вишукуваннях історії, картографії, географії, краєзнавства, регіоналістики, життєопису відомих постатей. Значне місце посідають питання з проблем історичної географії, картографії, топоніміки, регіоналістики, краєзнавства, екології, історії міст і сіл України, їх символіки, атрибутики місцевої влади, історичного картографування, охорони навколишнього природного середовища та педагогіки. Висвітлюються заходи, форми й методи формування краєзнавчого світогляду студентської та учнівської молоді.

УДК 908(477.65)(06)

Погляд редколегії не завжди збігається з позицією авторів

Засновник та правовласник збірника: Гайворонська міська рада Кіровоградської області

© Гайворонська міська рада, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА …….. 4

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ …….. 5

Костинюк Наталія. ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ СЕЛА БАНДУРОВЕ …… 5

Максютов Андрій, Кузь Олександр. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ НАСЕЛЕННЯ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ ……... 9

Бейдик Олександр, Гришко Світлана. АСКАНІЯ-НОВА: ФЕНОМЕН КОНСТРУКТУ, РЕТРОСПЕКТИВА, СУЧАСНИЙ СТАН …….. 16

Цвігун Світлана. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ СЕЛА БАНДУРОВЕ …… 23

РЕГІОНАЛЬНІ ГЕОГРАФІЧНІ СТУДІЇ …… 26

Колотуха Олександр. ОЦІНКА РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВОДНОГО ТУРИЗМУ НА СЕРЕДНЬОМУ ПОБУЖЖІ …….. 26

Кравцова Ірина. СЕРЕДНЄ НАДБУЖЖЯ: ЕТИМОЛОГІЯ ТА СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ РЕГІОНУ …… 32

КРАЄЗНАВЧА СПАДЩИНА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД 40

Працьовитий Микола, Пилипенко Аліна, Макогон Ірина. ЗАЛІЗНИЧНА АРХІТЕКТУРА МІСТА ГАЙВОРОН, ЯК ЧАСТИНА ІДЕНТИЧНОСТІ КРАЮ …. 40

ВИДАТНІ КРАЄЗНАВЦІ 47

ОДНА ЛЮДИНА І ЦІЛЕ ЖИТТЯ – ГЕОГРАФ І ПЕДАГОГ, ТУРИЗМОЛОГ І КРАЄЗНАВЕЦЬ (ДО 70-РІЧЧЯ ПРОФЕСОРА О.О. БЕЙДИКА) …….. 47

ТУРИЗМ ЯК СУЧАСНИЙ СПОСІБ ПІЗНАННЯ ТЕРИТОРІЇ 51

Барвінок Наталія, Гнилозубенко Дмитро, Паршин Микола. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ …….. 51

Дутчак Світлана, Мендришора Ніколіна. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ БЕРЕГОМЕТСЬКОЇ ГРОМАДИ …… 56

Ситник Олексій, Пошенко Юлія, Соболенко Алла. РОЗВИТОК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО РИНКУ ТУРИЗМУ В ГАЙВОРОНСЬКІЙ МІСЬКІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ …….. 60

ВИДАТНІ ПОСТАТІ ГАЙВОРОНСЬКОГО КРАЮ 60

Олександр Пересунчак. ЯРОСЛАВ ЛЕСІВ -- БОРЕЦЬ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ ……. 60

НЕЗЛІЧЕННІ ГОРИЗОНТИ ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ ПИЛИПИШИНА …….. 79

Самбор Олена. ЛЕОНІД МИКОЛАЙОВИЧ НАРОДОВИЙ – ВИДАТНИЙ ПОЕТ ТА ЖУРНАЛІСТ ГАЙВОРОНЩИНИ …… 81

Собчик Тетяна. ВИДАТНІ ЗЕМЛЯКИ ГАЙВОРОНЩИНИ У БОРОТЬБІ ЗА СВОБОДУ І НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ …… 88

ФОТОГАЛЕРЕЯ …… 100

ДО ВІДОМА АВТОРІВ …….. 107

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ …… 108

ПЕРЕДМОВА

Вітаємо вас з першим випуском історико-краєзнавчого збірника «Гайворонське Надбужжя», який відкриває нову сторінку в дослідженні культурної спадщини нашого регіону.

Гайворонщина має давню історію, яка починається ще з часів Київської Русі. Її землями пролягали важливі торгові шляхи, що сприяло розвитку міст і сіл, які зберегли свою самобутність до наших днів. Кожне поселення має свою унікальну історію, яка відображена в місцевих легендах, архітектурі та культурних традиціях. Цікавим аспектом історичної спадщини є відомі постаті, що вплинули на розвиток регіону, та їхній внесок у національну культуру.

Гайворонщина пропонує багатий спектр туристичних атракцій, які приваблюють відвідувачів зі всього світу. Серед них – мальовничі природні ландшафти, культурно-історичні пам'ятки, а також унікальні залізниця та залізнична архітектура. Об’єкти природно-заповідного фонду стають ідеальними місцями для розвитку екотуризму, активного відпочинку та дослідження місцевої флори і фауни.

«Гайворонське Надбужжя» – це спроба об'єднати зусилля істориків, краєзнавців, географів та дослідників, які працюють над вивченням минулого та сучасного нашого регіону. У цьому виданні ви знайдете статті, присвячені історії розвитку територіальних громад, їх культурній спадщині, видатним постатям, питанням екології, проблемам природокористування та багато іншого.

Збірник має на меті стати платформою для обміну знаннями та досвідом, сприяти формуванню краєзнавчого світогляду у студентської та учнівської молоді, а також підтримувати зв'язок між поколіннями, передаючи знання про наш край від старших до молодших.

Ми впевнені, що ця збірка стане важливим джерелом інформації та натхнення для всіх, хто цікавиться історією та культурою Гайворонщини. Сподіваємось, що вона сприятиме поглибленню вашого знання про наш край та спонукатиме до нових досліджень.

Дякуємо всім авторам, рецензентам та редакторам, які долучилися до створення цього видання. Ваша праця є неоціненною у справі збереження та популяризації історико-культурної спадщини нашого регіону.

Гайворонський міський голова Роман ВОЛУЙКО

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

УДК 94(3/9)

Костинюк Наталія
Бандурівський ліцей Гайворонської міської ради Кіровоградської області
Бандурове, Голованівський район, Кіровоградська область, Україна
e-mail: nataliakostinuk2017@gmail.com

ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ СЕЛА БАНДУРОВЕ

Костинюк Наталія. Історія заснування села Бандурове. *«Щоб історія перед вами не згасла, її золоті нитки не губіть» Ольга Кобилянська. Збереження знань про історію рідного краю, про своє коріння та ідентичність – головне завдання у вихованні підростаючого покоління.*

Ключові слова: історія, заселення, походження, назви, розвиток.

Natalia Kostinyuk. The history of the founding of the village Bandurove. *«To keep the history from fading before you, do not lose its golden threads.» – Olha Kobylianska. Preserving knowledge about the history of one's native land, roots, and identity is the main task in the upbringing of the younger generation.*

Keywords: history, settlement, origin, names, development.

Результати дослідження. Бандурове – мальовниче село розташоване на берегах річки Яланець, яка бере свій початок у однойменному селі сусідньої Вінницької області. Населений пункт знаходиться за 15 км на південь від міста Гайворон, яке було районним центром до 2020 року і за 15 км від залізничної станції Хащувате. Розташоване село на межі трьох областей: на схід через 3 км знаходиться с. Кам'яне Одеської області, а за 7 км на захід від Бандурове – село Кедрасівка Вінницької області. Бандурове має постійне сполучення з м. Гайвороном. Через село проходить траса Балта-Умань. Цей шлях має давню історію: ще на межі XVII–XVIII ст. проходила «града» що поєднувала два великі на той час гради (міста) Балту та Умань. На 1 січня 2007 р. населення Бандурового становило 1710 чоловік, на 19 грудня 2023 р. – 1310. Як бачимо, кількість жителів Територія села Бандурове була довгий час була не заселена. На південь, в неозорих степах селитись було небезпечно: дуже частими «гостями» багатих степів були турки і татари, набіги їх були нещастям для населення, бо вороги спустошували села, грабували жителів, забирали жінок, чоловіків та дітей і продавали в турецьку неволю.

Перші поселення з'явилися на берегах невеликої чистої річки із смачною, придатною для пиття водою Це була сама головна умова виникнення поселень: адже вода – це основа життя, а в нашій місцевості було ще й багато життєдайних джерел, які давали початок невеличким струмкам, що поповнювали річку Яланець. З давніх часів частину річки між Московщиною та Старинцями (місцеві назви кутків) називали Гнилою, бо перейти з одного берега на інший було неможливо: плавні і болота, як кажуть старожили, дна немає — створювали природну перешкоду[4]. Грунти навколо були дуже родючі. Місце було привабливим для поселенців і, незважаючи на небезпеку, тут осідають для постійного проживання перші жителі. Це було 350–400 р. тому. Із книги Ю.І.Бодрова «Історія Уманського козацького полку» дізнаємося, що на південному кордоні Уманського полку було село Бандурівка на Яланці: «Найпівденнішими тут були Демівка, Романівка та Бандурівка на річках Савранці та Яланці». В реєстрі Уманського козацького полку 1649 року згадується Бандурівка на Яланці [1].

В краєзнавчих матеріалах Казавчинської сільської ради, наданих Гайворонському районному краєзнавчому музею знаходимо дані датовані 1617 р.: Подимний податок збирають в Казавчині, Бандуровці. «Року 1617 місяця вересня 17. Із міста Бандуровка яке

має 22 дими з млином і кам'яним постоялим двором – сума: злотих 34.» Отже можемо зробити висновок, що у першій половині XVII ст. село уже було значним поселенням.

Чому село отримало таку назву? Існує декілька легенд про це. За переказами, що передавалися з покоління в покоління, першим на території села поселився чоловік на ім'я Данило. Він заснував тут хутір. Пізніше поряд з ним почали селитися інші люди. Цей куток отримав назву Старинці, бо він був найстарішою частиною села. Жителі займалися землеробством, скотарством, розчищали ліси, боролися з нападами татар. Данило гарно грав на бандурі, сам умів виготовляти цей інструмент і цим прославився далеко за межами села. За другою легендою, Данило на всю округу прославився своїм ремеслом — бондарством. Маючи багато цінного матеріалу навкруги, Данило робив міцні гарні бочки для різни потреб, дубові діжки, дерев'яні відра, цеберки та кухлі. Селяни перейняли бондарську справу. Крім Данила, в поселенні появилися ще й інші майстри. Село почали називати Бондурова. Ця легенда більш ймовірна для нашого села. До наших днів збереглося у селі бондарне ремесло, і сьогодні у селі є майстри, що можуть виготовити діжку і під квашенину, і під вино чи інші потреби. Місцеві краєзнавці дослідили що у 60-х рр. XX ст. у селі проживало 56 родин із прізвищем Бондар, яке пішло від бондарного ремесла. Підтвердженням розвитку бондарства є ще і той факт, що у архівах знайдено записи про замовлення бочок для пива пивоварами міста Умань у с. Бондурова що на р. Яланець.

Самою вірогідною є версія про Данила-бондаря. Відомості про жителя з таким іменем довгий час зберігалися в церковному літописі. Цей літопис загубився у роки війни. У повоєнні роки старожил Сербин Мойса розповідав, що сам читав цей літопис до війни і знаходив там згадку про Данила.

Спочатку село було невеличким, глухим, загубленим серед глибоких ярів та балок, густо порослих лісами. З часом розвивалося господарство, село зростало. Серед селян виділялися заможні, навіть багаті; їм було вже тісно в селі. Вони почали селитися за селом. Багатий селянин Гудим (Годим) поселився на території сучасної бригади № 1. Поступово поруч із ним почали селитися його родичі, і ця територія стала називатися Годимівкою. Ця назва збереглася до наших днів.

Напроти поселення Гудима, на правому березі річки, заснував свій куток козак Наливайко. Довгий час ця місцевість називалася Наливайківщиною. Пізніше, десь у XIX ст., за нею закріпилась назва Кутяна.

Найпізніше почала заселятися територія сучасної Московщини. Це припадає приблизно на першу половину XIX ст. За переказами тут поселився москаль, який вірою і правдою відслужив 25 р. у царській армії. Він мав право отримати у власність 3 десятини землі. Цей москаль добився привілеїв і був звільнений від податків.

Пам'ять зберегла перекази дідів, що першими відслужили в царській армії 25 р. Моргач Авраам, Шевчук Остафій, Довгань Давид, які пізніше теж поселилися на Московщині, яка знаходилася у підніжжя пагорбів, що називаються Боброві гори. Місцевість для обробітку землі була складною.

До 1830 р. село належало польському поміщику Ржевуському. В 1830 р. цей поміщик брав участь у польському повстанні, яке жорстоко придушили царські війська. За участь у бунті поміщик був арештований, ув'язнений, а маєток було передано в казну. Село стало державним [4]. В цей час в Бандурово були переселені мешканці інших конфіскованих маєтків: Каташина, Гербини, Косівки.

Довгий час кутки були як окремі поселення: Старо-Бандурова, Наливайківка, Гудимівка. До 1845 р. ці поселення мали власні церкви: «Рождество-Богородична», «Покровська», «Дмитріївська», мали свої притчі і були майже самостійними. Дві церкви було закрито, залишилась «Покровська», яка невдовзі згоріла від удару блискавки. В 1850 р. керівництво військових поселень приступило до будівництва нової церкви. В 1853 р. будівництво було закінчено, нову церкву було освячено в ім'я Покрови Божої Матері [4]. Церкву було закрито при радянській владі. У приміщенні довгий час був склад і продуктовий магазин. Сама будівля мала гарне архітектурне рішення і вписувалась в місцевий ансамбль села. Знаходилась вона в центрі, на місці, де на початку XXI ст.

збудовано нову сучасну, красиву церкву. Зруйнували стару церкву в 1979 р. В приході церкви було відкрито трикласну школу, в якій навчалося 50–80 учнів. В 1897 р. в селі було відкрито школу грамоти для дівчаток [4]. В роботі А. Крилова «Населенные места Подольской губернии» (издание Подольского губернского статистического комитета, 1905 г. с.376) знайдено такі дані: «Бандурово – належить державі, дворів – 1036, жителів – 4441 душа обох статей.». Згадується тут і про міністерське училище, школу грамоти для дівчаток, про наявність церкви і водяного млина. Також тут вказано, що в селі через кожні два тижні по понеділках проходять базари. За словами старожилів ці базари були великими і славилися на всю округу [3].

З реєстру податків Кам'янецького старостату ми дізнаємося про селянські повинності, які накладалися на селян нашого краю в XVII ст.:

– селяни крім грошового податку, сплачують подимний податок, дають панам жито, овес, пшеницю, ячмінь, сіно, кури, гуси, яйця, каплунів, прядиво, хміль;

– крім того платять податки за овець, свиней, данину медову, половинщину, снопове, косове, надральне, писче, бірче, очкове, рогове, орендне, сухомельщину, панщинне від неділі до неділі;

На жаль, майже немає даних про події у селі в тривожні роки перших десятиріч XX ст.

В газеті «Ленінець» (орган Кіровоградського обкому КПУ і обласної Ради депутатів трудящих по Ульяновському територіально-виробничому колгоспно-радгоспному управлінню від 4 вересня 1962 р.) [2] знайдено такі відомості:

– в 1920 р. в селі створено волосний революційний комітет.

– в 1925 р. було організовано товариство спільного обробітку землі імені газети «Правда».

Великим випробуванням і величезним горем стала для жителів села Друга світова війна. На захист Батьківщини піднялися всі жителі села. 850 чоловік пішли на фронт, більше 400 із них не повернулися до рідних домівок: їх могили розкидані по всій Європі. Довгий список з 439 прізвищ викарбуваний на гранітній стіні меморіалу в центрі села.

Лісиста місцевість нашого краю сприяла діям партизанських загонів. В жовтні 1943 р. невеликі партизанські групи об'єдналися у великий загін «Буревісник», командиром загону став Кухаренко І.А. «Буревісник» діяв на території Одеської, Кіровоградської, Вінницької, Миколаївської областей. В загоні були і жителі села Бандурове: Тищук Кіндрат, Коваль Дмитро, Коваль Тимофій, Коваль Анатолій, Пипенко Борис, Дячок Яків і інші. Чотири учасники партизанського руху нагороджені медалями.

За Бандурове запеклих боїв не було, але і в нас є братська могила в якій покояться останки тих, хто віддав своє життя за нашу землю, за наш край. В 1958 р. в центрі села побудовано пам'ятник воїнам - визволителям. На гранітній плиті викарбувані імена:

Коршунов Михайло Іванович
Танцюра Дмитро Трохимович
Висланько Микола Якович
Мойсейкін Дмитро Леонтійович
Онопа Михайло Дем'янович
Данькевич Ольга Яківна
Свомоп Савелій Григорович
І п'ять невідомих солдатів.

Із сім'ями деяких солдатів було встановлено зв'язки, які підтримувалися у післявоєнний час. Неодноразово в село на День Перемоги приїздили рідні Висланька М.Я. В цей день обмінювалися вітальними телеграмами і з іншими сім'ями.

У березні 1944 р. прийшло довгождане звільнення. Наслідки війни були дуже важкі. За окупації більша половина села була спалена, господарства колгоспів розграбовані. Відбудова здійснювалась у важких умовах. Техніки не було, не вистачало коней. Землю обробляли вручну: копали лопатами, орали коровами, косили косами.

З 1948 р. Хащуватська МТС для роботи в колгоспах стала випускати по 3–4 трактори. За розповідями жителів села на території було створено 6 колективних

господарств, які під час укрупнень злилися спочатку у три, а потім в одне господарство. В цій же газеті «Ленінець» знаходимо дані про колгосп «Іскра». Артіль мала 7184 га землі, в тому числі 4987 га орної. Це багатогалузеве господарство зерно-молочного напрямку. В колгоспі діяли 3 рільничих бригади, 3 молочно-товарних та 3 свино-товарних ферми, 1 птахоферма, 1 вівцеферма. З допоміжних підприємств є млин, олійня, майстерня по ремонту сільгоспмашин, пилорама [2].

За даними сільської Ради у травні 1965 р. у селі проживало 4275 чол. У ці роки над колгоспом шефствував Заваллівський графітовий комбінат, який допоміг спорудити дамбу для ставка площею 180 га, зрошувальну систему на площі 88 га, за допомогою шефів механізували тваринницькі ферми і колгоспний тік. На середину 60-х рр. ХХ ст. Бандурове було радіофіковане та електрифіковане від електроенергії Заваллівського графітового комбінату.

Село розбудовувалось, упорядковувалось, розквітало. В 60–70-ті рр. щорічно 50–60 сімей ставали новоселами. Побудували нове приміщення під контору колгоспу. Розпочалося будівництво нової школи, будинку культури. В 1972 р. учні переселилися у нове приміщення, а в 1978 р. – відкрився новий будинок культури.

За роки незалежності жителі села також мають певні досягнення. В Бандуровому створено і непогано працює найбільше в районі фермерське господарство «Лан». На землях сільської ради створено систему ставків. Загальна площа водного дзеркала становить 583 га. В долині р. Яланець – багата різноманітна рослинність створює сприятливі умови для проживання багатьох видів птахів. У заростях очеретів, осоки та верболозу гніздяться і розмножуються водоплавні птахи: лебеді, сірі, білі та руді чаплі, фазани, гуси сірі, лиски, очеретянки лугові, синиці вусаті. Більшість з них занесені до Червоної Книги України. 10 грудня 1994 р. Указом Президента України орнітологічному заказнику «Бандурівські ставки» надано статус державного значення. Площа орнітологічного заказника становить 385,6 га. Вона включає водне дзеркало та навколишні землі.

Історія повторюється: знову наша Україна втягнута у вир війни. Захистити свою незалежність, зберегти державність і цілісність – головне завдання всіх українців. Бандуряни не стоять осторонь, 38 уродженців села стали на захист Вітчизни. Довгих 10 р. українці ведуть боротьбу з агресором. Жителі села включилися у волонтерський рух: виготовляють маскувальні сітки, в’яжуть теплі шкарпетки, печуть пиріжки та печиво, донатять на потреби Збройних Сил України. Працюємо всі разом і віримо, що перемога буде за Україною.

Список використаних джерел:

1. Бодров Ю.І. «Історія Уманського козацького полку». Київ, 2001. С. 41-42.
2. Газета «Ленінець» (орган Кіровоградського обкому КПУ і обласної Ради депутатів трудящих по Ульяновському територіально-виробничому колгоспно-радгоспному управлінню №17. 4 вересня 1962 року).
3. Крилов А. «Населенные места Подольской губернии» *Издание Подольского губернского статистического комитета*. 1905. 376 с.
4. «Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Под ред. священника Е. Сицинского. *Приходы и церкви Подольской епархии.* Камянец-Подольск. 1901. № 9. 55с.

УДК 911.3:314(477.42)]-043.83-043.86](045)

Максютов Андрій
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Умань, Україна
e-mail: andriy.maksyutov@udpu.edu.ua
Кузь Олександр
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Умань, Україна
e-mail: O.I.Kyuz@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ НАСЕЛЕННЯ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Максютов Андрій Олексійович, Кузь Олександр Ігорович. Особливості формування та сучасного розвитку населення Житомирської області. *Результати проведеного дослідження можна використовувати для вивчення особливостей формування населення певного регіону, що в свою чергу веде до вирішення низки соціальних та демографічних проблем у ньому. Особливо такий аналіз буде корисним для депресивних територій та регіонів. Результати подібних досліджень можуть бути основою для вдосконалення наявних стратегій демографічного розвитку територій, а також враховуватися при створенні нових.*

У даному дослідженні здійснено характеристику основних демографічних показників, які описують процес формування, динаміку та структуру населення; проаналізовано історичний аспект заселення території Житомирської області; розглянуто особливості природного та механічного руху населення, а також описано регіональні відмінності в рівні гостроти демографічної ситуації на території Житомирщини; розглянуто особливості і проблеми міського та сільського розселення, а також досліджено основні шляхи їх подолання.

Ключові слова: населення, природний і механічний рух населення, суспільно-демографічний аналіз, демографічна ситуація.

Maksyutov Andrii, Kuz Oleksandr. Features of the formation and modern development of the population of Zhytomyr region. *The results of the conducted research can be used to study the peculiarities of population formation in a certain region, which in turn leads to the solution of a number of social and demographic problems in it. Such an analysis will be especially useful for depressed areas. The results of such studies can be the basis for improving existing strategies for the demographic development of territories, as well as be taken into account when creating new ones.*

In this study, the main demographic indicators that describe the process of formation, dynamics and structure of the population were characterized; the historical aspect of settlement of the territory of Zhytomyr region is analyzed; the peculiarities of the natural and mechanical movement of the population are considered, and regional differences in the level of severity of the demographic situation on the territory of Zhytomyr region are also described; the peculiarities and problems of urban and rural resettlement were considered, as well as the main ways of overcoming them were investigated.

Keywords: population, natural and mechanical population movement, socio-demographic analysis, demographic situation.

Вступ. У непростий військовий період трансформаційних змін економічної та соціальної ситуації в України одним із найважливіших є не лише питання збереження, а й примноження людського потенціалу держави. Особливо важливим є усвідомлення стану в якому перебуває населення країни в розрізі окремих областей. З огляду на це, найбільшої

уваги потребують мало розвинуті та депресивні регіони, зокрема такі, як Житомирська область.

Актуальним в теоретичному та практичному плані є поглиблення розуміння тих трендів, закономірностей і факторів, що визначають стан, рівень та перспективу якісної динаміки населення Житомирської області в сучасних умовах, а також наукове обґрунтування шляхів та ефективних механізмів забезпечення цього процесу.

Актуальність та важливість вивчення демографічних процесів підтверджується значною кількістю наукових робіт із даної тематики за авторством вітчизняних та закордонних науковців. Це, зокрема, праці: В. Яворської [12], М. Дністрянського [4], О. Ніцак [11], О. Заставецької [5], К. Нємця [10], Л. Нємець [9] та інших.

Окремо варто відзначити видатного вченого-географа М. Кострицю [127] (уродженця міста Житомир), який досліджував безпосередньо географію Житомирської області та суміжних з нею областей. Незважаючи на значний внесок вищеперерахованих вчених у дослідження різних сфер географії населення, окремі її аспекти досі недостатньо вивченні. Особливо це стосується питань демографічної ситуації на обласному та районному рівнях.

Мета дослідження полягає у дослідженні теоретичних і практичних аспектів формування динаміки населення Житомирської області та дослідження сучасного стану даного процесу.

Матеріал і методи дослідження. Постійне зростання диспропорцій в соціальній та економічній сфері життя регіонів зумовлює посилення інтересу до проведення суспільно-географічних досліджень майже всіх сфер життєдіяльності людей. Головною метою таких досліджень є розробка прогнозних рішень в управлінні територіальним розвитком. Одним же із першочергових завдань будь-якого суспільно-географічного дослідження є підбір комплексу методів наукового дослідження.

У процесі дослідження використовувалися основні загальнонаукові та спеціальні методи проведення досліджень. Зокрема, задля більш детального знайомства з теоретико-методичними основами дослідження формування населення регіону широко застосовувався літературний метод. В ході вивчення історичних аспектів заселення території та формування населення був використаний історичний метод. Використання статистичного методу дозволило зібрати значну базу даних, яка використовувалась для проведення досліджень. Картографічний метод дозволив на основі зібраних статистичних матеріалів розробити картосхеми, діаграми та графіки, а завдяки залученню описового методу було надано докладні пояснення до представлених картографічних матеріалів. Описовий метод на ряду з порівняльно-географічним також широко застосовувався у всіх розділах нашого дослідження. Метод синтезу та аналізу кінцевих результатів застосовувався для написання висновків.

Результати дослідження. На початку XXI ст. підходи до географічного вивчення населення зазнали певних змін. Україна опинилась у ситуації, яка потребувала нового бачення та розуміння сучасних проблем у сфері народонаселення.

Суттєвим поштовхом до виникнення нових поглядів на проблеми народонаселення стала потужна демографічна криза на початку XXI ст. Вона спричинила загальну депопуляцію населення, пік якої припав на 2022–2023 рр. Подолання такої гострої демографічної кризи важко було б уявити без розробки програми демографічної політики якісно нового зразка. Стабільний демографічний розвиток має бути головним показником успішного соціально-економічного розвитку України [3]. Важливою складовою державної регіональної політики також стала і регіональна демографічна політика. Виникла необхідність у розробці та реалізації концепцій і програм демографічного розвитку регіонів і їх районів, в тому числі даний процес не повинен оминути і Житомирську область.

Державна регіональна політика сучасної України розробляється та реалізується, переважно, на рівні областей [3]. Однак варто зауважити, що за європейськими нормами такий підхід не визначається як єдино вірний: для проведення ефективної регіональної політики, у деяких випадках, рівень областей може бути занадто малим. Таким чином, на

перспективу, існує необхідність об'єднання областей у більш крупні регіональні утворення, якими зокрема у країнах ЄС, є так звані базові регіони (NUTS-2). Для України своєрідним аналогом таких регіонів можуть стати традиційні історико-географічні області (Слобожанщина, Полісся, Поділля, Буковина та інші). Однак на офіційному рівні роботи в даному напрямку не ведуться [4, с. 479].

У контексті вивчення населення безпосередньо Житомирської області, окрім вже згаданого вище М. Кострици [7], також варто відмітити ще декількох науковців. Так, у працях О. Ніцак [11], досліджується демографічна ситуація та проблеми соціального розвитку сіл Житомирщини. І. Левицький окремі роботи присвятив проблемам демографічного розвитку Житомирської області та дослідженню якісних характеристик її населення [8]. Питанням трудових відносин, зайнятості населення, показників ринку праці Житомирщини та її районів присвячені роботи А. Колотун [6].

На даний момент демографічна політика та вивчення населення загалом безпосередньо прив'язані до адміністративно-територіального устрою країни. Традиційні територіальні системи розселення – обласні, районні та міжрайонні мають певні вироблені механізми регулювання демографічної ситуації, які на практиці, щоправда, виявляються слабкими і малоперспективними. У контексті регіоналізації країни та розробки нового адміністративно-територіального устрою необхідно буде перейти і до комплексних досліджень нових регіональних систем розселення [5, с. 147].

Порівнюючи з результатами перепису населення 2001 р. чисельність наявного населення Житомирської області станом на початок 2023 р. скоротилась на 194 тис. осіб або ж на 16,2 %. Невтішна тенденція до скорочення кількості населення має також схильність і до прискорення своїх темпів. Якщо в період між 2001 і 2018 роками кількість населення області щорічно скорочувалась в середньому на 0,7 %, то в проміжку між 2018 і 2023 роками цей показник піднявся до 3 % [1].

Процес депопуляції не сповільнився і на даний момент. Якщо 01.01.2021 чисельність наявного населення в Житомирській області становила 1195495 осіб, то станом на 1 травня 2023 року цей показник становив вже 1189820 осіб.

Варто наголосити, що темпи скорочення населення можуть суттєво відрізнятись за типом місцевості. Кількість міського населення з 2002 до 2021 років зменшилась на 64,3 тис. осіб (8,3 %), а сільського – на 129,7 тис. осіб (21,2 %) (рис. 1).

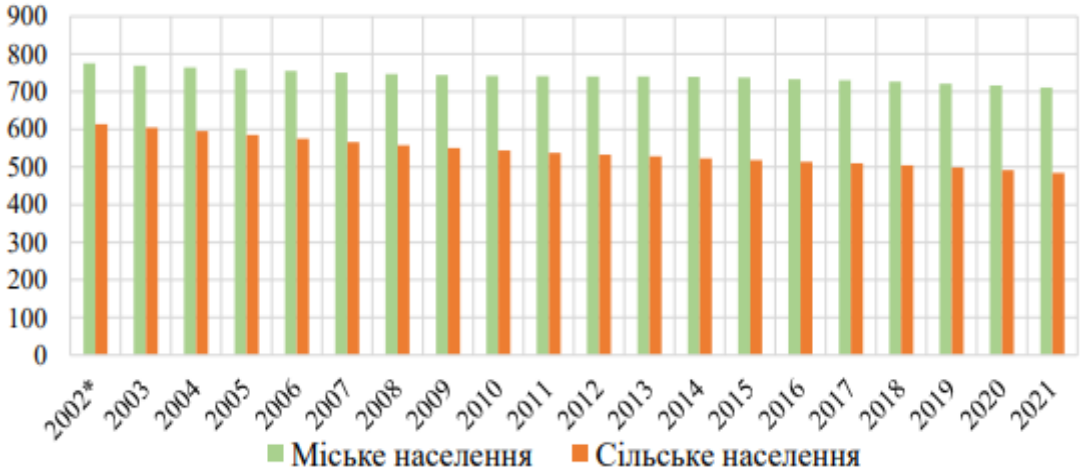

Рис. 1. Динаміка чисельності наявного населення Житомирської області за типом місцевості у період з 2002 до 2021 року, тис. осіб (побудовано автором на основі даних джерела [1]).

Основною причиною зменшення кількості населення визнається дисбаланс між головними показниками його природного руху – народжуваністю та смертністю. Зокрема, кількість народжених у січні-квітні 2021 року становила 2894 особи, а померлих – 8457 осіб [2]. Таким чином, кількість померлих перевищила кількість народжених майже у 3 рази. Разом з тим, за аналогічний період в області був зафіксований і міграційний відтік населення – 112 осіб.

Показники народжуваності у Житомирській області почали зменшуватись ще із 1950-х років. Однак справжнє загострення ситуації почалося у другій половині 1990-х років, а найнижчі показники були зареєстровані на початку 2000-х років (рис. 2.).

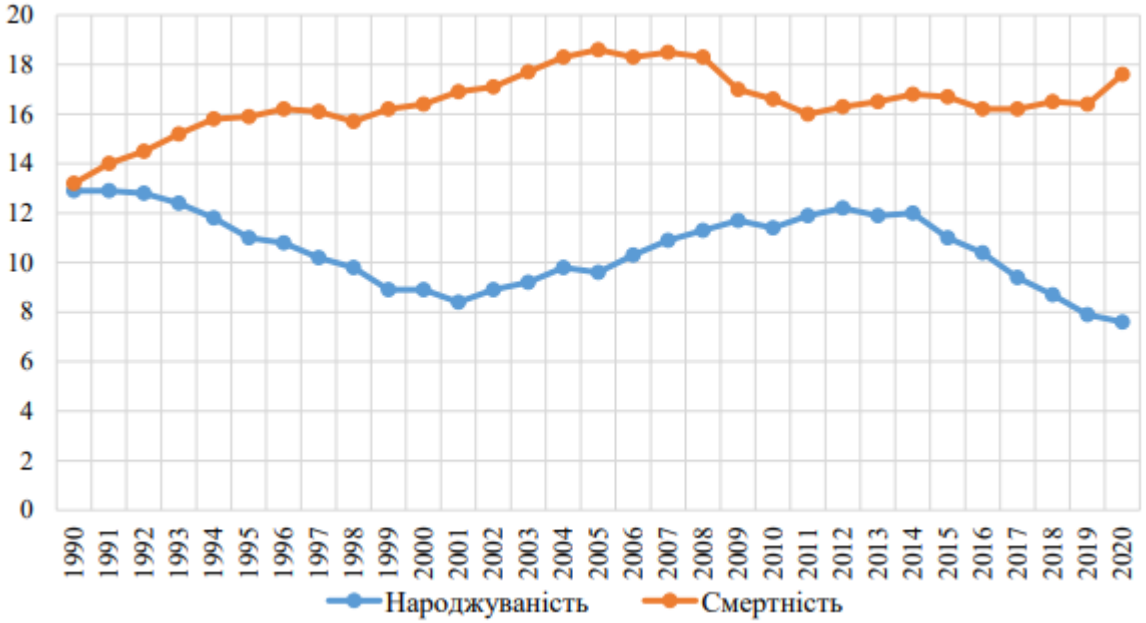

Рис. 2. Динаміка народжуваності та смертності населення у Житомирській області за період з 1990 до 2020 року, ‰ [1].

Цей період сучасної української історії досить часто називають «демографічною ямою». Аналізуючи динаміку чисельності наявного населення за останні роки можна дійти висновку, що майже всі райони області демонструють стабільну тенденцію до зменшення кількості населення. Винятком є лише Житомирський район, в якому завдяки міграційному приросту населення за період із 2016 до 2023 року спостерігалось збільшення кількості жителів на рівні 0,6 – 1,4 % кожного року. На противагу цьому, найбільш швидко кількість населення скорочується в Черняхівському, Лугинському, Ружинському районах – в межах 2–2,3 % щороку [3].

Тепер варто розглянути більш детально окремі показники природного руху населення для кожного району області. Найвищі показники народжуваності за 2020 рік спостерігались у Житомирському (591 дитина) та Олевському районах (404 дитини) (рис. 3.).

Рис. 3. Динаміка природного приросту населення у Житомирській області за період з 1990 до 2020 року, ‰ [1].

Найменше дітей народилось у Народицькому районі – лише 69. В більшості ж районів середній показник народжуваності коливається в межах 200–300 осіб.

Найвищі показники смертності за 2020 рік були зафіксовані у Житомирському (1184 особи), Овруцькому (1112 осіб), Новоград-Волинському (837 осіб), Радомишльському (724 особи) та Коростишівському (722 особи) районах. Найнижчий же рівень смертності спостерігається у містах обласного підпорядкування, та безпосередньо у обласному центрі. Маючи всі необхідні дані, стосовно природного і механічного руху, вдалось сформувати повноцінну картину рівня загального скорочення населення Житомирської області за районами (рис. 4.).

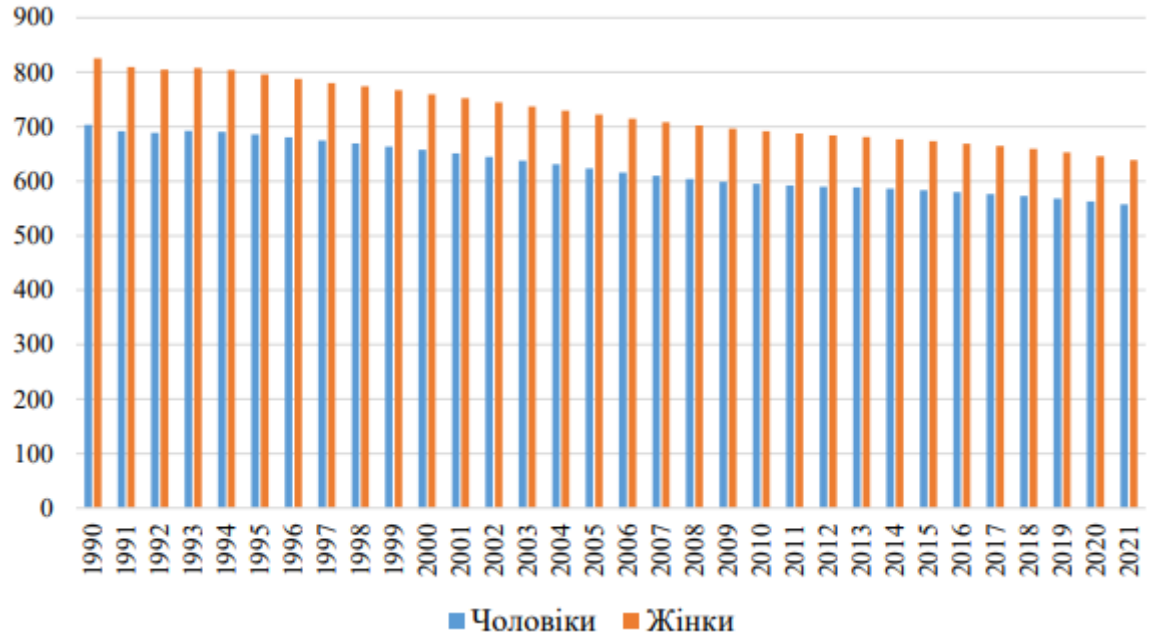

Рис. 4. Чисельність постійного населення Житомирської області за статтю в період з 1990 до 2021 року, тис. осіб [1].

На кількість населення має вплив і середня тривалість життя. У Житомирській області цей показник постійно зменшується. Наразі середня очікувана тривалість життя жінок становить 75,9 р., чоловіків – 64,8 р. Середній показник для обох статей склав 70,3 р. Для демографічної ситуації в області характерним є зменшенням частки дітей у загальній кількості населення (рис. 5.). Разом з тим, найбільш істотною рисою вікової структури населення регіону стає його старіння. Процес старіння населення передбачає поступове збільшення кількості людей у старших вікових групах, що є результатом складних демографічних змін, змін у характері відтворення населення, співвідношенні між народжуваністю та смертністю і, певною мірою, міграційним відтоком молодого населення.

В останні роки можна спостерігати певне збільшення кількості населення у групі 60 р. і старше. Це забезпечується за рахунок жіночої частина населення. За останніми доступними даними (станом на 01.01.2021 р.) про середній вік населення, для жінок він дорівнював 43,2 р., а для чоловіків – 37,6 р.

У міських поселеннях середній вік населення менший, і становить для жінок 42,5 р., для чоловіків – 37,3 р. Сільська місцевість характеризується дещо вищими показниками – 44,4 р. для жінок та 38,1 р. для чоловіків [2]. Для порівняння, у 2015 р. середній вік населення Житомирщини був меншим і становив 42,9 р. для жінок та 37,3 р. для чоловіків. Не складно спрогнозувати, що в майбутньому цей показник продовжить збільшуватись внаслідок прояву вже згаданого вище процесу старіння населення.

Отже, результати проведеного дослідження можна використовувати для вивчення особливостей формування населення певного регіону, що в свою чергу веде до вирішення низки соціальних та демографічних проблем у ньому. Особливо такий аналіз буде корисним для депресивних територій. Результати подібних досліджень можуть бути основою для вдосконалення наявних стратегій демографічного розвитку територій, а також враховуватися при створенні нових.

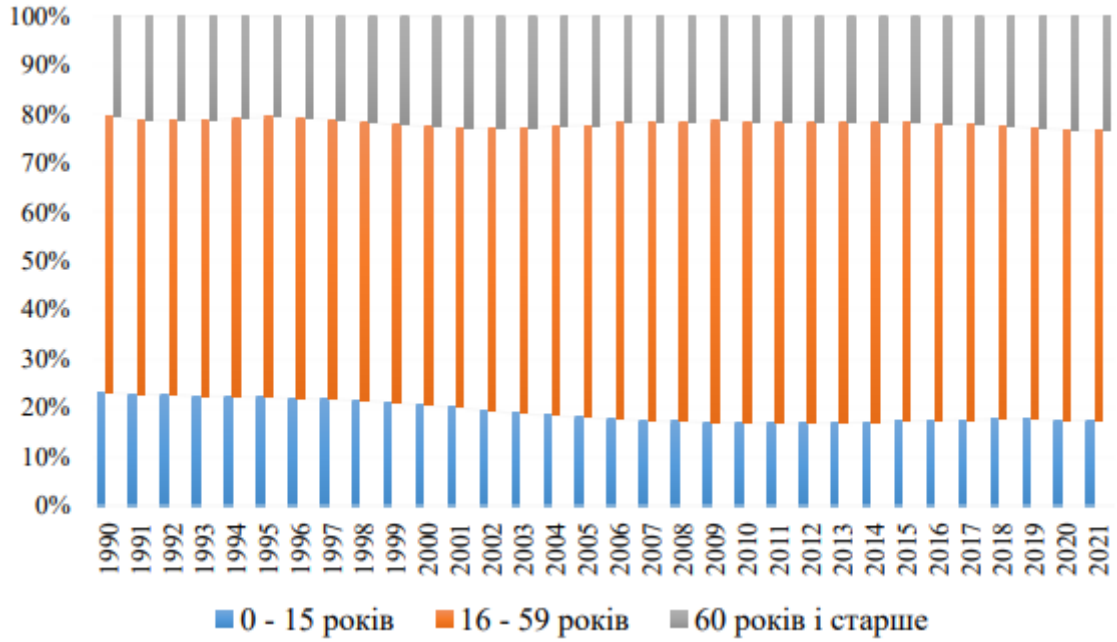

Рис. 5. Розподіл постійного населення Житомирської області за віковими групами в період з 1990 до 2021 року, % [1].

У роботі здійснено характеристику основних демографічних показників, які описують процес формування, динаміку та структуру населення; проаналізовано історичний аспект заселення території Житомирської області; розглянуто особливості природного та механічного руху населення, а також описано регіональні відмінності в рівні гостроти демографічної ситуації на території Житомирщини; розглянуто особливості і проблеми міського та сільського розселення, а також досліджено основні шляхи їх подолання; запропоновано варіанти використання матеріалів дослідження у шкільному курсі географії.

Наукова новизна отриманих результатів. У кваліфікаційній роботі здійснено комплексний суспільно-географічний аналіз трансформаційних змін демографічних процесів Житомирської області. Наукова новизна даного дослідження полягає у поглибленій характеристиці аспектів розвитку народонаселення Житомирської області та вивченні їх особливостей за окремими районами.

Висновки. Охарактеризувавши основні демографічні показники, які описують процес формування, динаміку та структуру населення, варто зробити наступні висновки: найвищі темпи загального скорочення населення демонструють Овруцький, Ємільчинський, Баранівський, Ружинський райони. Найбільш повільно, внаслідок значного міграційного притоку, скорочується населення Житомирського району. Загалом, демографічна ситуація в області дещо гірша ніж в середньому по Україні і в майбутньому залишатиметься складною. Особливо це стосується сільської місцевості.

Густота населення Житомирської області майже в два рази нижча за середню в Україні і становить 40,1 осіб/км². Внаслідок несприятливих демографічних процесів та міграційного відтоку населення даний показник продовжує зменшуватись. Область заселена вкрай нерівномірно. У зв’язку з несприятливими природніми та соціально-економічними умовами, північні райони області заселені значно менше. Анти рекорд встановив Народицький район, з показником щільності населення 7,4 осіб на км².

Переважна частина населення Житомирської області зосереджена в міських населених пунктах. Рівень урбанізації становить 59,5 %, що на 10 % нижче середнього показника для України. Основна частина міських жителі зосереджена у місті Житомир (36,6 %) та містах обласного підпорядкування. Частка населення, що проживає у малих містах і селищах міського типу значно менша і продовжує скорочуватись.

Найбільша кількість сільського населення Житомирської області проживає в Любарському, Ружинському, Ємільчинському, Пулинському, Попільнянському,

Лугинському та Народицькому районах. Населення у сільській місцевості найбільш вразливе до різноманітних соціально-економічних негараздів та потрясінь, які відбуваються в країні. На даний момент сформувався цілий комплекс проблем, типових для сільських поселень. Серед головних – проблема зайнятості населення; військова агресія, розповсюдженість соціальних хвороб; відсутність якісного медичного обслуговування; застаріла або взагалі відсутня комунальна і дорожня інфраструктура та інші.

Процес подолання проблем розвитку населення складний та багатогранний і має проводитись в кілька етапів. На першому етапі головним завданням має стати формування інтересу населення до проблем території, на якій вони мешкають та розвиток цієї території в інтересах самого населення. Другий етап повинен бути присвячений адаптації людей до сучасного економічного середовища та потреб економіки. На третьому етапі мають проводитись заходи зосереджені на формування фізично та соціально здорового суспільства.

Список використаних джерел:

1. Головне управління статистики в Житомирській області: URL: http://sevntu.com.ua/jspui/handle/123456789/1311 (дата звернення: 26.02.2024).
2. Демографічні процеси і статево-віковий склад населення України та світу: URL: https://8-klas32.webnode.com.ua/demografichni-protsesi-i-statevovikovij-sklad-naselennya-ukrajini-ta-svitu/ (дата звернення: 27.02.2024).
3. Державна служба статистики Житомирської області: URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PX75367807/ukr/publ_new1/index.asp (дата звернення: 20.02.2024).
4. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: навч. посіб. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 479 с.
5. Заставецька О. В., Заставець Б. І., Ткач Д. В. Географія населення України: навч. посіб. Тернопіль: Прометей, 2011. 147 с.
6. Колотун А. П. Демографічні процеси Житомирської області: посіб. Житомир: Пролісок, 2019. 109 с.
7. Кострица М. Ю. Географія Житомирської області: посіб. Видання друге стереотипне. Житомир: ВКО «Газ. «Житомирський вісник», 2009. 127 с.
8. Левицький І. Ю., Руденко Л. Г., Сиротенко А. Й., Шиманський М. І. Мала Батьківщина в кожній оселі Житомирщини. *Український географічний журнал*. 2002. №1. С. 68.
9. Нємець Л. М., Сегіда К. Ю., Нємець К. А. Демографічний розвиток Житомирського регіону: монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. 23 с.
10. Нємець Л. М., Сегіда К. Ю., Нємець К. А. Основи соціальної географії: навч. посіб. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 235 с.
11. Ніцак О. О. Демографічна ситуація сільських населених пунктів Житомирської області. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2010. №15. С. 45–48 с.
12. Яворська В. В. Сучасні новітні тенденції у регіональних геодемографічних процесах в Україні. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Географічні та геологічні науки*, 2014. № 3. С. 92-106.

УДК 502.172:502.211+94(4/9)[Асканія-Нова]

Бейдик Олександр
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
Запоріжжя, Україна
aabeydik@gmail.com
Гришко Світлана
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
Запоріжжя, Україна
gryshko245@gmail.com

АСКАНІЯ-НОВА: ФЕНОМЕН КОНСТРУКТУ, РЕТРОСПЕКТИВА, СУЧАСНИЙ СТАН

Бейдик Олександр Олексійович, Гришко Світлана Вікторівна. Асканія-Нова: феномен конструкту, ретроспектива, сучасний стан. *Фрагментарно розглянуто ретроспективу та сучасний стан заповідника «Асканія-Нова», запропоновано структурно-логічні моделі, які відображають ландшафтну та біосоціальну складові феномену біорезервату. Висвітлено маловідомі епізоди історії Асканії-Нова, реалізовано спробу простежити хронологічний ланцюг засновників, організаторів і керівників заповідника та акцентовано увагу на етичних аспектах охорони довкілля.*

Ключові слова: Асканія-Нова, родовід Фальц-Фейнів, феномен, генеалогічне дерево, степ, рослини, тварини, охорона довкілля, етичні аспекти, Херсонщина.

Beidyk Oleksandr, Hryshko Svitlana. Askania-Nova: the phenomenon of the construct, the retrospective, and the modern state. *The retrospective and the modern state of the Askania-Nova Reserve have been considered fragmentary, the number of the structural and logical models has been proposed that reflects the landscape and the biosocial components of the phenomenon of biore reserve. The little-known episodes of Askania-Nova's history have been highlighted, the attempt has been made to trace the chronological chain of the founders, the organizers and the managers of the reserve, and the attention is focused on the ethical aspects of environmental protection.*

Keywords: Askania-Nova, Faltz-Fein's family tree, phenomenon, family tree, steppe, plants, animals, environmental protection, ethical aspects, Kherson region.

Всесвітня мережа біосферних заповідників нараховує 748 об'єктів в 134 країнах світу. Ці об'єкти покликані охороняти не тільки біорізноманіття в межах різних ландшафтів, а й слугувати прикладом того, як підтримується тонкий баланс між законами розвитку живого та антропогенною діяльністю. Незважаючи на унікальність кожного біосферного резервату, Асканію-Нова можна вважати унікальним степовим простором, квінтесенцією ґрунтово-рослинних, тваринних, біосоціальних ресурсів. Зараз, коли в час екзестенційних випробувань над заповідником, як і над всією Україною, нависла темна хмара і прилетіла «зграя чорних лебедів», питання його виживання є надзвичайним. Така реальна небезпека за останні 100 років спостерігалася лише під час німецько-радянської війни 1941-1945 рр.

Можна вклонятись священним тваринам, можна тримати їх тотемні фігурки вдома або носити їх на шиї, можна вигулювати свиней або собак, проводити час на іподромі або споглядати в приватному зоопарку ведмедів та павичів, а можна дістатися унікального фазанарію у м. Приморськ (колишній Ногайськ) Запорізької обл. або екопарку «Асканія-Нова» на Херсонщині (зараз ці населені пункти окуповані), потрапивши в психоделічні обійми духу цих тварин, відчути їх погляд, настрій і доброзичливість, почути їх мову та доторкнутись до них.

Відносини людини та тварини – це особливий духовний світ, їх реальне або уявне, містичне або божественне єднання задля однієї мети – виживання індивіда або популяції. В цьому сенсі живе спілкування з тваринами (в оселі, екопарку, заповіднику) важко переоцінити. Тому значення таких резерватів, як Асканія-Нова, з часом буде лише зростати. Етичні, світоглядні аспекти взаємодії людини з довкіллям, його окремими елементами висвітлюють слова, думки видатних вчених і діячів культури – вітчизняних та

зарубіжних. Так, Бенджамін Раш (1746-1813) свого часу писав: «Я настільки переконаний у тісному зв'язку між моральністю людини і гуманним відношенням її до тварин, що завжди буду схилятися перед законодавством, яке вперше створить систему законів, що захищають тварин від поганого і жорстокого поводження». А гуманіст XX ст. і нобелівський лауреат Альберт Швейцер (1875-1965), який все своє довге життя благоговів перед усім живим, нагадував, що етика є безмежна відповідальність за все, що живе. Не один раз з експедиційними та туристсько-пізнавальними мотивами ми були в цій степовій перлині, поглиблюючи в собі та прищеплюючи своїм вихованцям – учням і студентам теж саме загальнолюдське та «швейцерівське» шанобливе відношення до всього живого: «Всі зусилля у вихованні виявляться марними, поки ви не навчите своїх вихованців любити поле, птахів і квіти», – писав Джон Раскін (1819-1900). Асканія-Нова до агресії Росії приймала до 140 тис. екскурсантів і туристів на рік, але після 24.02.2022 р. заповідник функціонує в умовах війни. Зараз ця територія лівобережжя Херсонської обл. окупована, але співробітники заповідника відмовилися покинути резерват та доглядають цю вкрай цінну дослідну зону.

Хронологічний ланцюжок засновників, основних організаторів і керівників біорезервату Асканія-Нова має такий вигляд: Фрідріх Фердинанд Ангальт-Кетен-Плесський (1769-1830) Фрідріх Едуардович Фальц-Фейн (1863-1920) і його рід Ілля Іванович Іванов (1870-1932) Михайло Федорович Іванов (1871-1935) Петро Кузьмич Козлов (1863-1935) Віктор Семенович Гавриленко (нар. 1955) Віктор Володимирович Шаповал (директор 2021-2022 рр.). В цьому ланцюжку в одній ланці прізвище йде разом з позицією «рід», адже участь роду Фальц-Фейнів в розбудові Асканія-Нова була надзвичайною (рис. 1) [9], як і участь у створенні величі Асканії-Нова двох представників славного роду – Фрідріха Едуардовича та Едуарда Олександровича. Зазначимо, що діяння та сутність останнього великого представника потужного фальц-фейнівського «дерева» ми позиціонуємо як «феномен барона Едуарда Фальц-Фейна» (рис. 2). Про нього і його славний рід написано багато – і за кордоном, і в Україні.

Підґрунтям для написання статті склали матеріали, зібрані під час робочих поїздок до Асканії-Нова, дані літературних джерел та інтернет-ресурси, спілкування з екологами та організаторами національної заповідної справи, які особисто знали нащадків роду Фальц-Фейнів, застосування історичного, статистичного, картографічного методів, порівняльно-географічного аналізу та структурно-логічного моделювання. Різноманітним аспектам організації та функціонування біорезервату Асканія-Нова присвячені численні вітчизняні та зарубіжні публікації: матеріали конференцій, статті в періодичних виданнях, монографії, дисертаційні дослідження, путівники, науково-практичні розробки [1-15]. Названа ця місцина одним із попередніх власників – герцогом Фрідріхом Фердінандом Ангальт-Кетен-Плесським у 1841 р. на честь власного маєтку Асканії в Німеччині – Асканією-Нова. У 1920-х роках заповідник мав назву «Чаплі», що означає «западина», «під» [14].

Предмет-об'єктною сутністю та метою публікації є фрагментарна історико-географічна характеристика біосферного заповідника «Асканія-Нова» та розробка структурно-логічних моделей, які розкривають феномен цього ландшафтного та біосоціального конструкту (рис. 3).

Саме про перебування в нашій країні Едуарда Олександровича та спілкування з ним згадує М.П. Стеценко (нині – Заслужений природоохоронець України, Президент ВГО «Асоціації природоохоронних територій України»): «У 1864 р. дві родини – Ф. Фейна та П. Пфальца, отримавши дозвіл царя на одруження своїх дітей, взяли прізвище Фальц-Фейн. Династія Фальц-Фейнів – це перший автомобіль і літаки-планери, залізниця, школи і лікарні для бідних, театри, нові технології сільськогосподарського виробництва та науково-дослідницькі центри. Все це – справи відомого сьогодні в у всьому світі Фрідріха Фальц-Фейна, який прославив Асканію-Нову вже в той час. Він створив перший степовий заповідник, один із трьох – перших в Європі зоопарків (після Лондона і Амстердама), унікальний дендропарк (за нього та систему крапельного зрошення безводної зони у 1912 р. його було нагородження золотою медаллю на виставці в Парижі). Зараз

біосферний заповідник ЮНЕСКО Асканія-Нова носить ім'я Фрідріха Фальц-Фейна. Саме у 1912 р. в с. Гаврилівка народився його племінник, в майбутньому – видатний меценат, громадський діяч, друг України. Саме з ним, прямим нащадком Фальц-Фейнів, мені випала честь і щастя спілкуватись вже в незалежній Україні.

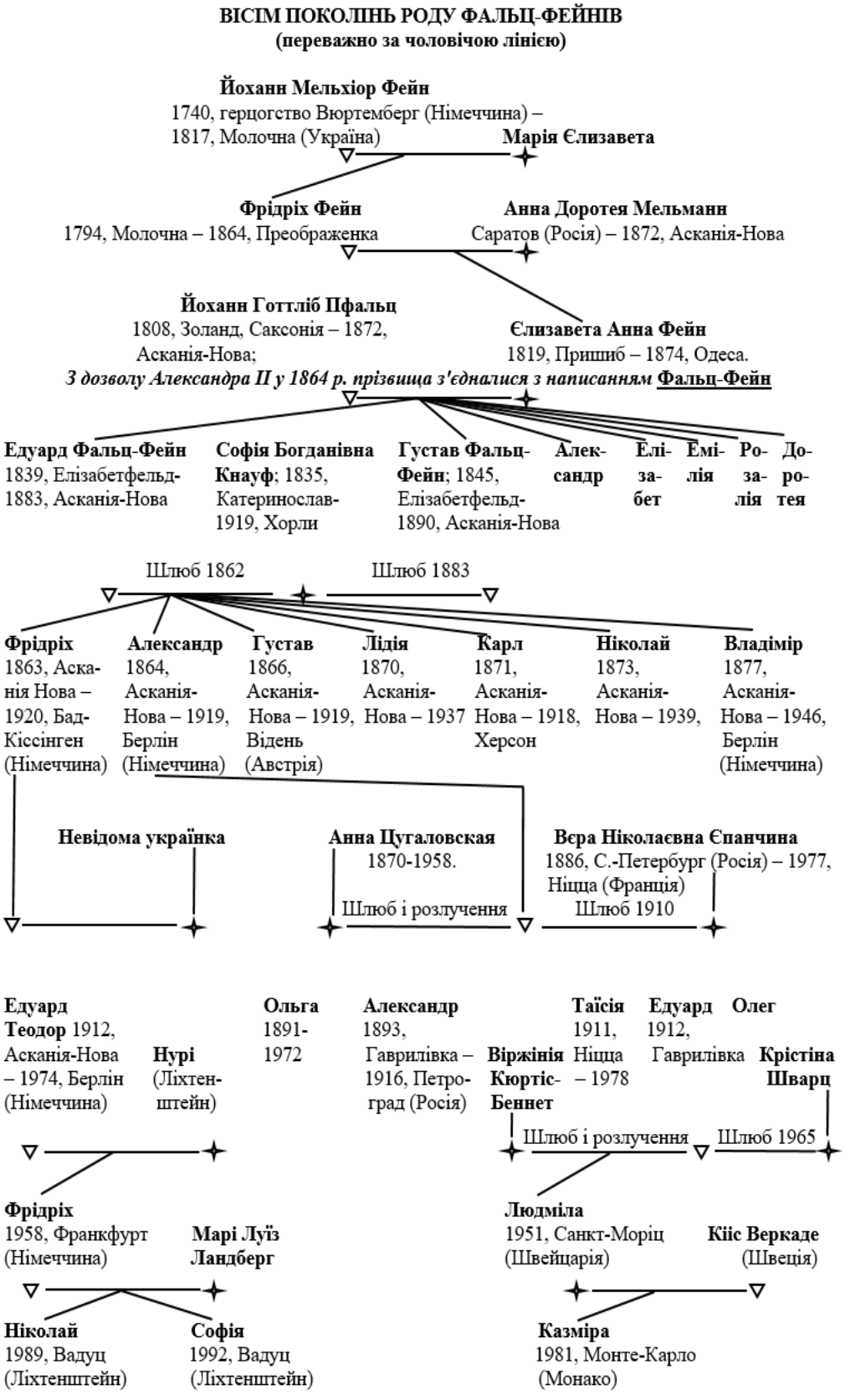

Рис. 1. Генеалогічне дерево родовіду Фальц-Фейнів [9].

Рис. 2. Феномен барона Едуарда Фальц-Фейна (1912-2018)
(О.О. Бейдик, 2024).

Рис. 3. Природні та біосоціальні складові феномену Асканія-Нова
(О. О. Бейдик, 2024).

Після більшовицького перевороту, всі живі Фальц-Фейни вимушені були емігрувати, 5-річний Едуард з матір'ю зупинились в Ліхтенштейні. Знайомий сім'ї князь запозичив 300 доларів для початку з умовою пізнішого повернення.

До України Едуард Олександрович повернеться лише через 64 роки. Відомий і поважний в усьому світі бізнесмен, меценат, спортивний і громадський діяч, впливова людина в ділових і культурних колах, він був мало відомий на своїй батьківщині – Україні та СРСР. Двері радянського посольства в Берні (Швейцарія), куди Едуард Олександрович постійно звертався за візою, були для нього зачинені. Лише в 1980 р. за лобіювання кандидатури Москви щодо проведення літньої Олімпіади, він отримав можливість як член олімпійського комітету на один день відвідати СРСР, Асканію-Нову, ознайомитись із розвитком олімпійських видів спорту. Наша перша зустріч відбулася у 1992 р. в Києві в готелі «Київська Русь». В короткому візиті барона до столиці України була запланована зустріч з першим в незалежній Україні міністром охорони природи Юрієм Щербаком. Я в той час очолював в міністерстві підрозділ заповідної справи, тому опікувати Едуарда Олександровича було доручено мені. В зазначений час дуже хвилювався, адже не міг уявити, як поводитись із 80-річним бароном (зважаючи на стан наших 70-75-річних генеральних секретарів), а тут бачу, як з другого поверху легкою спортивною ходою до мене спускається високий, спортивної статури, з чіткими продовгуватими рисами обличчя, з благородною посмішкою, чоловік. Після привітання пам'ятаю його перше прохання: «Друже Миколо, тепер я буду постійним гостем України і Асканії-Нова, тому не замовляй мені готелю за 200 доларів, де відключають теплу воду, а у ванній кімнаті живуть якісь комахи… Має бути криша, щоб не капав дощ, а на обід обов'язково борщ з пампушками. Долари будемо економити на заповідник». На всіх зустрічах в цей короткий візит Едуард Олександрович постійно підкреслював, що хоче зробити все, щоб відновити історичну пам'ять про свою родину, сприяти розвитку заповідника, розбудувати авторитет незалежної України на міжнародній арені, використовуючи свій авторитет і зв'язки в Європі. Другий візит барона до міністерства був сюрпризом. Він попросив запросити на зустріч директора Асканія-Нова Віктора Семеновича Гавриленка. За тиждень Едуард Олександрович консультувався зі мною, як йому надати фінансову допомогу заповіднику, – звичайно через банк. Зазначу, що кожний приїзд Е.О. Фальц-Фейна проходив при зустрічах з журналістами, громадськими організаціями. Коли і на цей раз ми зібрались в конференц-залі, Едуард Олександрович з хитрою посмішкою відкрив дипломат з 100 тис. доларів. Передаючи дипломат директору, він попросив його написати на аркуші, що той прийняв ці кошти на відбудову будинку-музею, де проживав Фрідріх Фальц-Фейн. Це були часи, коли зарплата українського міністра становила 25 доларів. Як бізнесмен, Едуард Олександрович підрахував, що поступаючи згідно нашого законодавства, він втрачав би на комісії близько 11 тис. доларів, тому і привіз їх в своєму дипломаті». Щоправда, ця значна сума не була реалізована за призначенням. Ось як про це писала українська преса: «За сприяння тодішнього президента Леоніда Кучми барон привіз у валізі $100 тис. готівкою й передав їх директорові заповідника. Гроші поклали в банк, перевівши їх на купоно-карбованці. Двоповерховий будинок в античному стилі розібрали, а на його місці почали споруджувати новий.

– Що ви наробили?! – вжахнувся Фальц-Фейн, коли приїхав через рік.

– Де мій будинок? Я ж просив реставрувати, а не розвалювати його!

Ще більше його шокувала звістка, що його доларів вистачило на стіни й дах. Будівництво законсервоване донині. Будматеріали з маєтку розпродали за безцінь місцевим жителям. Цегла з фамільним тавром «FF» пішла на дачі [5]». І ще варто нагадати про те, що у лихі 1990-ті роки С.В. Гавриленко, тодішній директор заповідника, приїхав у Київ, до місця зустрічі з тодішнім заступником міністра фінансів Петром Германчуком (1952-2012) і переконав його виділити кошти на порятунок братів наших менших – тварин і рослин: «Люди виживуть, тварини – ні», – сказав йому Віктор Семенович. «Хто годує голодну тварину, той живить свою власну душу» зауважив колись Чарльз Чаплін (1889-1977 рр.). Далі Микола Пилипович продовжує: «У 1994 р. за клопотанням колективу заповідника і міністерства рішенням Уряду України №213

заповіднику Асканія-Нова було присвоєно ім'я його засновника Ф. Е. Фальц-Фейна. Я по факсу надіслав Едуарду Олександровичу Постанову Уряду. Пам'ятаю його відповідь: «… Читаю, не вірю, плачу». І знову зустріч в аеропорту Борисполя. На цей раз до України барон привіз художні цінності, які були вивезені німцями в період 1941-1945 рр. Історичні гобелени і картини, які Едуард Олександрович викупив на аукціонах в Європі, він передав до Лівадійського палацу в Криму. Згадую чергову поїздку з ним за маршрутом с. Гаврилівка–Асканія-Нова–Крим. Місцева влада, громади зустрічали нас хлібом-сіллю та застіллям. По всьому маршруту до нього підходили всі: священики просили на церкву, голови сільських рад – на ремонт будівель, лікарі – на обладнання для лікарень. Він роздавав гроші, пояснюючи, що готівки при собі не тримає. Одного разу зустрів його в Борисполі, коли пан Едуард повертався із Сімферополя. Було ще дві години до його відльоту до Швейцарії, до Цюріха і барон сором'язливо попросив мене пригостити його борщем в ресторані, пояснивши, що, мовляв, голодний, а грошей нема, адже всі роздав. У 1994 р. вийшло Розпорядження Президента України про відзначення 100-річчя утворення заповідника в Асканії-Нова. Відзначали цю дату і асканійці, і Україна, і міжнародна громадськість. До цієї знаменної події, звичайно, долучився і Едуард Олександрович. Серед численних подарунків заповіднику була і книга видавництва «Аграрна наука» «Асканія-Нова». Після смерті Фрідріха Фальц-Фейна її написав його брат Володимир. Дякуючи прямому нащадку славного роду – барону Едуарду Фальц-Фейну цю книгу було перекладено і видано у 1997 р. Це документальне і яскраве полотно історичного минулого південних земель України розвінчує нав'язані нам радянські стереотипи і повертає всім саме ту історію, те минуле, яких ми варті».

До цього часу Микола Пилипович зберігає записку барона, написану на аркуші паперу з родинним гербом (рис. 4), що засвідчує його глибоку подяку щодо пам'яті про великі справи Фрідріха Фальц-Фейна: «Моему большому другу Николаю, – спасибо за восстановление имени моего дяди в связи з заповедником!

Едуард А. Фальц-Фейн

Киев 29.04.1997»

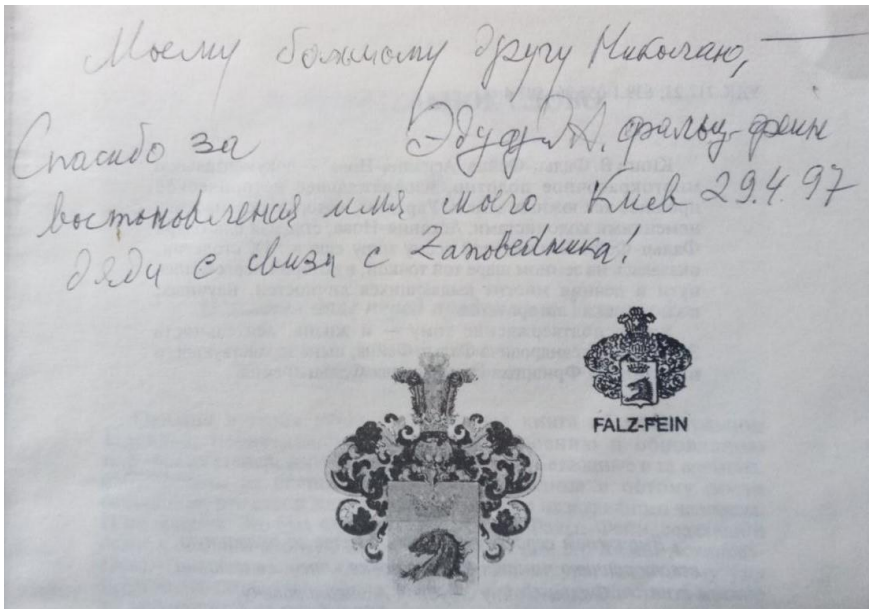

Рис. 4. Оригінал подяки Е.О. Фальц-Фейна Миколі Стеценку.

Відвідав заповідник Асканія-Нова і видатний південно-африканський кардіохірург Крістіан Барнард (1922-2001), який мав намір придбати на Україні кафрських буйволів, адже він був активним захисником тварин і на своїй фермі-заповіднику в Кіру, в 680 км від Кейптауна, утримував десятки диких тварин, захищаючи їх від знищення.

На останок зазначимо, що меценатська діяльність Е.О. Фальц-Фейна була відзначена нагородами України, серед яких Орден князя Ярослава Мудрого IV ст., Орден князя Ярослава Мудрого V ст., Орден «За заслуги» I ст., Орден «За заслуги» II ст., ім'я Фрідріха

Фальц-Фейна (дядько Едуарда Олександровича) носить сам заповідник «Асканія-Нова», а в 1998 р. з нагоди 100-річчя його заснування Національний банк України випустив пам'ятні монети номіналом 2 і 10 гривень.

Висновки:

1) запропоновані структурно-логічні (наочно-уявні) моделі відображають ландшафтну та біосоціальну складові феномену Асканія-Нова;

2) крізь призму світоглядних позицій видатних вчених-екологів, діячів культури та мистецтва, філософів акцентовано увагу на етичних аспектах охорони довкілля (особливо тваринного та рослинного світу);

3) вперше озвучено невідомі епізоди життя і діяльності дотичних до Асканії-Нова вітчизняних організаторів заповідної справи та зарубіжних вчених, благодійників, меценатів;

4) Асканія-Нова розглядається як полігон, експериментальний майданчик стосовно еволюції та розвитку етичних аксіом, які прошивають та прошиватимуть червоними нитками вчення про планетарне біорізноманіття та охорону довкілля;

5) реалізовано спробу простежити хронологічний ланцюг засновників, організаторів і керівників біорезервату Асканія-Нова та акценту на генеалогічному дереві роду Фальц-Фейнів.

Список використаних джерел:

1. Барановський В. А. Екологічний атлас України. Київ : «Географіка», 2000. 41 с.
2. Бейдик О. О. Рекреаційні ресурси України : навчальний посібник. 3-тє видання перероб. та допов. Київ : Альтерпрес, 2011. 462 с.
3. Васильчук Володимир Фальц-Фейни – «Таврійські королі». *Вісник КНЛУ. Серія Історія, економіка, філософія*. 2018. Вип. 23. С. 158–166.
4. Гаврильченко Аліса Почути «Асканію-Нова». Київ : Портал, 2021. 144 с.
5. Гунько Олександр Цеглу з маєтку Фальц-Фейнів розтягли на дачі. *Газета по-українські*. 2009. №51(810). С. 9.
6. Задерейчук А. Внесок роду Фальц-Фейнів у соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток Півдня України : автореф. дис. … канд. істор. наук : 07.00.01. Чернігів, 2010. 20 с.
7. Кравченко С. М., Костицький М. В. Екологічна етика і психологія людини. Львів : Світ, 1991. 104 с.
8. Кудряченко А. І., Кулініч І. М., Хохлачов В. В. Вихідці з німецьких земель на теренах України: минуле та сьогодення : монографія. Київ : Наукова думка, 1995. 75 с.
9. Пащенко В. М. Українські достойники. Степові орли понадальпійські. Поема. Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2012. 176 с.
10. Україна. Еколого-географічний атлас: атлас-монографія. / В. А. Барановський та ін. Київ : Варта, 2006. 220 с.
11. Фальц-Фейн В. Асканія-Нова. Київ : Аграрна Наука, 1997. 346 с.
12. Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України. Ч. 1. Біосферні заповідники. Природні заповідники / колектив авторів під ред. В. А. Онищенка і Т. Л. Андрієнко. Київ : Фітосоціоцентр, 2012. 406 с.
13. Христенко Олександр, Калініченко Іван В степах під Херсоном. *Голос України*. 1993. №108. С. 5.
14. Шарлемань М. В. До походження назви «Чаплі». *Вісник природознавства*. 1927. № 1-2. С. 66–67.
15. Яценко А. Дарунок родини Фальц-Фейнів. *Наддніпрянська правда*. 2005. 5 серпня. С. 9.

УДК 94(3/9)

Цвігун Світлана
Бандурівський ліцей Гайворонської міської ради Кіровоградської області
с. Бандурове Голованівський район Кіровоградська область, Україна
e-mail svitlanatsvigyn22@gmail.com

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ СЕЛА БАНДУРОВЕ

Цвігун Світлана Никифорівна. Історія розвитку освіти села Бандурове. *Школа – освітній, культурний центр села. від навчання та виховання* молодого покоління залежить майбутнє України.

Ключові слова: історія відкриття першої школи, розвиток освіти, вчителі..

Tsvigun Svitlana. The History of educational development in the village of Bandurove. *School as an educational and cultural center of the village. The future of Ukraine depends on the education and upbringing of the young generation.*

Keywords: history of the opening of the first school, development of education, teachers

Вступ. Важливим чинником будь-яких змін є цінності й переконання. Рівний доступ до якісної освіти не тільки для усіх дітей , а й дорослих учасників освітнього процесу , демократичні цінності, повага до багатоманітності, шанобливе ставлення до довкілля, солідарність і відповідальність – цінності, що лежать в основі роботи як міської, так і сільської школи. Все у нашому житті розпочинається з навчання, зі школи. Школа дає нам старт в самостійне життя, є початком всіх справ, вона – сад людських доль, адже саме від виховання і навчання залежить якою людиною зросте дитина. Тому сьогодні виникає бажання заглянути в історію створення та становлення своєї рідної школи, дослідити розвиток освіти у селі.

Результати дослідження. Село Бандурове велике і красиве. Розкинулось воно на берегах р. Яланець. Історія його налічує близько чотирьох століть. Хочеться дослідити, коли у селі засновано першу школу. Із досліджень «Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета» (Выпуск девятый. Под редакцией священника Е. Сицинского Приходы и церкви Подольской епархии. Каменец-Подольск 1901 г.) дізнаємося, що до 1845 р. у селі було три церкви [3], але чи були при цих церквах школи не відомо. Дві церкви у 1845 році були закриті, а третя церква Покровська невдовзі згоріла під час грози від удару блискавки. У 1850 р. в центрі села розпочали будівництво нової цегляної церкви. Після її освячення в ім'я Покрови Божої Матері в приході відкрили трикласну школу. В ній навчалося 50-80 учнів. Згадку про це було знайдено в збірнику «На допомогу лектору, пропагандисту, агітатору по темі «Гайворонський район до 40-річчя радянської влади». В 70 рр. XIX ст. в селі відкрили міністерське одноклясне сільське училище, а в 1897 р. – школу грамоти для дівчаток. Ці відомості підтверджує дослідження А.Крилова «Населенные места Подольской губернии» (издание Подольского губернского статистического комитета. Каменец-Подольск, типография Подольского губернского правления, 1905 г. с. 370) [2]. За архівними документами перед Першою світовою війною в навчальних закладах села працювало три вчителі.

Після буремних подій 1917 р. у селі Бандурове відкрито початкову школу. У кінці 20-х рр. в селі вже була семирічка, в якій працювало 18 вчителів. Можна зробити висновок, що школа була досить великою.

У 1990 р. у школі проходила зустріч випускників передвоєнного 1940 р. На згадку про зустріч було зроблено альбом, у якому зібрані спогади випускників, що залишилися живими після Другої світової війни. Саме у цьому альбомі було знайдено відомості про те, що у 1935 р. у с. Бандурове відкрито десятирічку, в якій навчалися діти із багатьох навколишніх сіл: Байбузівки, Пужайкового, Гербіно, Кедрасівки, Голдашівки, Котовки.

Один із випускників – Логай Олексій згадує, що до першого класу він вступив у 1931 р. На перші роки навчання випали важкі роки Голодомору. Закінчував школу у 1940 р. З теплотою згадує вчителя математики Жилу Володимира Дмитровича, який намагався всіляко підтримати своїх вихованців у ті голодні роки, а ще доклав чимало зусиль, щоб

його учні знали і любили математику. В другій половині 30-х рр. у школі діяв оркестр струнних інструментів, яким керував вчитель Андрій Трифонович. Логай О. згадує: « Что дала нам школа для жизни? Дала образование и открыла дорогу в жизнь, помогла больше и глубже ее понимать, легче решать трудные задачи. Школа научила любить Родину и свой народ, своих близких и старших. Так нас учили в те времена. Мы верили в это и выполняли эти требования».

В листі Сича Василя згадується, як під звуки духового оркестру директор школи Строк О.І. вручав десятикласникам атестати. Строк О.І. викладав фізику і гаслом його роботи були слова «В житті нічого легко не дається, потрібно визначити мету і добросовісно трудитися і навчатися, щоб досягти своєї мети».

Найбільше відомостей про довоєнну школу містилося у листі Пимена Харитоновича Коваля – організатора і натхненника цієї очно-заочної зустрічі випускників 1940 р.: «Середня школа на базі семирічки почала функціонувати у 1935 році і дала перший випуск у 1938 р.

Першим директором десятирічки був Ясючепін Левко Пилипович, людина крутої вдачі. Його дружина Соломія Микитівна викликала повагу вдалим поєднанням вимогливості і такту, закоханістю в українську мову та літературу. Ці риси вона передавала своїм учням.

Щиру повагу і бажання наслідувати викликав класний керівник Маркус Вільгельм Іванович, чіткий до педантичності, широко обізнаний з багатьох сфер життя, він давав багато цінних знань з географії, історії, німецької мови.

Згадки про наших колишніх вчителів супроводжуються, головним чином, почуттями світлими і теплими, викликають щиру повагу за їх нелегку і дуже складну працю. Вони дали чималий запас знань і підготовки, що потім дав можливість вистояти в складних ситуаціях, йти вірною дорогою, робити менше промахів і помилок. Якщо їх не забули через 50 р., то це свідчить що не марно пропали зусилля наших вчителів, їх безсонні ночі, душевна щирість і відданість роботі з дітьми».

Більшість випускників 1940 р. та їх наставників, вчителів Бандурівської десятирічки, загинула на фронтах Другої світової війни. Частина з них боролися з фашистами у лавах партизанського загону «Буревісник». Пимен Харитонович був у загоні розвідником.

14 березня 1944 р. село було звільнене від фашистських загарбників. Більша частина села була спалена та зруйнована. Приміщення школи не вціліло. Жителі села розуміли, що діти – це майбутнє, тому ще навесні почали готувати приміщення, у яких мали навчатися їх діти з 1 вересня. Вибрали найбільш вцілілі хати, відремонтували їх і підготували до навчального року. Із спогадів завуча школи Мельник Галини Федорівни дізнаємося, що в той рік до навчання приступило близько 400 учнів, педагогічний колектив налічував 30 осіб. Класи формувалися з дітей 4-5 років народження. У класах налічувалося по 30-40 учнів. Школа розміщувалася у п’яти пристосованих приміщеннях. На початку п’ятдесятих років на Кутяні (один із кутків села) та в центрі були побудовані нові шкільні приміщення. Незважаючи на це, класних кімнат не вистачало. В 1955 р. у селі було близько 650 дітей. Навчання проводили у дві зміни. Друга зміна навчалася при каганцях. Не вистачало підручників, посібників, зошитів.

У 1965 р. було прийнято рішення про будівництво нової двоповерхової школи на 560 місць. Школу будували в центрі села. При будівництві залучалися жителі та старшокласники. В 1972 році приміщення нової школи зустрічало своїх перших учнів: їх було 572. В школі в той час працювало 40 вчителів. Педагогічний колектив очолював Андрій Сафронович Почапинський, колишній фронтовик, людина великої душі та високих моральних принципів. Більше двадцяти років керував він школою.

З 1979 р. посаду директора посів Мельниченко Микола Миколайович. За час його керівництва відбулися великі зміни: заасфальтовано подвір’я, висаджено дерева, шкільну територію огороджено парканом. У 1982 р. біля школи споруджено добротний тир, збудовано тваринницький дворик, а у 1986 р. – приміщення школи облицьовано плиткою.

За часи економічної кризи школа опинилася у важкому становищі: опалювальна система не забезпечувала належного теплового режиму, дах протікав, штахетник частково

зруйнувався В лютому 2007 р. директором школи було призначено молоду вчительку української мови та літератури Бобко Аллу Миколаївну. При підтримці батьків, меценатів, особливо місцевого фермера А.Я. Опаленка, відділу освіти молода директорка зуміла організувати ремонт опалювальної системи, перекрити дах, відремонтувати приміщення школи. Школа невпізнанно змінилася, стала затишною і красивою.

За період 1972–2023 рр. зі стін нашої школи випущено 1187 учнів. На сьогоднішній день у Бандурівському ліцеї працює 19 вчителів. Серед них 11 – випускники нашої школи. З числа усіх випускників 64 обрали професію вчителя. Вони гідно продовжують справу своїх наставників. Близько тисячі вихованців школи продовжили навчання у вищих та середніх навчальних закладах. Серед наших випускників є багато людей знаних не тільки в Україні, а й у багатьох куточках світу.

На даний час Бандурівський ліцей став центром освітнього, культурного, фізичного розвитку та волонтерського руху в селі. Так і повинно бути, адже від того як виховаємо молоде покоління залежить майбутнє України.

Висновки. Сьогодні перед сільськими територіями і Бандурівським ліцеєм зокрема, постають труднощі у забезпеченні якісної освіти. Сучасна освіта в селі викликає багато проблем та вимагає значних зусиль для їх вирішення. Це обумовлено нестачею належного фінансування та відсутністю необхідної інфраструктури. Проте, із зростанням свідомості про важливість освіти та розвитку сільських територій, зараз наша країна і громада відповідно, працюють над покращенням ситуації у цьому напрямі. Також важливо забезпечити доступ до сучасних технологій та інформаційних ресурсів, що дасть змогу учням отримувати якісну освіту та розвивати свої здібності.

Список використаних джерел:

1. Альбом випускників 1940 року.
2. Крилов А. «Населенные места Подольской губернии» *Издание Подольского губернского статистического комитета*. 1905. 376 с.
3. «Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Под ред. священника Е. Сицинского. *Приходы и церкви Подольской епархии.* Камянец-Подольск. 1901. № 9. 55с.

РЕГІОНАЛЬНІ ГЕОГРАФІЧНІ СТУДІЇ

УДК 911.3:796.5

Колотуха Олександр
Національний авіаційний університет,
Київ, Україна
e-mail: okolotuh@ukr.net

ОЦІНКА РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВОДНОГО ТУРИЗМУ НА СЕРЕДНЬОМУ ПОБУЖЖІ

Колотуха Олександр Васильович. Оцінка ресурсного потенціалу водного туризму на Середньому Побужжі. *В статті розглянуті потенційні можливості ресурсної бази одного з найпопулярніших видів спортивного туризму – водного туризму. Для його розвитку регіон має певну кількість річок (Південний Буг, Синюха тощо), русла яких перетинають виходи різних за стійкістю гірських порід, через що в них утворюються численні пороги. Такі перешкоди дають можливість здійснювати водні спортивні походи II-III категорії складності. Привабливою для туристів є малозмінена природа долин річок. Окрему групу атракцій складають будівлі колишніх водних млинів.*

Ключові слова: водний туризм, пороги, категорія складності, Середнє Побужжя.

Kolotukha Oleksandr. Assessment of the resource potential of water tourism in the Middle Pobuzhzhia. *The article examines the potential of the resource base of one of the most popular types of sports tourism - water tourism. For its development, the region has a certain number of rivers (Southern Bug, Sinyukha, etc.), the channels of which cross the outcrops of rocks of different stability, due to which numerous rapids are formed in them. Such obstacles make it possible to carry out water sports hikes of the II-III category of difficulty. The little-changed nature of the river valleys is attractive to tourists. A separate group of attractions consists of buildings of former water mills.*

Keywords: water tourism, rapids, category of difficulty, Middle Pobuzhia.

Вступ. Водний туризм – вид спортивного туризму; сплав туристів водними акваторіями (річками, озерами, каналами) на різноманітних засобах сплаву – надувних човнах, байдарках, катамаранах, рафтах, каяках тощо з подоланням різноманітних перешкод водного рельєфу. Класичним, на сьогоднішній день, підвидом водного туризму виступають походи на байдарках, однак вони поступово витісняються іншими засобами сплаву. Найпоширенішим зараз підвидом водного туризму є катамаранінг – сплав на 2-4-6-місних катамаранах гірськими та рівнинними річками [5].

Водний туризм на Середньому Побужжі має великі потенційні можливості. Річки, що протікають територією регіону відносяться до річок височин. Це, в першу чергу, річки Південний Буг та Синюха та їх чисельні притоки. Русла цих річок перетинають виходи різних за стійкістю гірських порід, через що в них утворюються численні пороги та перекати. Похил русел цих річок – від 0,4 до 1 м/км русла. Живлення – змішане, але снігове живлення у них стоїть на першому місці, викликаючи весняну повінь під час танення снігу. Тривалі дощі можуть викликати значні паводки. Стік багатьох річок у значній мірі зарегульовано греблями, тому рівень води у них впродовж сезону сплаву за звичайних умов мало змінюється. Річки цієї групи дають можливість проводити водні походи до II-III категорії складності. Найбільш складними тут є пороги р. Південний Буг в її нижній частині, такі, як Інтеграл, Червоні ворота нижче с. Мигія та Гард біля м. Южноукраїнськ.

Дослідженнями природи утворення різноманітних перешкод водного рельєфу та оцінкою ресурсного потенціалу річок Середнього Побужжя займалися такі науковці як Г. Денисик, О. Лаврик, А. Домаранський, О. Колотуха, І. Колотуха, В. Соколовський тощо [1, 2, 4, 6, 7, 8].

Мета дослідження – здійснити оцінку ресурсного потенціалу водного туризму на Середньому Побужжі, визначити основні туристські перешкоди та атрактивні об’єкти в регіоні.

Результати дослідження. Південний Буг є чи не єдиною річкою в Україні, на якій залишилися мальовничі пороги, що дійшли до нас у незмінному вигляді. За своїм характером вони дуже подібні до відомих дніпровських, які, на жаль, нині поховані під водосховищами. Відрізок річки Південний Буг в межах Кіровоградської та півночі Миколаївської областей, розташований у контактній смузі лісостепової та степової зон, і саме тому ці місця відрізняються значним біологічним різноманіттям. Тут знайдено велику кількість рідкісних та зникаючих видів рослин.

Перелік класифікованих туристських спортивних маршрутів України (Водний туризм) затверджений Федерацією спортивного туризму України (прот. №18 від 20.05.2017 р.). До Переліку увійшли нитки найбільш популярних категорійних водних маршрутів України. Категорія складності відповідає лише у рекомендований сезон сплаву. Складність перешкод вимірюється за шестибальною шкалою. Крім цього, значне підняття рівня води внаслідок аномальних погодних умов може підвищити категорію складності перешкоди. Тому маршрутно-кваліфікаційним комісіям потрібно враховувати цей фактор при випуску групи на маршрут.

В табл. 1 представлена оцінка річок басейну Південного Бугу згідно нового Переліку класифікованих туристських спортивних маршрутів України (Водний туризм) [4]. В таблицю не увійшли маршрути І категорії складності, які, як правило, не містять визначальних перешкод, та повинні відповідати лише двом критеріям – протяжність не менше 150 км та тривалість від 6 днів.

Таблиця 1

Оцінка річок басейну Південного Бугу згідно нового Переліку класифікованих туристських спортивних маршрутів України (Водний туризм) [4, з доповненням автора]

№ п/п	Район, річка, нитка маршруту	Сезонність сплаву	Визначальні перешкоди	Категорія складності локальної перешкоди
Басейн р. Південний Буг ІІ категорія складності				
1.	**р. Південний Буг** смт. Меджибіж – смт. Тиврів (б, н)	**квітень – червень**; липень-жовтень (після дощових паводків)	Новокостянтинівський каскад пороги	2 2
2.	**р. Південний Буг** м. Вінниця – смт. Райгород (б, н)	**квітень – червень**; липень-листопад (після дощових паводків)	Тиврівський каскад пор. Київський Печерський каскад	2 2 2
3.	**р. Гірський Тікич та Синюха** с. Бузівка – с. Буки – м. Первомайськ (б)	**квітень – червень**; липень-листопад (після дощових паводків)	пороги	2
4.*	**р. Інгул** м. Кропивницький – с. Тарасівка – с. Лозуватка – ур. Монастирище – сел. Софіївка	**квітень – вересень**	пор. Лозуватський пор. Монастирище	2 2
ІІІ категорія складності				
5.	**р. Південний Буг** м. Гайворон - м. Первомайськ - с. Олександрівка (б, н)	**березень - червень**; липень-листопад (після дощових паводків)	пор. Первомайський пор. Пугач пор. Електростанція пор. Інтеграл пор. Червоні ворота пор. за Богданівською ГЕС	3 3 3 3 3 3

Позначення:

б – маршрут рекомендовано проходити на байдарках

н – маршрут рекомендовано проходити на усіх типах надувних плавзасобів (катамарани, рафти, плоти тощо)

* – маршрут оцінений Кіровоградською федерацією спортивного туризму у 2021 р.

Туристською групою під керівництвом автора пройдений водний маршрут річкою Інгул (байдарки, каяки), який Кіровоградською федерацією спортивного туризму у 2021 р. оцінений ІІ категорією складності, який додатково включений в Перелік.

Річка Південний Буг, на лівому березі якої розташоване м. Гайворон, є найскладнішою в плані сплаву серед річок височин України – її долина перерізає кристалічні масиви Українського щита. Південний Буг є зараз чи не єдиною річкою Центральної України, на якій залишилися пороги, що дійшли до нас у незмінному вигляді.

Південним Бугом проходить 2 водні маршрути ІІ категорії складності – від сел. Меджибіж до сел. Тиврів та від сел. Гнівань до м. Гайворон. Далі від Гайворона розпочинається найскладніший (ІІІ категорії складності) та найцікавіший маршрут, що закінчується у сел. Олександрівка Миколаївської області (табл. 1). Відрізок річки, яким проходить маршрут, розташований у контактній смузі лісостепової та степової зон, і саме тому ці місця відрізняються значним біологічним різноманіттям. Основні перешкоди на маршруті – близько 50 порогів та перекатів, 15 кам'яних «гаток» (зливів біля колишніх млинів), 6 обносів гребель гідроелектростанцій [8, с. 106]. З цієї кількості в межах вже колишнього Гайворонського району автором нараховано 4 пороги, 9 перекатів (зливів), 13 залишків млинів. Цей потенціал використовується лише поодинокими групами туристів-водників.

Каскад Гайворонських порогів (6 гряд), який починається в 200 м нижче Гайворонської ГЕС, каскад порогів Міцкевича (2 гряди) поблизу с. Соломія, млиновий перекат поблизу сел. Сальково оцінюються фахівцями ІІ-ІІІ категорією трудності (при достатній воді). Правий берег річки від с. Солгутове до с. Соломія має мальовничі галявини для розміщення десятків наметових таборів туристів.

З м. Гайворона до сел. Олександрівка, що на Миколаївщині, пролягає водний туристсько-спортивний маршрут ІІІ категорії складності (рис. 1). За підбором перешкод він є еталонним для походів цих категорій. Складнішими від нього на Україні є лише карпатські річки – Черемош та Прут. Протяжність маршруту – 230 км, тривалість походу – 9-10 днів. Сезонність – травень-жовтень. Основні перешкоди на маршруті – пороги, перекати, кам'яні гатки (зливи біля колишніх млинів), обнесення гребель гідроелектростанцій.

Рис. 1. Маршрут водного походу по р. Південний Буг [8].

Маршрут є надзвичайно цікавим для підготовлених туристських груп. Для проходження цього маршруту група повинна мати відповідну технічну підготовку та належний досвід водних походів нижчої категорії складності.

Починається власне маршрут у Гайвороні – найзахіднішому місті Кіровоградщини. Південний Буг у цих місцях протікає по дуже мальовничій долині, де багато скельних виходів і тому чимало порогів та перекатів. Починати рух по воді треба одразу нижче греблі Гайворонської гідроелектростанції. За греблею розпочинається цікавий каскад Гайворонських порогів та порогів Міцкевича, що складається з шести порогів (рис. 2). Особливо складним є третій поріг. За останнім порогом по правому березі у с. Соломії в дуже красивому місці стоїть високий млин – чи єдиний вцілілий млин на всьому маршруті – незвичайний екскурсійний об'єкт.

Нижче с. Соломії за кілометровим плесом є ще три серйозних пороги (на двох з них – млини). Перед с. Хащуватим – зручний для зупинки острів, нижче – ряд порогів. Від с. Хащуватого до сел. Завалля налічується 9 порогів, а взагалі від Гайворона – більше 20 на відстані у 20 км [6].

Далі на маршруті на лівому березі розташований Завалівський графітовий комбінат, який дає майже 100% профільної продукції в Україні. Корисно оглянути саме родовище – кар'єр, де видобувають графіт. Після Завалля за греблею недіючої Савранської ГЕС течія посилюється, береги понижуються. На правому березі залишається сел. Саврань – районний центр Одеської області.

Крім порогів на Бузі, цікавими природними об'єктами є зелені острови. Саме такі мальовничі панорами відкриваються біля с. Луполове. Тут за мостом автомагістралі Одеса-Київ річка розбивається на протоки, проходити краще по правій біля зруйнованого млина. Спочатку треба провести плавзасіб, а потім проходити поріг. Біля с. Красненьке – чистий злив під правим берегом з високими валами. Нижче нього на правому березі красивий Ониськовський ліс – чудове місце для днювання.

Біля с. Люшневатого розташований Люшневатський поріг – кам'яний банкет-"гатка" (це греблі водяних млинів), що має сильний злив з мілким входом (рис. 3). До Первомайська буде ще декілька таких банкетів біля старих млинів. Нижче с. Чаусове – острів та довгий поріг (прохід лівою протокою), а далі – ще два коротких. Греблю ГЕС у м. Первомайську треба обносити лівим берегом.

Рис. 2. Панорама Гайворонських порогів.

Рис. 3. Проходження Люшневатського порогу.

Від м. Первомайська починається одна з найцікавіших і найскладніших ділянок маршруту. Обидва береги річки від м. Первомайська до м. Южноукраїнська – це територія національного природного парку «Бузький Гард». Однією з основних соціальних функцій, які дозволено виконувати об'єкту природно-заповідного фонду цього рангу є рекреаційно-туристська, тому туристські групи можуть вільно відвідувати ці місця за умови дотримання режиму природоохоронної території.

В 10 км нижче м. Первомайська починаються Верхні Мигійські пороги і тягнуться один кілометр. Далі – звуження річки в гранітних берегах. Нижче с. Мигія посеред річки стоїть гранітна брила, яка розділяє два пороги. Під правим берегом – це поріг Червоні ворота, під лівим берегом – поріг Інтеграл. Обидва вони складні для проходження. Далі долина Південного Бугу розширюється. До гирла лівого притоку – р. Корабельної від м. Первомайська 20 км, ще стільки ж до м. Южноукраїнська. На цьому відрізку п'ять довгих порогів. Південний Буг тече тут у глибокому скелястому каньйоні.

Найскладніший поріг – Гард (оцінений фахівцями найвищою 6 категорією трудності) – знаходиться нижче за течією від м. Южноукраїнська. Колись на острові біля цього порога розташовувалася Буго-Гардівська паланка Нової Запорізької Січі. Зараз цей поріг, на жаль, підтоплений водосховищем Ташлицької гідроакумулятивної станції і втратив свою туристсько-спортивну цінність. За високими скелями Пугач берегові схили понижуються, долина розширюється. Нижче цього місця долина річки розширюється, течія повільнішає.

Наявним є зручне транспортне сполучення до місць початку і завершення маршруту – що є важливим для водних походів.

В поході цим маршрутом доцільно використовувати якісний картографічний матеріал – авторську карту відомого науковця А. Домаранського «Середнє Побужжя і його принади [краєзнавча карта-схема]. v 1,0. 2015» масштабу 1:100 000 [3].

Проходження маршрутів по річках Середнього Побужжя дає туристам-спортсменам добру базову технічну та тактичну підготовку для подальшого зростання спортивної майстерності. На цих же річках можливе проведення навчально-тренувальних заходів та змагань.

Маршрути по зазначених річках проходять в зоні інтенсивної господарської діяльності. Тому до природних перешкод під час їх проходження додаються також обноси гребель, проводки через гатки тощо. Для проходження маршрутів рекомендовано і байдарки, і катамарани, але їх слід ретельно готувати, забезпечуючи стійкість до розривів.

На маршруті зустрічаються антропогенні перешкоди у вигляді недіючих млинів та їх залишків. Також, трапляються нерідкі мілини різної протяжності – в деяких місцях пропливти, не ушкодивши плавзасоби, майже неможливо, тому виникає необхідність проводити судна через мілини або обносити перешкоди.

Надзвичайно цікавими атрактивними об’єктами під час сплавів виглядають водяні млини. Відомий на Кіровоградщині географ-краєзнавець А. Домаранський, проаналізувавши літературу, карти, супутникові зображення, встановивши локацію водяних млинів Кіровоградської області (річки Південний Буг, Синюха, Ятрань, Інгул) у ході наукової експедиції, визначив, що їх залишилось небагато: на річці Південний Буг від Гайворона до Южноукраїнська зафіксовано 44 млини, на річці Синюха – 12 водяних млинів, річка Ятрань (притока Синюхи) має 6 водних споруд, річка Інгул – 8 млинів [3, с. 260].

Дослідник констатує, що всі виявлені млини знаходяться у різних станах, деякі майже як нові (млин на р. Синюха а м. Первомайськ, млин в с. Луполове поблизу Гайворона тощо), а від інших залишився лише фундамент, їх туристичний потенціал можна оцінювати як посередній. Ті млини, що мають відмінний стан, можуть слугувати готелями, музеями, гідроелектростанціями тощо. Млини які майже розвалені або від яких залишився тільки фундамент можуть бути туристичними орієнтирами для тих, хто займаються водним туризмом, рафтингом. При бажанні майже зі всіх водяних млинів цього регіону можна зробити цікаві, перспективні туристичні об’єкти, як робиться це давно у світі.

Отже, водяні млини на р. Південний Буг та його притоках є незвичними, унікальними об'єктами, які викликають неабияку цікавість туристів, і тому потребують збереження, модернізації та включення до туристських маршрутів [7]. Для Гайворонщини таким унікальним туристським об'єктом, без сумніву, є млин в с. Соломія (рис. 4). Монументально виглядає млин в с. Луполове (рис. 5).

Рис. 4. Млин в с. Соломія.

Рис. 5. Залишки млина в с. Луполове.

Висновки. Річки Середнього Побужжя, які прорізали кристалічний масив Українського щита, а особливо р. Південний Буг – це річки, для якої характерна наявність порогів та інших водних перешкод різної складності, тому їх подолання є основним випробуванням туристсько-спортивної майстерності туристів-водників. Вихід на такі маршрути можливий лише для туристських груп, які вже мають попередній туристсько-спортивний досвід.

Маршрут ІІІ категорії складності р. Південний Буг м. Гайворона до сел. Олександрівка є насиченим і цікавим зі спортивної точки зору. Адже, сам сплав має на меті проходження учасниками ділянок різної складності. Важливим у плануванні і проходженні маршруту є те, що водні перешкоди поступово ускладнювалися від початку до кінця маршруту. Ці перешкоди не є одноманітними – від плесових ділянок, які потребують техніки синхронної греблі, до порожистих ділянок, які потребують техніки командного веслування, організації страховки на порогах.

Для проходження цього маршруту в середньому темпі рекомендовано розбивати його на 8-10 повних ходових днів. Даний маршрут можна рекомендувати для проходження з квітня по листопад.

Надзвичайно цікавими атрактивними об’єктами під час сплавів виглядають водяні млини. Тому рекомендується передбачити час на проведення екскурсій до визначених на маршруті об’єктів, попереднє ознайомлення з історією їх утворення, особливостями експлуатації тощо.

Список використаних джерел:

1. Денисик Г. І., Лаврик О.Д. Сучасні антропогенні ландшафти річища Південного Бугу. *Український географічний журнал*. 2011, № 3. С. 33-37.

2. Домаранський А. Водяні млини Кіровоградської області як туристично-рекреаційний ресурс. Пошуки туристської привабливості Кіровоградської області: наукові розвідки : монографія ; за. ред. д.геогр.н. О.В. Колотухи. Дніпро : ФОП Середняк Т.К., 2020. С. 254-261.

3. Домаранський А. Середнє Побужжя і його принади [краєзнавча карта-схема]. v 1,0. 2015.

4. Колотуха О., Колотуха І. Географія спортивного туризму та активної рекреації України *:* монографія. Харків: Мачулін, 2021. 436 с.

5. Колотуха О. В. Спортивний туризм та активна рекреація: географія, систематизація, практика : словник-довідник. URL: https://geohub.org.ua/node/2241 (дата звернення: 05.02.2024).

6. Колотуха О. В. Оцінка можливостей розвитку рафтингового туризму на Гайворонщині. *Туристичний бренд як чинник формування позитивного іміджу Гайворонської міської територіальної громади*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. Гайворон, 21 трав. 2021 р. Гайворонська міська рада, Департамент культури та туризму Кіровоградської обласної державної адміністрації, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини та ін. ; за ред. Ю.В. Пошенко, В.О. Касьяненко, О.В. Браславської та ін. Умань : Візаві, 2021. С.89-93.

7. Колотуха О.В., Колотуха І.О. Водяні млини як об’єкти активного туризму. *Туристичний бренд як чинник формування позитивного іміджу Гайворонської міської територіальної громади:* зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. Гайворон, 21 трав. 2021 р. Гайворонська міська рада,

Департамент культури та туризму Кіровоградської обласної державної адміністрації, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини та ін. ; за ред. Ю.В. Пошенко, В.О. Касьяненко, О.В. Браславської та ін. Умань: Візаві, 2021. С. 84-88.

8. Колотуха О. В., Колотуха І. О., Соколовський В. А. Ресурсно-туристський потенціал Кіровоградської області : монографія. Харків : Мачулін, 2019. 164 с.

9. Інтерактивна карта Південний Буг. URL: http://tours-tv.com/ru/satellite_map/Southern-Bug (дата звернення: 05.02.2024).

УДК 911.2(477.65)«20»:81.373.6

Кравцова Ірина
Уманський національний університет садівництва,
Умань, Черкаська обл., Україна
e-mail: irinakravzova@gmail.com

СЕРЕДНЄ НАДБУЖЖЯ: ЕТИМОЛОГІЯ ТА СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ГЕОГРАФІЧНОГО РЕГІОНУ

Кравцова Ірина Віталіївна. Середнє Надбужжя: етимологія та сучасне розуміння регіону. *У статті наведено етимологію такого географічного поняття, а саме: «Середнє Надбужжя». Проаналізована структура словосполучення. Визначено основні географічні ознаки розуміння поняття «Надбужжя». Показана географічність слова «Середній». Розкрито поняття топонімів, наведена класифікація топонімів, показаний їхній зв'язок із модельною територією дослідження. Обґрунтовано використання цього поняття до басейну р. Південний Буг в межах Гайворонського краю.*

Ключові слова: етимологія, топонім, Гайворонський край, Середнє Надбужжя.

Kravtsova Iryna. Etymology and Modern Understanding of Middle Nadbuzzhia in the Hayvoron Region. *This article delves into the etymology and contemporary interpretation of the geographical term «Middle Nadbuzzhia». It analyzes the structure of the term and identifies its geographical features. Furthermore, it delineates the geographical location of the term «Middle» and explores the concept of toponyms, including their classification and relevance to the study area. The utilization of this concept within the South Bug River basin, specifically within the confines of the Hayvoron Territory, is also justified.*

Keywords: etymology, toponym, Hayvoron region, Middle Nadbuzzhia.

Вступ. Антропогенна діяльність стосується не лише перебудови фізичної поверхні певної території; кардинальної, раціональної чи нераціональної трансформації ландшафтної структури, вертикальних і горизонтальних ознак природних країн, поясів, зон, підзон тощо. Людина, вибудовуючи антропогенне середовище, використовує природні умови та ресурси, свідомо чи несвідомо створює об’єкти-ідентифікатори, що несуть інформацію про культуру, побут і традиції відповідних етнічних груп, які населяли або населяють географічний простір. На нашу думку, особливими маркерами антропогенного середовища є географічні топоніми. Це наукова категорія, що пояснює назви географічних об’єктів. Вони передають і озвучують просторово-часові *info*-ознаки. Такі мовні ідентифікатори мають тривалий період «життя», на відміну від натуральних і антропогенних географічних об’єктів, які змінюють свої обриси, конфігурацію під впливом як природних, так і антропогенних чинників. Варто зауважити, що час існування топонімів перебуває у прямій залежності від часового проміжку функціонування відповідної етнічної групи. Тому хронологічне поширення топонімів, їхні просторові ознаки – це те, що визначає історію розвитку того чи іншого етносу і, власне, майбутнє відповідної групи *Homo sapiens*. Тому дослідження етимології та значення назв географічних об’єктів є актуальною науковою проблемою сучасного географічного знання загалом та антропогенного ландшафтознавства зокрема.

Мета дослідження: вивчити етимологію та розкрити сучасне географічне трактування географічного поняття «Середнє Надбужжя».

Матеріали і методи дослідження. Основний принцип виконаного наукового дослідження – принцип природно-антропогенного сумісництва, зміст якого детально розкритий у працях Г.І. Денисика [3].

З метою розробки питання етимології та сучасного тлумачення географічного поняття «Середнє Надбужжя» були використані такі методи дослідження. Група філософських методів, які дозволили пояснити складність, протиріччя та взаємозаперечення географічного поняття «Середнє Надбужжя». Зокрема застосування діалектичного методу наукового пошуку дозволив вивчити етимологію назви території Середнього Надбужжя з погляду причинно-наслідкових зв'язків і взаємообумовленого характеру. Загальнонаукові методи дослідження (метод аналізу та синтезу, логіко-дедуктивний метод) застосовані для більш детального розшарування модельної території, виявлення окремих ознак і характеристик, які визначили формулювання узагальнюючих висновків щодо походження назви географічного простору/поняття «Середнє Надбужжя»; історичний (наведено зміни назв географічних об'єктів території дослідження у різні історичні періоди); наукової абстракції (науковий пошук головних географічних характеристик модельної території); прагматичний (аналіз відповідностей між особливостями природних умов, компонентів і елементів вертикальної та горизонтальної структури модельної території і топонімами); моделювання (побудовано модель видів і різновидів топонімів); методи аналізу взаємозв'язків і взаємозалежностей (проаналізовано та показано відношення між компонентами та елементами геопростору). Конкретно-наукові: картографічний (у статті наведена карта Гійома Л. де Боплана р. Південний Буг за назвою «*Bog. R.*» (рис. 2); ГІС-технології (у програмі *Google Earth Pro* побудовано профіль рельєфу (рис. 6); порівняльно-географічний (виконано ергодичне порівняння).

Результати дослідження. Гайворонський край – модельна територія дослідження, окреслена в межах колишнього адміністративно-територіального району Кіровоградської області (станом до 17 липня 2020 року) [13]. На жаль, поділ географічного простору на адміністративно-територіальні структури виконується без врахування природних особливостей території. Не має практичного застосування такого принципу антропогенного ландшафтознавства, що дозволяє раціонально вписувати господарську діяльність людини у відповідні природні умови – природно-антропогенного сумісництва. Його застосування окреслює конструктивне об'єднання у соціально-економічні, геополітичні регіони територій, що є однорідними за природними умовами та ресурсами, подібними за фоновими ознаками ландшафтної структури – все це дозволяє проводити господарську діяльність відповідно до цілей стратегії сталого розвитку, формувати конструктивне, екологічно-збалансоване середовище, забезпечувати функціонування ландшафтних структур різних рівнів організації як культурних ландшафтних утворень.

У фізико-географічному відношенні модельна територія об'єднує геопросторові структури, які є відмінними за характером фізичної поверхні, ознаками геолого-геоморфологічної будови та розвитком сучасних природних процесів. Географічне положення в структурі Східноєвропейської рівнинної ландшафтної країни, помірного природного поясу, лісостепової зони України, Дністерсько-Дніпровського лісостепового краю [6] визначають загальні ознаки розвитку зональних і азональних ландшафтних структур, що сформували натуральну ландшафтну структуру Гайворонського адміністративно-територіального району. Локальні та окремі ознаки ландшафтних структур регіонального рівня організації обумовлені географічним положенням в межах природних областей та районів.

Топонім – це слово грецького походження (*τόπος* – місце; *όνομα* – назва), яке в дослівному перекладі означає назву певного місця. Місце як сучасна наукова географічна категорія розкривається крізь призму розуміння окремого регіону (локального, регіонального та планетарного рівнів організації), населеного пункту, природного об'єкту як на суходолі, так і в структурі Світового океану, власне антропогенних ландшафтів і ландшафтно-технічних систем тощо. Тобто топонім – це географічна назва [16]. Адже місце, простір, що охоплює цю територію – це те, що формує і визначає об'єктно-предметне поле сучасної системи географічного знання.

У електронній енциклопедії історії України зазначено, то топоніми вивчає такий розділ ономастики як топоніміка [5]. Поняття «топонім» утворюють два слова грецького походження: «*τόπος»,* який перекладається як місце, місцевість, область, країна, простір та слово «*όνομα, όνυμα*» – ім'я, назва. Власне топоніми об'єднують власні назви будь-яких географічних об'єктів.

В залежності від того, який рід географічних об'єктів вони позначають, розрізняють такі групи топонімів:

– ойконіми (гр. *οίκος* – помешкання, дім, житло) – власні назви населених пунктів (м. Гайворон, с. Долинівка, с. Соломія, с. Солгутове, с. Червоне);

– гідроніми (гр. *ὕδωρ* – вода) – власні назви натуральних та антропогенних водних об'єктів (р. Південний Буг, р. Вікнина, р. Ташличка, р. Мощена, р. Могильнянка);

– ороніми (гр. *ὄρος* – гора) – власні назви підвищень, гірських утворень; у більш широкому розумінні – власні назви будь-яких морфоструктур і морфоскульптур (Придніпровська висовина);

– хороніми (гр. *χορος* – межовий знак, кордон, рубіж) – власні назви будь-якої території, регіону, адміністративно-територіальної одиниці (Середнє Надбужжя, Побужжя, Гайворонщина);

– дрімоніми (гр. *δρυμός* – діброва, ліс, гай) – власні назви будь-якої порослої деревами ділянки лісу, лісопарку, бору, гаю, частини лісу тощо.

У межах цих груп топонімів розрізняють такі різновиди:

– спелеоніми (гр. *σπήλαιον* – грот, печера) – вид оронімів, що називає будь-які підземні утворення;

– урбаноніми, або урбоніми (лат. *urbanus* – міський) – власні назви міських топографічних об'єктів (вул. Гірнича, вул. Заводська, вул. Миру, вул. Центральна) [5].

У Вікіпедії наведена така система класифікації топонімів (рис. 1) [16].

Рис. 1. Види та різновиди топонімів, побудовано автором за джерелом [16].

Географічне положення Гайворонського краю визначило появу такого топоніму, яке використовується для окреслення цієї території, як Гайворонське Надбужжя, або Середнє

Надбужжя. Також у літературних джерелах наукового та публіцистичного стилів зустрічається інший топонім – це «Середнє Побужжя». Останній є більш вживаним. Дослідження території в межах Середнього Побужжя виконується географами, біологами, істориками, є велика кількість наукових праць представників вінницької школи антропогенного ландшафтознавства, які досліджують сучасну ландшафтну структуру Середнього Побужжя.

Топонім «Надбужжя» є менш поширеним на території Центральної України. Але, на нашу думку, ця географічна назва передає окремі деталі та унікальні риси географічної організації Гайворонського краю. Відповідно до класифікації топонімів назва «Середнє Надбужжя» – це хоронім, що позначає природно-географічний регіон, особливості якого обумовлені просторовими властивостями цієї ландшафтної системи. Насамперед, Середнє Надбужжя – це територія, яка дренується басейном р. Південний Буг. Саме назва однієї із основних річок України (р. Південний Буг) утворює слово «Надбужжя», тобто те, що лежить над Бугом. Є різні версії походження потамоніму «Буг». Наведемо деякі із них. Дослідники наголошують, що саме слов'яни назвали річку Богом. Під назвою «Бог» вони розуміли «багата» або «та, що тече по багатій, родючій землі». Також вчені висловлюють припущення, що назва річки походить від слова «бгати», що означає «згинати» [12].

У словнику української мови наведені такі тлумачення слова «бгати», а саме:

–стискаючи в руках, м'яти, скручувати що-небудь (*Вона… хапала листки, бгала їх у руки і оберемками кидала в камін на жар* (Н.-Лев., IV, 1956, 241);

–певним чином складати, згортати що-небудь (*Гнат стояв оддалік та осміхався, дивлячись, як Настя примірювала червону, як жар, матерію і бгала її в дрібненькі фалди* (Коцюб., I, 1955, 54);

–*у що*. Вкладати, втискати щось куди-небудь (*То свитину куплю за її гроші, то запаску, то те, то се, та все в скриню і бгаю* (Барв., Опов., 1902, 292) [2].

Варто припустити, що назва р. Південний Буг пов'язана з тим, що цей об'єкт гідрографії втиснутий у кристалічні породи Українського щита. Річище, що формує річищний тип місцевостей, ніби бгає увесь потік води у тріщини магматичних і метаморфічних гірських порід, формуючи складну натуральну ландшафтну структуру цього типу місцевостей (урочища основного русла, прибережних відмілин і рукавів, порогів та островів), визначаючи формування складних водних антропогенних ландшафтно-технічних систем. Для р. Південний Буг характерними є пороги та острови на різних ділянках, що ускладнюють морфологічну будову перекатів; каньйоноподібна долина; високі береги, які на кілька десятків метрів піднімаються над річищем та заплавним типом місцевостей.

Рис. 2. Річка Південний Буг за назвою «*Bog. R.*» на карті Гійома Л. де Боплана [1].

Назва р. Південний Буг «Бог» зустрічається на картах цієї території Гійома Левасера де Боплана (фр. *Guillaume Le Vasseur de Beauplan*) (рис.2).

Рис. 3. Річка Південний Буг на давньому фото [1].

Краєзнавці наголошують, що саме Боплан писав про багаторазове перейменування річки. Це р. Гіпаніс за згадками Геродота. У часи панування турків – це р. Ак-су, що перекладається як «Біла вода». Давні слов'яни назвали р. Південний Буг – р. Бог.

Процитуємо Сергія Бахмутова, який писав [1]: «*У книзі «Річко, річко, яку маєш назву?..» В'ячеслав Кулаков повідомляє про інші назви. Готський історик Йордан (VI ст.) називав річку Багасолою, пізніше баварський дослідник Ізограф Равенський – Вагасолою. За часів Святослава Войовника для візантійців вона була Куву, а для слов'ян – Бокг… у літописах слов'янської доби Південний Буг називали переважно Богом. Наприклад, у 1377 р.: «… йде борзе по ми и сгони их (берендеїв і торків) за рекою бог». У 1425 р.: «Михалка и Всеволод идеша вборзе по Половецах и згониша их за реку Бог». Інший літопис: «Улици приидоша межи Бог и Днестр и седома тама». Траплялися й такі форми давніх назв: Богом, Букг або Буг*».

Також зустрічаємо тлумачення гідроніму «Бог» через його споріднення з санскриплом, у якій «бог (бхагу)» – «той, хто наділяє добром».

У тлумачному словнику української мови зазначено, що середній – це той, який міститься, знаходиться в середині, між двома особами, предметами, смугами тощо; який однаково віддалений від кінців, країв, чого-небудь. (*В одчиненому вікні, ліворуч від гайкових середніх дверей, з'являється Любов* (л. Укр., II, 1951,7); *Бічні вершники на мить притримали коней, а середній помчав далі* (Тулуб, В степу.., 1964, 311); *Вутаньці випало сидіти в середніх рядах, недалеко від трибуни* (Гончар, II, 1959, 183); *Тамарі припало верхнє місце* [на нарах], *аж під дахом, середнє – Марині Хомівні, а внизу – Олечці* (Хижняк, Тамара, 1959, 174) [14].

Середнє Надбужжя – це природна територія, яка знаходиться в середній течії р. Південний Буг в межах Південно-Подільської та Південно-Придніпровської височинних природних областей Дністерсько-Дніпровського лісостепового краю Лісостепової зони України та Південно-Подільської й Південно-Придніпровської схилово-височинних природних областей Дністерсько-Дніпровського північностепового краю Степової зони України. Характер фізичної поверхні обумовлений географічним положенням в межах кристалічних утворень Українського щита та водно-ерозійною діяльністю р. Південний Буг. Власне це територія, в межах якої проходить межа між Подільською та Придніпровською височинами.

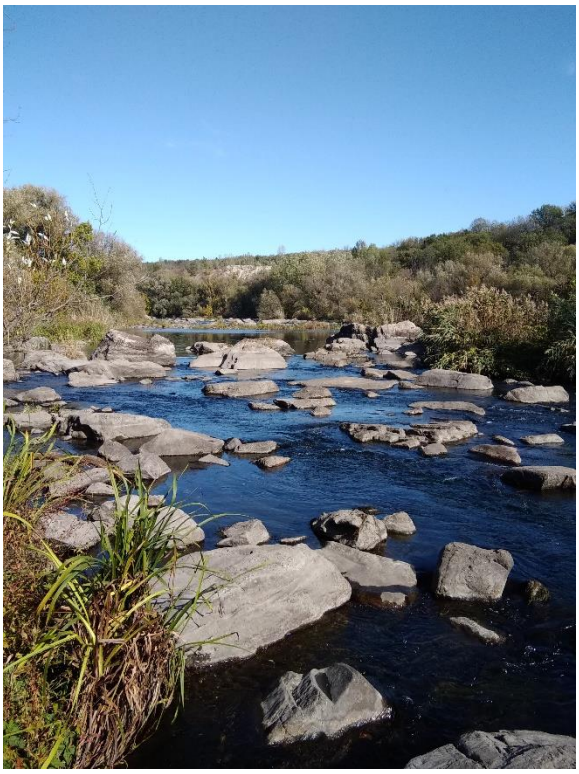

Рис. 4. Пороги в структурі річищного типу місцевостей р. Південний Буг (с. Соломія), фото І. Кравцової, 15.10. 2020 р.

Рис. 5. Вид на р. Південний Буг, фото І. Кравцової, 15.10. 2020 р.

Надбужжя – це народна назва місцевості, що розміщена над річкою Буг. Загальноприйнятим є розуміння території Надбужжя у Верхній і Середній течії р. Західний Буг. Зокрема у електронних виданнях 2023 року зазначається, що географічна назва «Надбужжя» найчастіше вживається для місцевості, яка розкинулася вздовж середньої течії р. Західний Буг у Волинській та Львівській адміністративно-територіальних областях північно-західної частини України, а також у районах, які дренує ця річка у своїй верхній течії [9]. Також зустрічаємо поняття «Надбужжя» у наукових роботах, що розкривають проблематику формування етнокультурних регіонів України. Зокрема зазначається, що упродовж XI–XIV століть в процесі дроблення Київської Русі відбувалося утворення етнотериторіальних утворень, серед яких називають і Надбужжя.

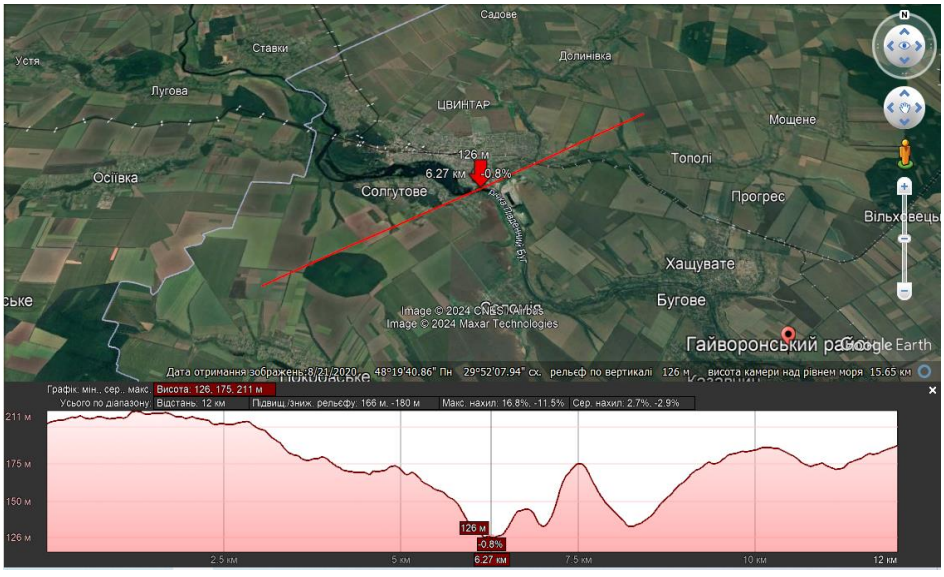

Рис. 6. Профіль рельєфу в межах модельної території дослідження.

Як гідронім басейну р. Південний Буг поняття «Надбужжя» обґрунтований у працях Л.Т. Масенко [7, 8], Н.М. Павлинської [11]. Перші історико-географічні відомості про територію Верхнього Надбужжя дослідники знаходять у Геродота (V ст. до н.е.). Також маємо географічну прив'язку населених пунктів до Верхнього Надбужжя: м. Межибожье (сучасне м. Меджибіж Хмельницького району Хмельницької області), м. Бужскъ – місто на р. Південний Буг, яке вперше згадується у 1146 р. (сучасне географічне положення не визначено), м. Прилукъ (сучасне с. Стара Прилука Вінницького району Вінницької області) (Масенко, 1979). Автори зазначають, що у районах Верхнього і Середнього Надбужжя розташовані неслов'янські гідроніми, які формують архаїчні індоєвропейські річкові найменування (Буг, Вись, Неть, Соня, Сура, Тирихва, Ятрань). У районах Середнього і Нижнього Надбужжя поширені тюркські за походженням назви річок (Батолик, Кагарлик, Ташлик, Бакшала, Громоклія та інші) (Масенко, 1979; Павликівська, 2017).

Аналізуючи характер фізичної поверхні, яка обумовлена геолого-геоморфологічною будовою території дослідження, варто зазначити, що перепади висот між вододільним та річищним типами місцевості є значними і становлять в межах Гайворонщини 80–90 м, а в деяких місцях і більше. З погляду на просторовість території дослідження створюється враження, що ландшафтні комплекси, які займають вищі гіпсометричні рівні ніби «піднімаються» над річищем р. Південний Буг, тобто знаходяться над Бугом, тому і Надбужжя. Використання слова «Середнє» обумовлено тим, що модельна територія знаходиться дійсно посередині між такими географічними об'єктами: між Придніпровською та Подільською височинами; між витоком і гирлом р. Південний Буг. Тому і вживається прикметник «Середній», «Середнє».

Висновки. Таким чином, «Середнє Надбужжя» – це хоронім, що позначає природно-географічний регіон, особливості якого обумовлені такими просторовими особливостями:

–серединність географічного положення між відповідними географічними об'єктами: між великими морфоструктурами, що формують рельєф Правобережної України (Придніпровською та Подільською височинами); між витоком і гирлом р. Південний Буг (віддаленість до Гайворонського району у км є відносною);

–розміщення у середній течії р. Південний Буг, а саме: у середній частині річкової долини за значеннями середнього багаторічного стоку (40–50 м^3/с);

–значний ступінь розчленування фізичної поверхні Гайворонського краю, відповідні глибини ерозійних урізів, що зумовлює значні перепади висот між річищним і вододільним типами місцевостей та створення географічного ефекту «Надбужжя».

Список використаних джерел:

1. Бахмутов С. Гіпаніс, Ак-су, Бог: Що відомо про давні назви річки Південний Буг, на берегах якої розкинулася Вінниця. *ДЕРОВІННИЦЯ*. 2021. 24 лют. URL: https://vn.depo.ua/ukr/vn/gipanis-ak-su-bog-pivdenniy-bug-shcho-vidomo-pro-richku-na-beregakh-yakoi-rozkinulasya-vinnitsya-202102211285721 (дата звернення: 01.04.2024).
2. БГАТИ. *СЛОВНИК UA. Портал української мови та культури*. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B1%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%B8 (дата звернення: 04.04.2024).
3. Денисик Г. І. Антропогенне ландшафтознавство. Частина І. Глобальне антропогенне ландшафтознавство. .Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2012. .336 с.
4. Етнокультурні регіони України. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D1%82%D0%BD%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D1%96_%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8 (дата звернення: 02.12.2023).
5. Лучик В. В. Топоніміка. Енциклопедія історії України. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Toponimika (дата звернення: 28.03.2024)
6. Маринич О. М., Шищенко П.Г.(2005). Фізична географія України. Київ : Знання. 511 с.
7. Масенко Л. Т. (1979). Гідронімія Східного Поділля. К. : Наукова думка. 104 с.

8. Масенко Л. Т. Річкові назви басейну Інгулу на тлі гідронімії Південної України. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2d90a611-ab9b-4fd0-a4b6-8fa74d585262/content (дата звернення: 30.11.2023).

9. Надбужжя. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D0%B4%D0%B1%D1%83%D0%B6%D0%B6%D1%8F (дата звернення: 02.12.2023).

10. Національний атлас України. URL: http://wdc.org.ua/atlas/ (дата звернення: 14.09.2023).

11. Павликівська Н. (2017). Номінаційні процеси в мікрогідронімії Вінниччини: відгідронімні похідні. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Філологія (мовознавство). Вип. 25. С. 174–184. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_filol_2017_25_26

12. Походження назви річки «Південний Буг». *Мій край – Вінниччина*. URL: https://mykrai.wordpress.com/%D0%BF%D0%BE%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BD%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8-%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BA%D0%B8-%D0%BF%D1%96%D0%B2%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B1%D1%83%D0%B3/ (дата звернення: 01.04.2024).

13. Реформування адміністративно-територіального устрою субрегіонального рівня (районів). Децентралізація. URL: https://decentralization.ua/new-rayons#:~:text (дата звернення: 29.03.2024).

14. Середній. *Словник УКРЛІТ. ORG. Публічний електронний словник української мови*. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh/%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D1%96%D0%B9

15. Ситник О.І., Кравцова І.В., Курнос І.Т., Ніколаєвський В.П., Хлевнюк О.Я., Петричук О.І. (2021). Природнича географія Гайворонського краю. Вінниця: Твори. 184 с.

16. Топонім. *ВікіпедіЯ. Вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%BC (дата звернення: 27.03.2024).

17. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. Одеса: «Астропринт», 2005. 632 с.

18. Янголенко В.В. (2008). Камінь і люди. Нариси з історії гірничого підприємства. Вінниця. 180 с.

19. Kravtsova I.V., Sytnyk O.I., Nikolaievskyi V.P., Denysyk B.G. (2022). Anthropogenic transformation of the physical surface of the Hayvoron region on the example of the Zavalivsk graphite deposit. *16th International Conference Monitoring of Geological Processes and Ecological Condition of the Environment, Monitoring 2022*. URL: https://www.earthdoc.org/content/papers/10.3997/2214-4609.2022580164#metrics_content

КРАЄЗНАВЧА СПАДЩИНА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

УДК 338.48-6:005]:339/9(045)

Працьовитий Микола
КЗ «Гайворонський краєзнавчий музей» Гайворонської міської ради
Гайворон, Україна
e-mail: rkmhayvoron@ukr.net
Пилипенко Аліна
КЗ «Гайворонський краєзнавчий музей» Гайворонської міської ради
Гайворон, Україна
e-mail: rkmhayvoron@ukr.net
Макогон Ірина
КЗ «Гайворонський краєзнавчий музей» Гайворонської міської ради
Гайворон, Україна
e-mail: rkmhayvoron@ukr.net

ЗАЛІЗНИЧНА АРХІТЕКТУРА МІСТА ГАЙВОРОН, ЯК ЧАСТИНА ІДЕНТИЧНОСТІ КРАЮ

Працьовитий Микола Миколайович, Пилипенко Аліна Юріївна, Макогон Ірина Семенівна. Залізнична архітектура міста Гайворон, як частина ідентичності краю. *Архітектурна ідентичність – це діалектичний процес творення та збереження об'єктів архітектури через їх взаємозв'язок з унікальним довкіллям. Гайворонська залізнична архітектура дотична до перших архетипів вокзалів та залізничних доріг і є колоритним елементом ідентичності нашого краю. Дані дослідження дають змогу ознайомитися з архітектурною спадщиною Гайворонської вузькоколійки, виявити джерела її формування та становлення.*

Ключові слова: архітектура, ідентичність, архетип, вокзал, залізниця.

Pracovitiy Mykola, Pylypenko Alina, Makokon Iryna. Railway architecture of the city of Hayvoron, as part of the identity of the region. *Architectural identity is a dialectical process of creation and preservation of architectural objects based on their relationship with the unique environment. The Gaivoron railway architecture is quite similar to the first archetypes of stations and railways and is a colorful element of the identity of our region. These studies make it possible to get acquainted with the architectural heritage, to identify the sources of its formation and development.*

Keywords: architecture, identity, archetype, station, railway.

Вступ. Культурні, національні, політичні цінності, які сповідує суспільство на певному часовому етапі розвитку, впливають на трансформацію архітектурного образу міста та відображаються у різних формах колективних ідентичностей. Залізничне архітектурне і містобудівне трактування корелюється із відповідними політичними і соціальними процесами у суспільстві, але має циклічний і аналогічний характер [7].

Мета. Розкрити сутність залізничної архітектури Гайворона в контексті культурних, національних та політичних цінностей.

Результати досліджень. У архітектурі відображаються державні, національні, етнічні, релігійні, глобальні, локальні та індивідуальні ідентичності образу споруд і будівель певної території, що формуються тривалий час під впливом багатьох чинників. Загалом архітектурну ідентичність краю розуміймо як рукотворну і почасти природну складову загального, певну повторюваність, характерність, наявність та відмінність наявних будівельних об'єктів упорівнянні з об'єктами інших ареалів. Крім будівельної справи, вона може розцінюватись ширше, як складова загального культурного ландшафту краю – ужиткової культури, техніки, історичного тла та ін. Характерні матеріали, конструктивні, композиційні прийоми утворюють та підсилюють цю ідентичність. Серед багатьох чинників вирізняється важливий тип споруд, який впливає на архітектурну ідентичність – пасажирські споруди і будинки залізниці. За певних умов їх можемо розцінювати як унікальні або/та типові архітектурні об'єкти. З бурхливим поширенням

залізничного транспорту в Європі від середини XIX ст. активно розвивається відповідна інженерно-будівельна інфраструктура. Вокзали стають однією з ознак залізниць і частиною архітектурного образу поселень та становлять особливу громадську групу архітектурних об'єктів, що є на межі ландшафту, техніки, транспорту, житла [2].

Залізничні вокзали завдяки своїй специфіці композиції уклали в уяві людей сталий образ громадської архітектури. Цей образ можна розглядати як сформований тип будівлі, що об'єднує архетипи елементів та цілісної споруди. Образ будівлі є сталим і взаємодіє з іншими типами громадських будівель та житла. Можна стверджувати про існування усталеного образу залізничного вокзалу, який є його архетипом в уяві мешканців, пасажирів і фахівців. Якщо звернутися до аналізу, аналогів та досліджень у цій сфері, то можна виявити своєрідні особливості та закономірності у змістово-понятійній області. яка містить зовнішній та внутрішній простір для побуту подорожуючих та користувачів. Як будівля, вокзал утворив сталий візуальний образ, що почав впливати й на інші громадські будівлі. Насамперед це стосується автовокзалів, а також і річкових та морських вокзалів. Композиційні та стильові риси повторюють такі ж самі риси від залізничних вокзалів, розвиваючи загальну візуальну манеру вокзалів у широкому сенсі [5].

Після 1825 р. у Великобританії з'явились перші залізничні станційні будівлі, які швидко поширились на решту Європи і цілий світ, що відкрило нову сторінку професійної діяльності в області громадської архітектури. Починаючи від невеликих одно-двоповерхових будівель вокзалів перших колій, які обслуговували розділений на класи широкий загал, та від заміських вокзалів-палаців правителів і вельмож, – одразу відбулося соціальне розділення і в архітектурному вираженні. Перші залізничні вокзали великих міст були, як правило, тупиковими, інколи розташовувалися на місці знесених міських мурів, брам і самі ставали «воротами у світ». Як і вокзали – резиденції вони відображали велич, святковість і поступово перетворювались на архітектурну і містобудівну домінанту. (рис. 1,2) [3].

Рис. 1. Вокзал Мелітополь, Запоріжжя.

Рис. 2. Вокзал Кропивницький.

Крім своїх прямих функцій для обслуговування пасажирів до здійснення перевезень залізницею вокзали віддавна стали частиною краєвиду, поселень, а їхня архітектура відображенням досягнень і потреб науки, техніки, господарства, соціального і культурного життя. Вони набули своєрідної образної присутності. За майже двохсотлітню історію виробився окремий тип громадської транспортної будівлі, який утворив свій образ і став впливати на формування архітектури інших громадських споруд і житла.

Залізничні вокзали завдяки своїй специфіці композиції уклали в уяві людей сталий образ громадської архітектури. Цей образ можна розглядати як сформований тип будівлі, що об'єднує архетипи елементів та цілісної споруди. Образ будівлі є сталим і взаємодіє з іншими типами громадських будівель та житла. Можна стверджувати про існування усталеного образу залізничного вокзалу який є його архетипом в уяві мешканців, пасажирів і фахівців. Якщо звернутися до аналізу, аналогів та досліджень у цій сфері, то виявляються своєрідні особливості та закономірності у змістово-понятійній області. Особливо характерною для вокзалів України межі XIX–XX ст. є неокласицистична стилістика. Основними засобами гармонії були ритмічні поєднання різних за величиною та насиченістю мас. Панувала симетрія, саме її логіці підпорядковувався кожен елемент. У спорудах максимально підкреслювалися горизонтальні розподілення. Рішуче знизилася

висота гребеня даху, його чітка горизонталь відтіняється парапетом і антаблементом. Розвиваючи композицію по вертикальній домінанті ризаліту, архітектори вводять пластичні паузи атиків (Фастів), карнизів (Підзамче), трикутних мансард (Вінниця) або фронтонів (Броди), за допомогою яких відразу ж гальмується рух угору. Головним художнім засобом архітектури був ордер, засобами якого втілювався масштаб споруди, співвідношення окремих частин, співмірність архітектурного об'єму людині. Ордер, за невеликими винятками, не виконував тектонічної функції, його застосовували декоративно. Він став незалежним від стіни, яка реально несла навантаження перекриття. [6].

Одним з найбільших вокзалів України другої половини XIX ст., який не поступався за функціональністю планування та багатством оздоблення кращим європейським вокзалам, був пасажирський вокзал у Одесі. Звів його у 1879–1883 рр. за проектом петербурзького архітектора Віктора Шретера архітектор Олександр Бернардацці, Одеський вокзал створений у неокласичному стилі. На площу виходили три арки головного фасаду в обрамленні колон дорійського ордеру. Не вдалося втілити в життя запроектований скляний дебаркадер над перонами та окремий павільйон для царської родини (рис. 3).

Початок існування та розвиток міста Гайворона поклала вузькоколійна залізниця, яка була прокладена у 1897 р. (рис.4). На околиці с. Струньків збудували вокзал, паровозне депо, залізничні ремонтні майстерні. Збільшувалась кількість жителів. Залізничній станції дали назву «Гайворон».

Рис. 3. Вокзал Одеса, 1884 р.

Історія свідчить, що вузькоколійні залізниці з'явилися через декілька десятиріч пізніше від залізниць широкої колії. Поширенню вузькоколійок упродовж тривалого часу перешкоджало декілька чинників. Одним з них був той, що вузька колія вважалася ненадійною в експлуатації, більш аварійною, ніж широка колія. Достатньо поширеною була думка, що із збільшенням ширини колії знижувалася вірогідність аварії поїзда. Як приклад, варто зазначити, що в далекому 1836 р. у Північно-Західному Уельсі (Великобританія) була відкрита кінно-рейкова залізниця Фестіньог. Її протяжність сягала 21 км, ширина колії – 597 мм. Цією залізницею перевозили сланці від місця добування до морського порту. Порожні вагонетки назад, від порту, тягнули коні, а навантажені (до порту) вагони рухалися без застосування тяги завдяки наявності схилу (при цьому коні перевозилися у спеціальних вагонетках).

У 1836 р. на вузькоколійних залізницях стали застосовуватися паровози. Можливо перехід кінно-рейкової залізниці Фестіньог на парову тягу слід вважати датою появи першої у світі вузькоколійної залізниці. Упродовж XIX ст. існувала велика кількість вузьких рейкових колій, на яких застосовувалася кінна або ручна тяга. Для забезпечення ходьби тварин між рейками часто прокладали «ступняк» -дерев'яний настил. Вузькі рейкові колії з кінною тягою в багатьох випадках створювалися з метою подання вантажів на заводи і фабрики – туди, де не було можливості прокласти «нормальну» залізницю. Вузьку колію обирали з метою скорочення витрат на будівництво.

У середині XX ст. вузькоколійки прокладалися до шахт, торфорозробок, вирубок лісу у тайзі тощо. Вузькоколійки стали дуже зручними. Адже вони швидко розбиралися і переносилися на іншу ділянку. Їх можна було збудувати за кілька тижнів. Власне тому, вони інколи мали значну довжину і вписувалися у різні транспортні схеми та мережі.

Одна з найбільших вузькоколійних залізниць була побудована і в Україні. Вона пролягала територією 5 областей України включаючи Придністровську народну республіку. Більшість ліній цієї гігантської системи були побудовані на межі XIX-XX ст. акціонерною компанією «Південне товариство під'їзних колій». В той же час на Прибужжі починає розвиватись цукрова промисловість, споруджуються водяні млини, винокурні, пивоварні, цегельні заводи. Зокрема, у Могильному і Сальковому працювали заводи з переробки цукрових буряків, в Ташлику – млин і винокурня. Виникла потреба у забезпеченні зростаючих обсягів транспортних перевезень. Вантажний транспорт виявився для цього малоефективним. Використати р. Південний Буг для перевезень теж було неможливо, бо водна артерія мала багато порогів і бродів, які перешкоджали судноплавству. Виникла необхідність будувати залізницю. Будівництвом вузькоколійок керували інженери Б. Яловецький, А. Нікітін та Ф. Єнакієв.

До складової архітектури Гайворона також можна віднести залізничний міст.

На захід від м. Гайворон через р. Південний Буг під час прокладання вузькоколійної дороги було у 1900 р. збудовано однониточний залізний міст (рис 4, 5, 6). У 1940 р. його знесло кригою, причиною аварії стали закороткі ферми (9 м). Після цього міст було відновлено: будівельники встановили 2 ферми по 35 м і одну 70 м. Під час Другої світової війни, щоб зашкодити фашистам здійснювати залізничні перевезення, міст був зірваний К. Сальченком. Після звільнення Гайворона від фашистських загарбників міст відновили у 1945 р. [1].

Рис. 4. Залізничний міст у 1900 р.

Рис. 5. Рух паровоза по мосту в 1918 р.

Рис. 6. Міст у 2023 р.

У 1905 р. був побудовний вокзал у Гайвороні (рис 7, 8). Вокзал як архетип усталився протягом домінування тривалого часу «будинкоподібного» типу будівлі, маючи за прототип архітектуру палаців, театрів і житла.

Рис.7. Вокзал в Гайвороні 1905 р.

Рис. 8. Залізничний вокзал у 1980 р.

У 1927 р. вузькоколійка простягалась на 600 км від Гайворона до Вінниці, Хмільника і Бердичева, Первомайська, Рудниці. Головними господарськими підрозділами були паровозне депо, дистанції колії і зв`язку, паровозоремонтний завод. У 1929-1930 рр. у Гайвороні проживало понад 1 тис. залізничників. Щоб поліпшити культмасову роботу, збудувати літній театр і танцювальний майданчик. Було зведено літній театр із глядацьким залом на 400 місць. Крім нього, спорудили танцювальний майданчик, приміщення для бібліотеки, тир і буфет. Активністю на суботниках визначалась молодь, культактив клубу. Невпізнанно змінився увесь відділок залізниці. Успішно виконувався план перевезень, в належний порядок привели станційні колійні споруди. В Гайвороні було створено житлово-будівельний кооператив, який за короткий час збудував більше двадцяти двоквартирних будинків.

Квартал залізничників сьогодні є одним з туристичних магнітів міста Гайворон, тому як самі будинки побудовані з бутового каменю. Викладання стін каменем – одна з найдавніших технологій будівництва і відрізняється міцністю та довговічністю. Камінь укладають на цементний розчин, але раніше кам'яні будинки зводили і без розчинів просто шліфуючи стики каміння до повного прилягання. Головною перевагою кам'яних будинків це їх міцність та довговічність. Таке житло стійке і до ураганів, і до вогню, і до багатьох інших руйнівних впливів природи. Втім, такий матеріал має й недоліки — високу тепловтрату, необхідність у потужному і дорогому фундаменті та додатковому утепленні. Також до недоліків кам'яного будинку можна віднести виникнення вогкості, якщо не підтримувати безперервність опалення приміщень.

Кам'яний будинок, це надійна та міцна будова, яка може простояти не одне століття. Будинок з каменю покликаний створювати відчуття надійності та захищеності, адже стіни будинку з натурального каменю мають дуже великий запас міцності. Незважаючи на те, що камінь – природний матеріал, його здатність зберігати тепло знаходиться не на високому рівні, тому такий будинок потребує додаткового утеплення з натурального матеріалу.

Будинки цього кварталу дуже схожі на середньовічні замки, хоча побудовані не так вже й давно, років 80 тому. Зводити квартал залізничників розпочали в 1933 р. Для будівництва використовувався граніт, добутий на місцевому кар’єрі.

Звісно, промислові будівлі з каменю не дивина, але житлові будинки з граніту мають вигляд середньовічних помість. Вражають потужні стіни, товщина яких досягає 0,9 м, та перекриття із залізничних рейок. Всього в Гайвороні було споруджено 7 таких будинків, будівництво яких завершилось в 50-рр. ХХ ст. (рис. 9).

На перший погляд – зовсім непримітна двоповерхова житлова будівля, майже квадратна в плані, перекрита наметовим дахом із шиферною покрівлею. Масивні димові комини свідчать про колишнє пічне опалення квартир. Ззовні ніяких прикрас, окрім невибагливого вінчального карнизу, прямокутні вікна, симетрично розташовані балкони із простим огородженням. Але збоку несподівано виростають трапецієподібні виступи зі стіни фасаду, завершені невеликим шатровим дахом. Розтягнуті на всю висоту стіни

Рис. 9. Кам’яні будинки для залізничників

Рис. 10. Дерев’яні двері.

Рис. 11. Дерев’яні сходи.

Рис. 12. Поштова скринька.

Рис. 13. Водонапірні вежі Гайворона.

будинку, ці виступи нагадують про колишні часи розкішної архітектури історизму, коли архітектори змагались між собою, своїм вмінням показуючи, на що вони здатні. Збереглися дерев’яні двері з тих часів. Жителі квартир не стали їх міняти. Вони вирізняються від інших висотою, металевою вертикальною ручкою та прикріпленою скринею для пошти (рис. 10). Простенькі дерев'яні сходи, хоч і не прикрашені фігурними точеними балясинами, проте виглядають дуже достойно. Під ногами дощечки «не танцюють», хоч їм стільки ж років, як і будинку (рис.11).

У кожній квартирі була піч – головне джерело тепла в домі**.** У дворі кожен власник квартири мав свій сарай, де і зберігали вугілля та дрова**.** На кожному поверсі – по чотири квартири. Деякі вже роками пустують – власники з'їхали, а нерухомість продавати не стали. На другому поверсі є вихід на дах. Колись жителі там сушили білизну**.** Сьогодні вивішують вже надворі, а входи на дах закрили на замок. На скриньках для пошти пише: «Для листів та газет». Її жителі також пофарбували у синій (рис.12).

Наприкінці XIX – поч. XX ст. у багатьох містах України з'явилися водонапірні вежі (рис. 13). І станція Гайворона не стала винятком, так як потрібно було заправляти паравози водою. З їх допомогою також підводили воду до будинків городян. З розвитком водопроводу значення веж втратилося, і деякі з них зруйнувалися, інші ж перейняли нехарактерні для них функції і навіть стали символом міст.

Висновки. Номенклатура будівель залізничної інфраструктури налічує велику кількість одиниць. Зокрема Гайворонська вузькоколійка має достатньо широкий спектр архітектурних споруд, які є об'єктом дослідження в краєзнавчому та архітектурному напрямках. І ми почали з деяких об'єктів, які знаходяться на території нашої громади і в подальшому плануємо якомога ширше розкриття даної тематики.

Список використаних джерел:

1. Гайворон на п'єдесталі : довідник-путівник / О.І. Ситник та ін. Вінниця : Твори, 2020. С. 28-36.
2. Древаль І. В. Методологічні основи містобудівного розвитку залізничних вокзальних комплексів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра архітектури. Полтава, 2013. 36 с.
3. Історія української архітектури / Ю. С. Асєєв Ю.С. та ін. ; за ред. В. І. Тимофієнка. Київ : Техніка, 2003. 471 с.
4. Рочняк Ю.А., Луцик А.Р. Споруди зупинок громадського транспорту в міському контексті . *Містобудування та територіальне планування*. Київ : КНУБА. 2015. № 57. С. 383 – 393.
5. Салов В.В. Узкоколейные железные дороги в Швеции и Норвегии. *Журнал Министерства путей сообщения.* 1868. Кн.1. С. 84-87.
6. Черкес Б. С. Національна ідентичність в архітектурі міста : монографія. Львів : Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2008. С. 29.
7. Черкес Б. С., Лінда С. М. Архітектура сучасності. Остання третина XX – початок XXI століть : навч. посіб. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2010. 384 с.

ВИДАТНІ КРАЄЗНАВЦІ

ОДНА ЛЮДИНА І ЦІЛЕ ЖИТТЯ – ГЕОГРАФ І ПЕДАГОГ, ТУРИЗМОЛОГ І КРАЄЗНАВЕЦЬ (ДО 70-РІЧЧЯ ПРОФЕСОРА О.О. БЕЙДИКА)

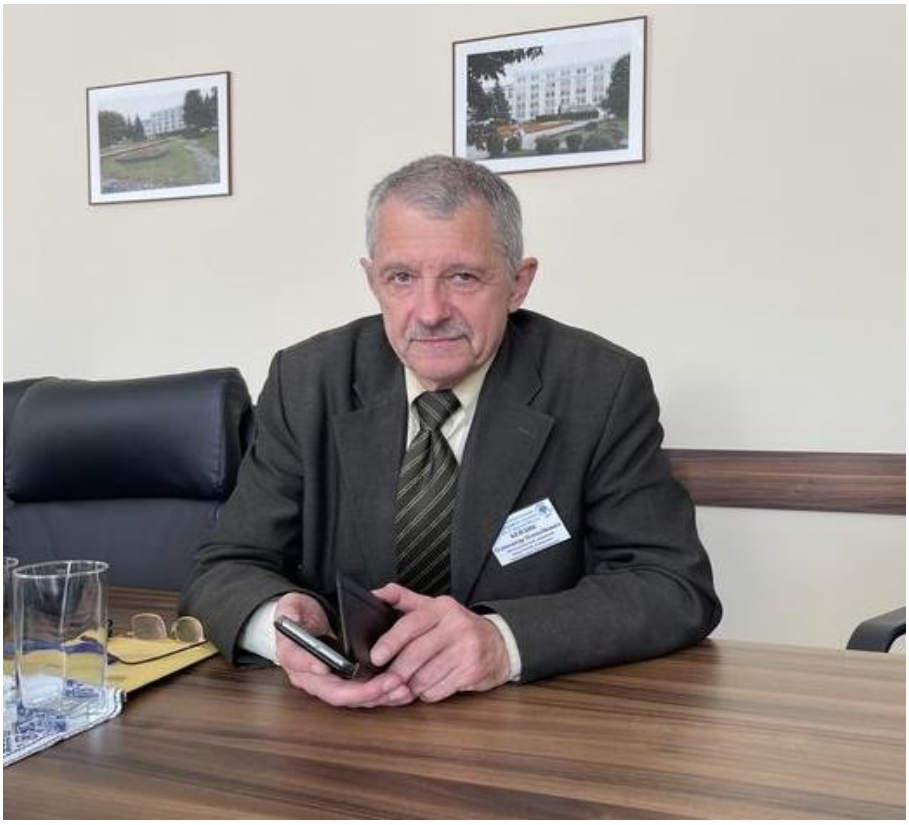

Фото проф. Бейдика О.О.

17 січня 2023 р. виповнилось 70 років Олександру Олексійовичу Бейдику – відомому географу і країнознавцю, теоретику й практику туризму, рекреологу, доктору географічних наук, професору. Він народився у м. Київ, з яким була пов'язана і вся його подальша діяльність – отримання середньої та вищої освіти, робота вчителем у школі та викладання на громадських засадах на геофаці Київського університету, аспірантура, захисти дисертацій, робота у закладах вищої освіти Києва та України. Але підвалини подальшого розвитку були закладені саме у Середній Школі, вчителів якої – від першої вчительки і вчителів географії до керівників закладу Олександр Олексійович пам'ятає все життя: в 77-й школі (ліцей «Кловський»), де пішов у перший клас, директором була Галина Євдокимівна Глущенко, в 43-й (ліцей «Грааль») – Віра Андріївна Єлфімова, в 171-й (ліцей «Лідер»), яку закінчував, – Василь Єлисейович Болдирєв, в 79-й (ліцей інформаційних технологій), де працював, – Олександра Максимівна Катрич. В 171-й школі уроки географії не раз проводив Георгій Петрович Скарлато, автор «Захоплюючої географії», а лекторій вів письменник Ігор Шведов.

Після закінчення школи у 1970 р. О.О. Бейдик вступив на географічний факультет Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка, де навчався впродовж 1970-1975 рр. Здібності до наукової діяльності і творчу спрямованість студента Олександра Бейдика ще на старших курсах помітив викладач педагогіки – доктор педагогічних наук, професор Дмитро Лаврович Сергієнко, який запропонував йому вступати до аспірантури.

В студентські роки і пізніше Олександр Олексійович слухав лекції таких блискучих вчених, як Віктор Минович Юрківський (читав лекції з економічної географії зарубіжних

капіталістичних країн), Лариса Тимофіївна Левчук (лекції з естетики), Людмила Іванівна Курило (лекції з філософії), академік Микола Михайлович Амосов (цикл лекцій «Алгоритми розуму»), Борис Мойсейович Куценок (лекції з психотерапії та психоаналізу), виступи яких, без перебільшення, були вражаючими. У 1975-1976 рр., після розподілу, Олександр Олексійович вчителював у 79-й школі та на громадських засадах викладав рекреаційну географію на географічному факультеті Київського державного університету.

В 1976-1979 рр. – аспірант, в 1979-1990 рр. – асистент, доцент кафедри фізичної географії, пізніше – кафедри фізичної географії та охорони природи географічного факультету. У 1980 р. – проходив стажування в МДУ імені Ломоносова та Інституті географії АН СРСР у проф. В.С. Преображенського – фундатора конструктивної та рекреаційної географії. У 1986 р. захистив кандидатську дисертацію «Структура і динаміка рекреаційного освоєння долини Дніпра в межах України» під керівництвом д. геогр. н., проф. П.Г. Шищенка (спеціальність 11.00.02 – економічна та соціальна географія).

У 1990 р. був одним із засновників першої в Україні кафедри країнознавства та туризму, на якій працював до 2020 р., пройшовши шлях від доцента до доктора географічних наук, професора.

У 1991 р. з червоним дипломом закінчив Технологічну школу бізнесу (м. Владивосток). У 1995-1996 рр. – заступник декана географічного факультету. У 1984-1985 рр. без відриву від основної роботи працював у Київському художньо-промисловому технікумі (нині – Київська державна академія декоративно-прикладного мистецтва та дизайну імені Михайла Бойчука), впродовж 1972-2002 рр. – вихователем і вожатим у піонерських і дитячих оздоровчих таборах України та країн «близького зарубіжжя». У 2005 р. захистив докторську дисертацію «Методологія та методика аналізу рекреаційно-туристських ресурсів України» (спеціальність 11.00.02 – економічна та соціальна географія). З 2006 р. – професор кафедри країнознавства та туризму, найкращим викладачем якої був визнаний у 2015 р. Викладав на географічному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка дисципліни «Рекреаційна географія», «Географія туризму», «Рекреаційно-туристські ресурси», «Туристсько-рекреаційні комплекси»; у Київському національному університеті культури і мистецтв – «Стратегія розвитку національного туризму»; у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова – «Безпека в туризмі», «Екологічний менеджмент», «Регіональна політика розвитку туризму в Україні»; у Волинському національному університеті імені Лесі Українки – «Географія туризму України», «Туристсько-рекреаційні ресурси світу»; у Київському славістичному університеті – «Ресурси міжнародного туризму», «Рекреаційні комплекси світу», «Туристські ресурси слов'янських країн»; у Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького – «Організація адаптивного туризму», «Організація сільського (зеленого) туризму», «Основи сталого соціально-економічного розвитку». Впродовж багатьох років був членом спецрад у національних університетах – Київському імені Тараса Шевченка та Харківському імені В.Н. Каразіна, неодноразово отримував подяки від ректора ХНУ В.С. Бакірова. Олександр Олексійович є автором та співавтором близько 500 наукових та науково-популярних праць (підручників, посібників, монографій, статей), в т.ч. – перших в Україні: посібника для вступників до вищих навчальних закладів «Географія» (1995), двомовного словника термінів і понять з географії туризму і рекреаційної географії (1997), «Словника-довідника з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії» (1998), «Тлумачного словника термінів з рекреаційної географії (географії туризму)» (1993), двомовного короткого тлумачного словника «Географія» (2001), двомовного посібника «Географія України» (1996), крім того за його авторством (співавторством) вийшли монографії, словники, підручники, посібники: «Національне скелелазіння: теорія та практика» (2020), «Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування» (2001), «Лідери Духу та Волі в житті, мистецтві та літературі» (2018), «Російсько-український тлумачний словник термінів з медичної географії» (1997), «Рекреаційні ресурси України» (2009, 2010, 2011), «Унікальна Україна: географія та

ресурси туризму» (2013), підручника для 10 класу «Економічна і соціальна географія світу» (виданий українською, російською, угорською мовами) (1997, 1998, 2004, 2006), «Адаптивний туризм: передумови та перспективи розвитку, лідери Духу і Волі» (2017). Роботи О.О. Бейдика виходили друком у Німеччині, США, Кубі, Польщі, Болгарії, Естонії, Казахстані та ін. країнах «близького зарубіжжя» й опубліковані англійською, німецькою, іспанською, угорською мовами. У 1975 р. як переможець Всесоюзної вікторини «Чи знаєш ти Угорщину?» та учасник І фестивалю угорсько-радянської дружби подорожував Угорщиною, всього ж відвідав близько 60 країн Європи, Азії, Африки, але першу подорож здійснив у 1959 р. на о. Джарилгач (Херсонщина, Україна).

Творчий характер викладання в середній та вищій школі Олександр Олексійович втілював в десятки проєктів, тренінгів, педагогічних технологій та експериментів, постійно «заточуючи» студентів і учнів на пошук і саморозвиток (близько 100 його наукових статей побачили світ у співавторстві зі студентами географічного факультету КНУ імені Т.Г. Шевченка). В практичній площині варто згадати практики та експедиції Україною і дальні маршрутні практики, які розробляв і якими впродовж багатьох років керував Олександр Олексійович, загальна протяжність яких охоплює близько 100 тис. км і сотні студентів. Нагадаємо деякі з цих маршрутів: низка експедицій на Байкал (перша подорож у березні 1979 р.), подорожі на Камчатку, Курильські острови, Японське (1991) та Каспійське (1973) моря, озера Іссик-Куль (1973), Балатон (1975), Телецьке (1985), Ханка (1991), о. Сахалін (1991), Кольський півострів (1984), Алтай (1985), Памір (1989), до дельти Дунаю та ін.

Сьогодні, Олександр Олексійович плідно працює на посаді професора кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Наукова та професійна діяльність проф. О.О. Бейдика впродовж багатьох років тісно пов’язана з Мелітопольським державним педагогічним університетом імені Богдана Хмельницького. Ще з початку 2000-х рр. здійснювалися спільні участі у науково-практичних конференціях, спілкування з деканом природничо-географічного факультету, завідувачем кафедри економічної та соціальної географії к. геогр. н., доц. Н.М. Сажнєвою, (яка була керівником наукової рекреаційної школи та аспірантури за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія), викладачами, студентською молоддю та аспірантами кафедри І. Арсененко, К. Шиян, Н. Яковенко та ін. Олександр Олексійович завжди відкритий для спілкування, особливо вагома його підтримка молодих науковців кафедри, чисельні поради та консультування, опанування кандидатських дисертацій, спрямованих на розвиток та становлення рекреаційно-туристичних досліджень Запорізької області, зокрема, і України в цілому.

Олександр Олексійович продовжував підтримувати наукові та професійні зв’язки з викладацьким складом кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства, яку було засновано у 2014 р. шляхом реорганізації кафедри географії України та краєзнавства і кафедри туризму та соціально-економічної географії (наказ №271-04 від 01.09.2014 р.) у зв’язку з відкриттям на природничо-географічному факультеті МДПУ імені Богдана Хмельницького спеціальності 6.140103 «Туризм» за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр».

Олександр Олексійович брав активну участь в організації та проведенні ІІ туру Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт у галузі «Географічні науки», який проходив на базі МДПУ імені Богдана Хмельницького, входив до складу журі; неодноразово очолював роботу державної екзаменаційної комісії для проведення атестації здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 014.07 Середня освіта (Географія).

Проф. О.О. Бейдик з 2017 р. активно приєднується до підготовки кваліфікованих кадрів сфери туризму, працює на посаді професора кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства за сумісництвом. Олександр Олексійович очолював робочу груп з підготовки пакету ліцензійних документів для підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 242 Туризм, галузі знань 24 Сфера обслуговування, освітньо-професійною програмою Туризм, другого рівня вищої освіти з кваліфікацією магістр

туризму. 3 жовтня 2017 р. було отримано ліцензію на підготовку магістрів з туризму, керівником освітньої програми (гарантом) ОП Туризм призначено д. геогр. н., професора, професора кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства О.О. Бейдика.

З 2020 р. Олександр Олексійович працює штатним працівником кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства, яку 01 вересня 2022 р. реорганізовано шляхом злиття з кафедрою фізичної географії і геології та перейменовано на кафедру географії та туризму.

Проф. О.О. Бейдик постійно працює над удосконаленням методики викладання освітніх компонентів, викладає курси «Організація адаптивного туризму», «Проєктування маршрутів адаптивного туризму», «Ринок туристичних послуг», «Організація сільського зеленого туризму», «Організація історико-культурного туризму», «Основи сталого соціально-економічного та екологічного розвитку туризму», «Географія туризму», «Туристично-рекреаційні ресурси України», здійснює керівництво магістерськими роботами та виробничою практикою з фаху у здобувачів спеціальності 242 Туризм і рекреація, галузі знань 24 Сфера обслуговування, освітнього ступеня «бакалавр» та «магістр».

Серед захоплень проф. О.О. Бейдика – гірські лижі, плавання, сплав на байдарках, спелеотуризм, футбол, фотографування, а наукові пріоритети Олександра Олексійовича складають геополітика, термінологія, світові та національні рекреаційно-туристські ресурси, активні методи навчання та впровадження психолого-педагогічних технологій у навчальний процес, тренінги, безпека життєдіяльності, адаптивний туризм, інвалідна проблематика, життя та діяльність людей з фізичними вадами, популяризація географічних знань.

Колектив Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, природничо-географічний факультет і кафедра географії та туризму щиро вітають Олександра Олексійовича з ювілеєм, зичать йому міцного здоров’я, подальших творчих успіхів на науковій та педагогічній ниві.

Колектив кафедри географії та туризму МДПУ імені Богдана Хмельницького

ТУРИЗМ ЯК СУЧАСНИЙ СПОСІБ ПІЗНАННЯ ТЕРИТОРІЇ

УДК 330.34:338.482.224

Барвінок Наталія
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Умань, Україна
e-mail: barvinok.n@udpu.edu.ua
Гнилозубенко Дмитро
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Умань, Україна
e-mail: dmytro.hnylozubenko@udpu.edu.ua
Паршин Микола
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Умань, Україна
e-mail: mykola.parshyn@udpu.edu.ua

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Барвінок Наталія Володимирівна, Гнилозубенко Дмитро Сергійович, Паршин Микола Олексійович. Сучасні тенденції та перспективні напрямки розвитку туризму в Україні. *Туризм в Україні є важливою галуззю, що взаємодіє з різними секторами економіки та має великий вплив на соціокультурне та економічне становище країни. Останні роки показали, що галузь стикалася з негативними впливами кризових ситуацій, таких як пандемія COVID-19 та воєнний конфлікт. Незважаючи на це, зусилля для відновлення та розвитку туризму в Україні продовжуються, зокрема за допомогою забезпечення безпеки туристів та реконструкції пошкоджених об'єктів. Україна має значний потенціал у розвитку туризму, проте геополітична нестабільність негативно впливає на його розвиток, вимагаючи пошуку інноваційних стратегій для збереження привабливості країни для туристів. Запровадження сталого та екологічно чистого туризму може сприяти привертанню уваги та забезпечити сталий розвиток туристичної галузі в Україні.*

Ключові слова: туризм, туристична індустрія, глобальні безпекові фактори, кризові умови, перспективні напрямки туризму.

Barvinok Natalia, Hnylozubenko Dmytro, Parshyn Mykola. Modern trends and prospective directions of tourism development in Ukraine. *Tourism in Ukraine is an important industry that interacts with various sectors of the economy and has a great impact on the socio-cultural and economic situation of the country. Recent years have shown that the industry has faced the negative impacts of crisis situations such as the COVID-19 pandemic and military conflict. Despite this, efforts to restore and develop tourism in Ukraine continue, in particular by ensuring the safety of tourists and reconstruction of damaged objects. Ukraine has significant potential in the development of tourism, but geopolitical instability has a negative impact on its development, requiring the search for innovative strategies to maintain the attractiveness of the country for tourists. The introduction of sustainable and environmentally friendly tourism can help attract attention and ensure the sustainable development of the tourism industry in Ukraine.*

Keywords: tourism, tourism industry, global security factors, crisis conditions, promising directions of tourism.

Вступ. Сучасний туризм є однією з найбільш прогресивних галузей світової економіки, яка взаємодіє з багатьма іншими секторами та об’єднує економічні, соціальні та культурні аспекти глобального розвитку. Важливе місце у цьому процесі займає туристична індустрія України, оскільки вона має прямий та опосередкований вплив на різні сфери економіки країни, а також на соціокультурне та економічне становище населення.

Слід зауважити, що в сучасному світі туризм став не лише глобальним явищем, але й тісно пов’язаним з широким спектром можливостей щодо мобільності населення. Через призму розвитку туризму можна аналізувати зовнішньополітичні взаємозв’язки та геополітичну ситуацію країн.

Протягом останнього десятиліття на розвиток туризму в Україні негативно вплинули різноманітні геополітичні та кризові ситуації. У 2020 році туризм, як в Україні, так і в усьому

світі, зіткнувся зі значними труднощами через поширення нового вірусу COVID-19, що спричинило серйозну кризу в галузі.

Після карантинних обмежень у 2020 р., у другій половині 2021 р. туристична галузь України почала відновлюватися, завдяки дотриманню санітарних норм та зростанню числа туристів. Проте, повномасштабне вторгнення сусіда-агресора у 2022 році серйозно вразила туристичну індустрію, призвівши до зменшення туристичного потоку та потребу в серйозних зусиллях для відновлення пошкодженого.

Дослідження аспектів туризму в Україні в умовах сьогодення найбільш детально висвітлено роботах вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як Бейдик О. О. [3], Любіцева О. О. [9], Вечерський В. В. [5], Дворська І. [6], Магдик Н. О. [10], Бойко З., Горожанкіна Н., Грушка В. [4] та інші. Проте наразі залишаються недостатньо вивченими аспекти його функціонування в сучасних умовах.

Мета дослідження: Аналіз сучасних тенденцій та та розгляд перспективних напрямів розвитку туризму в Україні.

Матеріал і методи дослідження. У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, які дозволили комплексно підійти до вирішення поставленої мети. Для досягнення мети було використано діалектичний метод пізнання з метою вивчення і деталізації об’єкта вивчення та логічного узагальнення і систематизації основних принципів та понять. Для наочного представлення матеріалів та схематичного зображення теоретичних та практичних результатів дослідження було використано графічний метод. Для теоретичного узагальнення результатів дослідження та формування висновків використано системно-структурний метод. Теоретичну базу дослідження складають наукові роботи вітчизняних і зарубіжних вчених.

Результати дослідження. Під впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів туризм став одним з ключових стимулів розвитку та підвищення конкурентоспроможності країни на міжнародній арені. Однак його рух вперед прямо і опосередковано залежить від широкого спектру глобальних факторів впливу.

Обсяг туристичних потоків постійно пов’язаний із рядом глобальних безпекових факторів, що можуть загрожувати туристичній діяльності та розвитку туристичної індустрії в країні. До основних глобальних безпекових факторів впливу, які можуть негативно позначитись на розвитку туристичної індустрії варто віднести:

– геополітичну нестабільність у країнах проживання та відпочинку туристів (політичні перевороти, терористичні атаки, військові конфлікти);

– виникнення епідемій та пандемій у країнах проживання та відпочинку туристів;

– негативні природно-екологічні ситуації в країнах відпочинку туристів;

негативний загальноекономічний стан як у країнах проживання туристів, так і в країнах відпочинку [2].

Суспільно-політичні та економічні зміни в пострадянській Україні перетворили рекреаційно-туристичний потенціал на ключовий елемент соціально-економічного розвитку. Це сприяло формуванню стійких потоків іноземного туризму та підвищило привабливість країни для подорожуючих. Часткове відновлення туристичних підприємств забезпечило створення значної кількості робочих місць і дозволило Україні вийти на світовий туристичний ринок. Приймаючи близько 25 мільйонів іноземних відвідувачів щорічно, Україна стала однією з провідних туристичних дестинацій у світі протягом періоду з 2000 по 2013 рр. і здобула репутацію впливового реципієнта міжнародних туристів. Її міжнародні туристичні зв’язки набули стабільної структури, яка відображає основні геополітичні впливи [11].

Докорінні зміни у структурі та кількості міжнародних турпотоків в Україні відбулися у 2014 р., що було спричинено початком російсько-української війни та рядом негативних наслідків, до яких вона призвела. Це чітко прослідковується з аналізу статистичних даних UNWTO та Державної прикордонної служби (рис. 1).

Впродовж 2009-2013 рр. кількість міжнародних турпотоків стабільно збільшувалась, а вже у 2014 р. кількість в’їзних туристів знизилась на 48,48 %, а виїзних – на 5,57 %. У 2015 р. ситуація ще погіршилась, коли Україну відвідало рекордно низька кількість

іноземних туристів, знизившись ще на 2,23 %. Кращою стала ситуація із виїзними туристами, кількість яких збільшилась на 3,14 %.

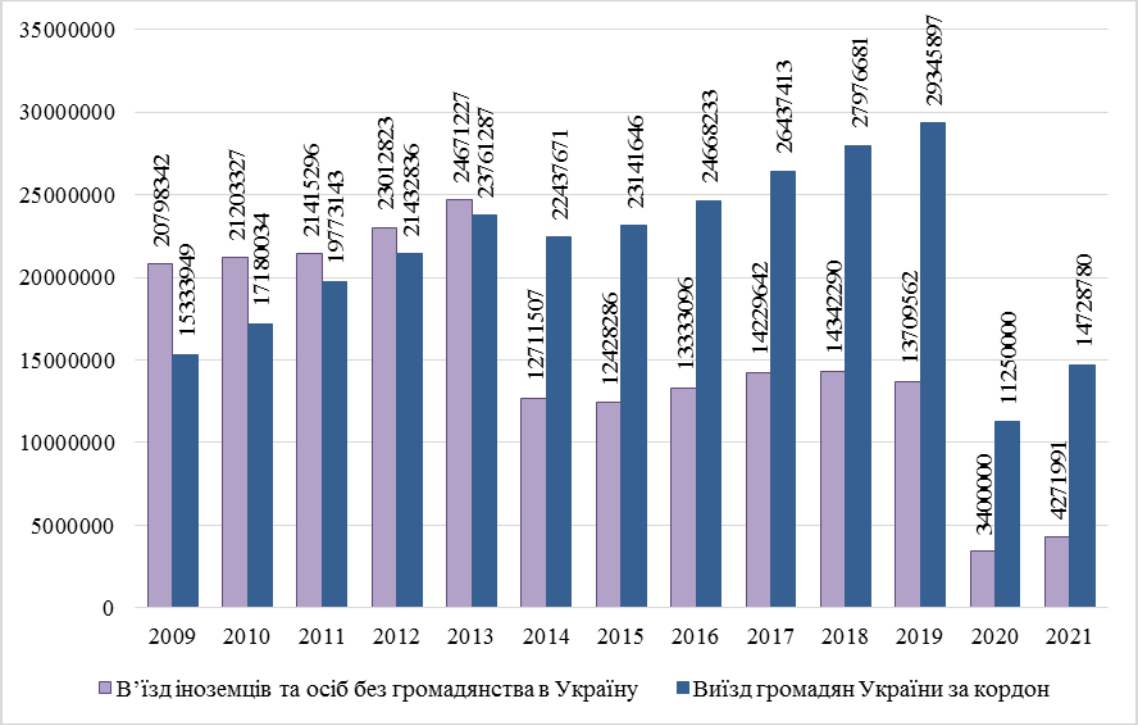

Рис. 1. Міжнародні туристичні потоки у 2009-2021 рр. в Україні (осіб).
Джерело: складено автором за даними [1, 7, 12,].

Починаючи з 2016 по 2019 рік включно ситуація щодо міжнародних турпотоків покращувалась, особливо, що стосується виїзних, які підвищувались у порівнянні з попередніми роками: у 2016 році – на 6,60 %, у 2017 – на 7,17 %, у 2018 – на 5,82 %, у 2019 – на 4,89 %. Кількість виїзних туристів досягла та перевищила позначку, зафіксовану перед початком російсько-української війни, сягнувши рекордної кількості у майже 30 млн осіб.

Кількість в'їзних туристів також стабільно підвищувалась, але лише до 2018 р.: у 2016 р. – на 7,28 %, у 2017 р. – на 6,72 %, у 2018 р. – на 0,80 %. У 2019 р. їх кількість знову зменшилась на 4,41%, так і не досягнувши кількості, яка була перед початком російсько-української війни. Така різниця між кількістю в'їзних та виїзних турпотоків пов'язана із їх кардинальним розривом у 2014 р., коли в'їзних туристів було рекордно мало.

До таких змін у кількості міжнародних турпотоків призвели початок російсько-української війни у 2014 р. та фінансова і геополітична криза, яка виникла внаслідок цього. Антиреклама України, як країни з нестабільною геополітичною ситуацією, яка виникла на міжнародному туристичному ринку, зіграла першочергову роль у зменшенні кількості в'їзних туристичних потоків у цей період. Більшість туристів, обираючи місце для відпочинку, керуються фактором безпеки та стабільності країни.

У 2020 та 2021 рр. на структуру та кількість турпотоків в Україні більшою мірою мала вплив світова криза спричинена поширенням пандемії Covid-19 та введення карантинних обмежень. Тому прослідкувати та проаналізувати вплив російсько-української війни в цей період стає неможливим.

Повномасштабне вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 р. поставило під загрозу не лише туризм на теренах України, але і міжнародний сектор подорожей, який щойно почав відновлюватись від втрат, викликаних пандемією Covid-19. Туристичний сектор, що почав впевнено відновлюватись у січні 2022 р., значно звузив можливості для повномасштабного зростання вже в березні 2022 р.

Аналогічно до міжнародного туризму постраждав і внутрішній туризм в Україні. З огляду на статистичні показники спостерігаємо, істотні зміни у кількості внутрішніх

туристів в Україні із початком російсько-української війни у 2014 р. (рис. 2). Причиною таких змін стали політична та економічна нестабільність, анексія Криму, воєнні дії на територіях Донецької та Луганської областей, що негативно позначилось на сфері туризму.

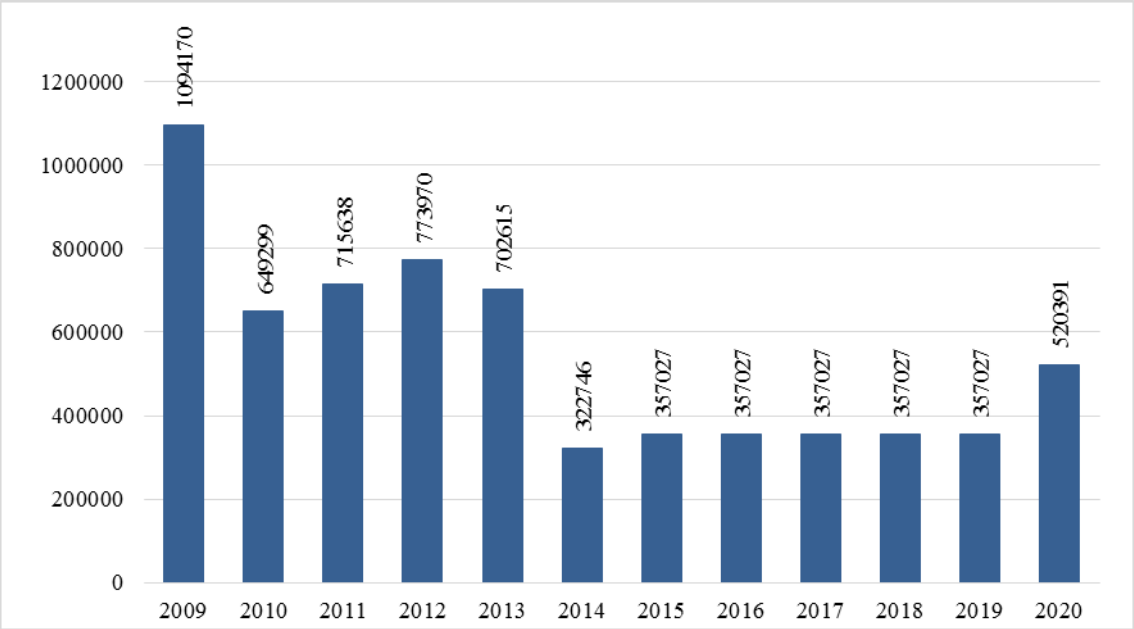

Рис. 2. Кількість внутрішніх туристів обслугованих туроператорами та турагенствами у 2009-2020 рр. (осіб).

Джерело: складено автором за даними [8].

Починаючи з 2009 р. кількість внутрішніх туристів поступово зменшувалась та коливалась в межах 700 тис. осіб/рік, проте це було більше пов'язано з появою можливостей організувати свій відпочинок за кордоном. Починаючи з 2014 р. кількість внутрішніх туристів різко зменшилась на 54,06 % і трималась на такому рівні аж до 2020 р. (рис. 2). У 2020 р. кількість внутрішніх туристів підвищилась на 45,76 %, причиною чому послугували карантинні обмеження у зв'язку із поширенням Covid-19 та закриттям кордонів, тому туристи почали відпочивати та подорожувати територією України.

Зменшення кількості внутрішніх туристів із початком російсько-української війни у 2014 р. більшою мірою пов'язано з анексією Криму, адже велика частина українського населення обирали Південний берег Криму для літнього відпочинку та подорожували територіями півострова. У зв'язку із ситуацією, що виникла, любителі такого туризму віддали перевагу відпочинку у країнах зі схожими природніми умовами та краєвидами – Болгарія, Грузія тощо. Це в свою чергу негативно вплинуло і на рівень доходів в державний бюджет, які Україна отримувала від внутрішнього туризму.

На сьогоднішній день, навіть не дивлячись на воєнні дії, внутрішній туризм все ж функціонує, адже у відносно безпечних регіонах країни можна відвідувати туристичні об'єкти, музеї, заклади відпочинку тощо. Крім того в цих же регіонах інфраструктура розвинена на відносно високому рівні, а логістика зазнала менших відхилень від звичної діяльності.

Попри виникнення кризи в туризмі України, яка пов'язана в першу чергу з геополітичною нестабільністю, Україна все ще має значний потенціал у сфері туризму. Нестабільна ситуація кардинально вплинула на деякі аспекти туристичної галузі, такі як зміни у популярних напрямках подорожей та зниження кількості іноземних відвідувачів. Проте, вживання різних заходів як зі сторони бізнесу, так і державної підтримки, для збереження та просування туристичного потенціалу країни, включаючи стимулювання внутрішнього туризму, розвиток нових туристичних маршрутів, підвищення якості

обслуговування та безпеки для відвідувачів, допомагають туризму в Україні існувати. Основним завданням всіх ланок туристичної діяльності активно працювати над покращенням іміджу країни на міжнародній арені, щоб збільшити зацікавленість туристів та підтримати розвиток галузі навіть у складних умовах.

Крім того, українська туристична індустрія на сьогоднішній день має зосередитися на розвитку альтернативних форм туризму, таких як екологічний туризм або культурний туризм в маловідомих регіонах країни. Це може стати ключем до стабілізації ситуації та збереження інтересу до України як туристичного напрямку. А залучення міжнародних інвестицій та розвиток партнерства з іншими країнами є важливим напрямком у сприянні розвитку туристичної галузі, навіть у складних геополітичних умовах.

У кризових умовах сьогодення Україна має зосередитися на розвитку перспективних напрямків туризму, серед яких особливої уваги заслуговує внутрішній туризм. Спонукання місцевого населення до подорожей по власній країні може забезпечити стабільний потік туристів навіть у складних економічних умовах. Крім того, розвиток внутрішнього туризму сприяє збільшенню обсягу внутрішнього споживання та стимулює розвиток місцевих підприємств та галузей, таких як готельно-ресторанний бізнес, магазини та інші сервіси, що підтримують туристичну інфраструктуру. Також, внутрішній туризм може значно допомогти у розвитку та підтримці територіальних громади, забезпечуючи їхній збалансований розвиток, збільшуючи робочі місця та покращуючи життєвий рівень мешканців.

Важливе місце розвиток внутрішнього туризму займає у підвищенні свідомості про культуру та історію, адже надає можливість мешканцям країни дізнатися більше про свою власну культуру, історію та природні краси, що сприяє формуванню національної ідентичності та патріотизму. Тому можемо стверджувати, що внутрішній туризм є важливим компонентом для сталого розвитку та процвітання України, сприяючи економічному зростанню, підтримці місцевих громад, популяризації культурних та природних цінностей країни, а також збереженню навколишнього середовища.

Враховуючи перспективи розвитку внутрішнього, а також потенціал для розвитку в'їзного туризму, слід виділити основні напрямки туризму, які заслуговують на підвищену увагу в кризових умовах. Серед них слід виділити: екологічний, сільський зелений, агротуризм, культурний, медичний та воєнний та інші. Дані напрямки можуть стати ключем до збереження та подальшого розвитку туристичної галузі України навіть у складних умовах кризи.

Висновки. Україна спостерігає значний потенціал для розвитку туризму, особливо в контексті свого культурного та природного надбання. Останні роки показали певний зростання інтересу до країни як туристичного напрямку, що свідчить про позитивні тенденції у сфері. Однак, геополітична нестабільність та кризові ситуації можуть вплинути на розвиток галузі, змушуючи владу та галузевих гравців шукати інноваційні підходи та стратегії для залучення туристів та збереження привабливості України як туристичного напрямку. Розвиток внутрішнього туризму, диверсифікація туристичних послуг та активна рекламна кампанія можуть сприяти стабільному та сталому розвитку туризму в Україні, незважаючи на виклики, що стоять перед галуззю.

Україна також має можливість використовувати свій унікальний культурний, історичний та природний потенціал для привертання туристів з усього світу. Зокрема, розвиток туристичних маршрутів, пов'язаних з історичними подіями та пам'ятниками, може стати цікавою альтернативою для подорожуючих. Крім того, акцент на сталому та екологічно чистому туризмі може привернути увагу тих, хто цінує збереження природи та відповідальний підхід до подорожей. Такі інноваційні підходи можуть допомогти Україні визначитися як важливий гравець на світовій туристичній карті та забезпечити стале зростання галузі в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. UNWTO: офіційний сайт. URL: https://www.unwto.org/
2. Барвінок Н. Вплив глобальних безпекових факторів на розвиток міжнародного туризму в

Україні. *Věda a perspektivy*. 2022. № 4(11). С. 139-151. DOI: https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-4(11)-139-151.

3. Бейдик О. О., Топалова О. І. Адаптивний туризм: передумови та перспективи розвитку, лідери духу і волі. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2017. 402 с.

4. Бойко З., Горожанкіна Н., Грушка В. Тенденції розвитку туризму в Україні в умовах воєнного часу. *Економіка та суспільство*. 2024. №59. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-7.

5. Вечерський В. В. Культурна спадщина України. 2022. URL: https://vue.gov.ua/%D0%9A%.

6. Дворська І. Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління. URL: https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952.

7. Державна прикордонна служба України: офіційний сайт. URL: psu.gov.ua/ua/news/2020-y-Kudi-podorozhuvali-naychastishe-ukrainci-zvidki-pribuvali-inozemci/.

8. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua.

9. Любіцева О. О. Країни – лідери туризму. Київ : «Альфа-ПІК», 2019. 382 с.

10. Магдик Н. Туризм під час війни: як відпочивати в Україні цього літа. 2022. URL: https://ukraine.segodnya.ua/ua/ukraine/turizm-vo-vremya-voyny-kak-otdyhat-v-ukraine-etim-letom-1629651.html.

11. Парфіненко А. Ю. Міжнародний туризм в Україні: геополітичні аспекти глобального явища. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2015. Вип. 126 (ч. І). С. 12-23.

12. Туристичний барометр України. Київ. 2020. URL: http://www.ntoukraine.org/assets/files/ntou-barometer-2020.pdf .

УДК 338.484: 502:911.5

Дутчак Світлана,
Чернівецький кооперативний фаховий коледж економіки і права, Чернівці, Україна
cvdutchak@gmail.com
Мендришора Ніколіна,
Студентка Чернівецького кооперативного фахового коледжу економіки і права
nikolinamandrisora@gmail.com

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ БЕРЕГОМЕТСЬКОЇ ГРОМАДИ

Дутчак Світлана Вікторівна, Мендришора Ніколіна Миколаївна. Сучасний стан та перспективи розвитку туристсько-рекреаційної діяльності на території Берегометської громади. *У роботі систематизовано інформацію щодо ресурсного забезпечення туризму Берегометської громади. Розглянуто можливості розвитку сільського зеленого туризму та проаналізовано основні проблеми організації інформаційного забезпечення просування туристичного продукту.*

Ключові слова: територіальні громади, сільський туризм, сегменти туристсько-рекреаційної діяльності, мінеральні лікувальні води, сакральні об'єкти, економічна спроможність та розвиток громад, децентралізація.

Dutchak Svitlana, Mendryshora Nikolina. The current state and prospects for the development of tourist and recreational activities in the territory of Berehomet community. *In article systematizes information on resource support for tourism in the Berehomet community. The opportunities for the development of rural green tourism were considered and the main problems of the organization of information support for the promotion of the tourist product were analyzed.*

Keywords: territorial communities, rural tourism, segments of tourist and recreational activities, mineral healing waters, sacred objects, economic capacity and development of communities, decentralization.

Вступ. Після проведення реформи децентралізації, перед територіальними громадами постало питання економічного розвитку, а питання економічної спроможності громади досі є на часі. Актуальними ці питання є в сільських громадах, де відсутнє

промислове виробництво і населення зайняте, в основному, у сільському господарстві. В післяковідний період та, в умовах воєнних дій на сході України, розгортання сільського туризму в Карпатському регіоні має позитивну динаміку.

Метою дослідження є аналіз можливостей розгортання у сільських територіальних громадах сільського зеленого туризму та розвиток супутніх послуг на прикладі Берегометської громади.

Результати дослідження. Туристсько-рекреаційна діяльність, загалом, розвивається як складна соціально-економічна система. Очевидно, що основною умовою успішного формування такого виду економічної діяльності є наявність відповідного набору туристсько-рекреаційних ресурсів в межах території. Наше дослідження проводилося в межах території Берегометської сільської громади. Центром громади є село Берегомет, яке розташоване на відстані 60 км від обласного центру та 18 км від районного центру. До складу Берегометської територіальної громади включено 12 сіл: Вахнівці, Велике, Вовчинець, Долішній Шепіт, Заріччя, Лекечі, Липовани, Лопушна, Лукавці, Майдан, Мигове, Фальків.

В природному плані територія громади розташована в долині річки Сірет, та її приток, в межах внутрішньої зони Передкарпатського прогину і займає площу 496,2 км². Населення – 18 447 мешканців (станом на 2020 р.).

Географічне положення даної території передбачає значний туристсько-рекреаційний потенціал, який забезпечує тут передумови розвитку *курортно-лікувального та екологічного сегменту туристсько-рекреаційної діяльності***.**

До рекреаційних ресурсів території громади належать в першу чергу природні умови загалом та особливості клімату зокрема. *Природні умови* – як рекреаційний ресурс визначаються мальовничістю ландшафтів, комфортністю клімату, зручністю рельєфу для пересування по території тощо. *Комфортність клімату* для рекреації визначається середніми показниками температури повітря взимку та влітку, кількістю сонячних днів, вітряних чи безвітряних днів тощо. Для зимових видів рекреації – кількістю днів із сніговим покривом, кількістю відлиг та ін.

Берегометське низькогір’я характеризується помірно-теплим кліматом з відносно високою вологістю повітря та помітними відмінами в мікрокліматі гірських долин, передгір’я та гірських хребтів. Найвищі температури повітря бувають в липні в межах: + 30–35 °С. Найнижчі показники температури повітря спостерігаються в січні: 20–25 °С морозу. Річна сума опадів в районі Берегометського низькогір’я коливається в межах 700–1000 мм. Найбільше їх випадає в червні-серпні. Відносна вологість повітря становить в середньому протягом року 80 %. Переважають вітри південно-східного і північно-західних напрямків. Тривалість безморозного періоду становить в середньому 110–130 днів; останні весняні заморозки закінчуються в другій декаді травня, хоча в окремі роки можуть траплятись й пізніше, перші осінні розпочинаються, як правило, з другої декади вересня. Порівняно активною є грозова діяльність: кількість днів з грозами протягом року близько 35–40.

Для розвитку *курортно-лікувального сегменту* туристсько-рекреаційної діяльності на території громади є значні запаси торф’яних лікувальних грязей та декілька джерел лікувальних мінеральних вод (табл. 1).

На основі мінеральної води та лікувальних торф’яних грязей розвивається рекреаційно-оздоровчий комплекс «Буковинська Черешенька» поблизу села Черешенька.

Територія Національний природний парк Вижницький є основним формуючим ресурсом для розвитку екологічного сегменту туристсько-рекреаційної діяльності. В будівлі управління НПП є пристосовані приміщення для проведення конференцій, семінарів, ділових зустрічей тощо. Такого роду інфраструктура може використовуватися для *комерційно-ділового сегменту ТРД*.

Таблиця 1

Мінеральні води території Берегометської громади

Хлоридні води						
Тип води	**Назва води, місцезнаходження**	**Глибина (м)**	**Мінералізація води (г\л)**	**Хімічний склад води**	**Сучасний стан використання**	**Хвороби при яких використовується**
Тип води курортів Моршинська та Слов'янська	«Черешенька» с. Черешенька Два колодязя Штучно викопаний та шахтовий	25	169,799 (на глиб. 20м.)	Хлоридно-натрієва (йод, бром, двовалентне залізо)	Промислово не використовується	Захворювання суглобів, хребта, не туберкульозного характеру хвороби кісток, м'язів, сухожилок, хвороби нервової системи, гінекологічних, судинних шкірних та інших хвороб
	«Мигове» (ропа), с. Мигове Вижницького р-ну, 3 колодязі-джерела	-	280-305	Хлоридно-натрієво-кальцієва	Промислово не використовується	Захворювання органів опорно-рухової системи, нервової системи, сечовивідних шляхів, гінекологічних, шкірних та судинних захворювань.
Гідрокарбонатні води						
-	«Стіжок» с. Берегомет Джерело	-	3,4	Гідрокарбонатна кальцієва, слаболужна	Промислово не використовується	Корисна для зміцнення імунітету

Релігійний сегмент ТРД на території Берегометської громади забезпечується наявністю сакральних об'єктів різного віку та конфесійної приналежності (табл. 2)

Таблиця 2

Об'єкти релігійного сегменту ТРД
на території Берегометської громади

№ з/п	**Місце знаходження**	**Назва об'єкту**	**Час створення**
1.	с. Берегомет	Церква Святого Юрія	1894р.
2.	с. Берегомет, вул. Центральна	Михайлівська церква	1888р.
3.	с. Долішній Шепіт	Церква Святого Іллі	1990р.
4.	с. Лекечі	Жіночий монастир Святого великомученика Прокопія	2011р.
5.	с. Липовани	Вознесенська церква	2009р.
6.	с. Лопушна, Вижницький р-н.	Дерев'яна церква Св. Варвари	1872 р.
7.	с. Лопушна	Дерев'яна церква Георгія	2002 р.
8.	с. Лукавці,	Церква Св. Миколи	1905 р.
9.	с. Верхні Лукавці	церква Св. Параскеви	1898р.
10.	с. Середній Майдан	Церква Воздвиження	1996р.
11.	с. Мигове	Церква Св. Іоана Сучавського	1905р.
12.	с. Вахнівці	Церква Св. Михаїла	1918р.

Розважально-пізнавальний сегмент забезпечують музеї, розважальні заклади, спортивно-туристичні комплекси. Використання цього виду туристичного ресурсу дає можливість доповнювати програму перебування гостей громади додатковими послугами та формувати позитивний імідж території. *Пізнавальний підсегмент цього виду ТРД* забезпечений музеями: Берегометський історичний музей, Історико-краєзнавчий музей Буковини, музей природи Буковини на території Національного природного парку «Вижницький».

Розважальний підсегмент забезпечується рядом ресторанно-розважальних комплексів с. Мигово: ресторанний комплекс «Гетьман». Перший поверх відображає інтер'єр Хотинської фортеці у XV–XVI ст. На стінах можна побачити портрети гетьманів України, геральдику міст нашої країни, зброю тих часів, а також картини, на яких зображені фрагменти історії. Другий поверх стилізовано під XVII–XVIII ст. (м. Чернівці). Окремо розміщено VIP-зал, який передає стиль життя Карпатського краю в XVII–XVIII ст. і (зброя, посуд, постаті національних героїв Олекси Довбуша та Лук'яна Кобилиці).

Активні розважальні види відпочинку представлені на території туристичного комплексу «Ковчег» (с. Долішній Шепіт). Тут пропонуються активні розважальні види відпочинку: стрільба з пневматичної зброї, бумеранг, стрільба з арбалета, лука, метання ножів, сокир та ін.

На території с. Берегомет збереглась літня резеденція відомого на Буковині роду Васильків та дендропарк.

Спортивно-оздоровчий сегмент забезпечений гірсько-лижним комплексом «Мигово». Залежно від сезону на території працюють різні спортивні та розважальні заклади. Взимку: ковзанка з прокатом ковзанів, сноутюб, гірсько-лижні траси, працює й прокат лиж та сноубордів. Влітку функціонує роллердром, канатне містечко (лазанка), відкриті басейни; спортивний майданчик (футбол, волейбол). Протягом року працює ігровий зал: більярд, настільний теніс та футбол, аерохокей, дартс та ін.

В с. Берегомет працює ресторанно-відпочинковий комплекс «Водограй»: на берегах озер розташована відпочинкова зона з альтанками та мангалами. Одне озеро обладнане для купання, у інших чотирьох озерах можна рибалити (щука, короп, карась, товстолобик, білий амур). Крім цього працює прокат катамаранів.

Сфера гостинності Берегометської громади представлена уже значною кількістю приватних сільських садиб, готельними підприємствами та ін.:

– *Готель «Дольче Віта»* – це двоповерховий готель на 10 номерів (26–28 місць), кафе на 30 місць, VIP-зал на 12 місць, банкетний зал на 120 місць.

– *Туристично-розважальний комплекс «Стіжок»,* знаходиться в с. Берегомет, гостей є фітнес-центр, сад.

– *«Криївка у ставка»* з видом на озеро розташоване в селищі Берегомет. До послуг гостей безкоштовний Wi-Fi та безплатна власна парковка, сауна;

– *«Стіжковий рай» та «RIVIERA»* із чудовим видом на гірські ландшафти, розташовані в с. Лекечі; до послуг гостей номери з безкоштовним Wi-Fi, плавальний басейн, спільна лаунж-зона та тераса.

– *«Рибачок»* (с. Лукавці): на великій облаштованій території на березі озера є 6 котеджів, сауна, дитячий майданчик, 2 літні басейни; біля кожного котеджу є альтанка з мангалом або тераса.

– *«Гостинний двір у Ніни»* На облаштованій території розташовані триповерховий котедж на 4 номери (8–12 місць) та одноповерховий котедж на 2–4 особи, відкрита тераса, альтанка, мангал, батут.

– *«Гостинний дім»:* на березі озера розташовані 4 котеджі, тераса, чан, альтанка та мангал, гойдалки, дитячий майданчик, літній басейн.

– *«Шепіт»* в с. Долішній Шепіт; на території комплексу є альтанка, мангал, басейн, сауна, в зимовий період – автономне опалення. Тут також дозволено проживання з домашніми тваринами, за потреби – є для гостей є в користуванні пральна машина, можна замовляти дво- або триразове харчування, організовуються пішохідні або кінні прогулянки, інші екскурсії по території краю. Користування інтернетом безкоштовне забезпечено системою Wi-Fi.

Послуги харчування представлені достатньою кількістю закладів харчування із традиційною місцевою кухнею та класичним набором страв за потреби туристів.

Новим напрямком в туризмі став, так званий, гастрономічний туризм. А розгортання на території громади невеликих еко-ферм доповнить пропозицію та розширить асортимент турпродукту в межах громади. Саме такого роду пропозиції для туристів

можуть розвиватися в невеликих селах громади, а сільські жителі матимуть додатковий дохід. Значного поширення на Заході Україні загалом та громадах Чернівецької області зокрема набуває створення сироварень: сир готують за традиційними рецептами місцевих жителів. Останнім часом відроджується вівчарство і, як наслідок – ткацтво, ліжникарство та інші народні ремесла. Відродження та збереження саме народних традиційних ремесел та традиційного способу життя – є одним із головних компонентів формування іміджу території та унікальності турпродукту.

Щодо питань транспортної інфраструктури, слід зазначити значне покращення стану дорожнього покриття, розширення системи АЗС та авто-сервісних підприємств.

Висновки. Отже, аналіз ресурсного забезпечення території дослідження, що формує розвиток туризму й рекреації в громаді, а також ресурсів, які забезпечують функціонування господарської діяльності сфери туризму, є значним. Тому процес розгортання цього виду господарської діяльності має позитивні напрямки. Попит на відпочинок та оздоровлення в Карпатському регіоні зростає загалом, і в межах Берегометської громади – зокрема. Імідж, як голова складова успіху розвитку туризму та рекреації, сформований тут достатньо позитивний. Сфера послуг в громаді розвивається. Але є деякі проблеми на які слід зауважити та підійти комплексно до їх вирішення.

На даний час процес розвитку туристсько-рекреаційної діяльності в межах Берегометської громади тільки набирає обертів. Одним із напрямків роботи має стати залучення до сфери туризму віддалених невеликих сіл, вдосконалення логістичної інфраструктури, засобів зв'язку тощо. Щодо залучення населення до такого виду господарської діяльності: доцільно організовувати тренінги, семінари, круглі столи чи інші заходи з метою роз'яснення та навчання бажаючих долучитися до цієї справи місцевих жителів, обміну досвідом тощо.

Дуже важливим моментом для цього виду господарської діяльності є систематизація та поширення інформації комплексно та систематичного її оновлення. Назріла потреба на платформах інтернет-ресурсів, а можливо і на сторінках соціальних мереж – створення сторінки саме такого змісту. Такий крок допоможе формуванню відповідного іміджу та просування комплексного турпродукту території громади, дозволить органам управління слідкувати за відгуками споживачів послуг та аналізувати попит. Така робота вже ведеться силами Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму. І в межах Берегометської територіальної громади її доцільно активізувати.

Список використаних джерел:

1. Дутчак С. Можливості території та мотивація споживача турпродукту в питаннях дослідження туристсько-рекреаційних ресурсів. Науковий вісник Чернівецького університету, географія. 2003. Вип. 167. С. 194–201. URL: https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/386

2. Дутчак С.В. Туристсько-рекреаційні ресурси ландшафтів: монографія. Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2014. 196 с. URL: https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/397

УДК 338.483(477)"20"

Ситник Олексій
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
Умань, Україна
e-mail: sytnykuman@gmail.com
Пошенко Юлія
Гайворонська міська територіальна громада,
Гайворон, Україна
e-mail: yulia.poshenko@gmail.com
Соболенко Алла
Гайворонська міська територіальна громада,
Гайворон, Україна
e-mail: sobolenko.kaum-@ukr.net

РОЗВИТОК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО РИНКУ ТУРИЗМУ В ГАЙВОРОНСЬКІЙ МІСЬКІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Ситник Олексій Іванович, Пошенко Юлія Володимирівна, Соболенко Алла Анатоліївна. Розвиток конкурентоспроможного ринку туризму в Гайворонській міській територіальній громаді в умовах глобалізації. *Туристичний ринок в умовах глобалізації перетворився в один із найбільш розвинутих і динамічних сегментів світового ринку послуг. Одним з основних результатів децентралізації в Україні стала передача на рівень територіальних громад відповідальності за власний розвиток, що вимагає комплексного підходу до управління активами у громадах. В умовах системних реформ, які стимулювали посилення ролі та розширення функцій місцевого самоврядування, це питання набуло особливої актуальності. В Україні об'єднання громад, не дивлячись на військовий стан, створює передумови для подальшого розвитку економіки, і цим базисом є розбудова інфраструктури, яка неможлива без територій, процесів природокористування, населення. Сталий розвиток вимагає чіткого підходу до використання місцевих ресурсів. Упродовж останніх років спостерігалося зростання туристської активності населення. Проте, враховуючи наслідки пандемії COVID 19, повномасштабні військові дії на території України, залишаються проблеми подальшого залучення місцевих ресурсів для розвитку туризму. З часу створення Гайворонської міської територіальної громади одним із пріоритетних напрямів її соціально-економічного розвитку є розвиток туризму, що може стати ще одним рушієм функціонування економіки та підвищення інвестиційної привабливості територіальної громади (ТГ).*

Ключові слова: глобалізація, децентралізація в Україні, сталий розвиток, пандемія COVID 19, повномасштабні військові дії, туристична сфера, індустріально-туристичні ресурси, туризм; туристична індустрія; туристична сфера; ринок туризму; туристична діяльність.

Sytnyk Oleksiy, Poshenko Julia, Sobolenko Alla. Development of a competitive tourism market in the Hayvoron urban territorial community in the conditions of globalization. *The tourism market in the conditions of globalization has turned into one of the most developed and dynamic segments of the global services market. One of the main results of decentralization in Ukraine was the transfer to the level of territorial communities of responsibility for their own development, which requires a comprehensive approach to asset management in communities. In the conditions of systemic reforms, which stimulated the strengthening of the role and expansion of the functions of local self-government, this issue has become especially relevant. In Ukraine, the unification of communities, regardless of the state of war, creates prerequisites for the further development of the economy, and this basis is the development of infrastructure, which is impossible without territories, processes of nature use, and the population. Sustainable development requires a clear approach to the use of local resources. In recent years, there has been an increase in the tourist activity of the population. However, taking into account the consequences of the COVID 19 pandemic, full-scale military actions on the territory of Ukraine, there remain problems of further attracting local resources for the development of tourism. Since the creation of the Hayvoron urban territorial community, one of the priority areas of its socio-economic development has been the development of tourism, which can become another driver of the functioning of the economy and increase the investment attractiveness of the territorial community (TC)*

Keywords: globalization, decentralization in Ukraine, sustainable development, the COVID 19 pandemic, full-scale military operations, the tourism sector, industrial and tourist resources, tourism; tourism industry; tourism sphere; tourism market; tourist activity.

Вступ. Характерною рисою початку XXI ст. став активний розвиток туризму. На Першій всесвітній конференції «Туризм як впливова сила збереження миру» (1988 р., Ванкувер, Канада) вперше пролунав заклик до поширення та пропаганди туризму як

гаранта миру та безпеки, який впливає на громадян різних країн, їх економіку, культурну спадщину, традиції, релігію та ремесла [12].

Туристичний ринок в умовах глобалізації перетворився в один із найбільш розвинутих і динамічних сегментів світового ринку послуг. Його первинним елементом, тобто об'єктом, із приводу якого формуються відносини між продуцентом та споживачем, є туристична послуга.

Аналізуючи напрацювання вітчизняних та закордонних науковців у цій сфері, можна констатувати наявність однопорядкових понять, які лежать в основі ідентифікації туристичної послуги як економічної категорії. Зокрема це такі визначення, як туристичний продукт; турпослуга; туристська послуга; тур, що характеризується набором туристичних послуг щодо розміщення, транспортування й харчування; турпродукт як сукупність речових та нематеріальних споживчих вартостей; туристична корисність; споживча цінність продукту [1, 10].

Специфіка формування та реалізації сучасного туристичного продукту ґрунтується на персоналізації запитів, що приводить до вдосконалення організації управління процесами в межах функціонування туристичних операторів і закладів розміщення, їх тісної взаємодії та утворення нових інтеграційний інституційних одиниць у сфері виробництва й споживання послуг [7].

Е. Сіракая вказує, що, починаючи з 1980-х рр., визначають 4 ключові характеристики, які відрізняють виробництво, споживання та оцінку послуг від промислових товарів, а саме: невідчутність, нерозривність, неоднорідність й неможливість збереження. Коментуючи ці складники, ми можемо констатувати, що туристичні послуги найчастіше невідчутні, оскільки вони не є фізичними об'єктами. Наслідок цього – те, що запропоновані цінності не визначаються постачальником туристичних послуг, оскільки основним аспектом оцінки виступатимуть повномасштабні потреби потенційних мандрівників [14].

Значна частина туристичних послуг використовує фізичні об'єкти, котрі мають відчутний характер і розміщуються в середовищі туристичних агентських служб чи ресторанах на основі сервісного елементу. По-друге, послуги є неоднорідними, вони істотно відрізняються між постачальниками через невідповідність у наданні послуги. Як наслідок, ця характеристика сервісу ускладнює надання постачальником послідовної системи набору складників туристичного продукту, що визначає якість обслуговування. По-третє, послуги невіддільні від формування пропозиції, а це означає, що споживання й виготовлення туристичної послуги відбуваються одночасно.

Окрім того, послуги не можуть бути збережені та використані пізніше, відтак продаж послуги відбувається в момент, коли їх виробництво стає пріоритетом у системі реалізації туристичного продукту. Тобто туристичні послуги мають унікальні особливості, що дають змогу відрізняти їх від нетуристичних, зокрема туристи купують і споживають послугу в іншому місці від їх постійного проживання; споживання туристичної служби (відпустка в горах) займає більше часу, ніж споживання багатьох інших послуг; туристи часто не отримують ніякого матеріального доходу за свої інвестиції (крім сувенірів), а ризик у туризмі вищий ніж у сфері інших послуг, що призводить до більш інтенсивного використання страхових механізмів і пошуку інформації, щоб зменшити невпевненість, пов'язану з купівлею турпродукту [1, 10].

Нематеріальна основа складових туристичної послуги прослідковується у її компонентах, які формують на основі запитів індивіду у задоволенні культурно-пізнавального запиту, знятті стресової напруги, отримання задоволення від розваг [7, 13].

Географічні аспекти розвитку туризму у новостворених територіальних громадах в Україні досліджені ще недостатньо, тому упродовж останніх років територіальні особливості туризму досліджують Кілінська (2020, 2023), Бучко (2015), Джаман (2018), Любіцева (2009) та інші науковці, праці яких присвячені загальним проблемам розвитку різних видів туризму, зокрема етнічного і методикам оцінки етнотуристичних ресурсів. Управління активами територіальних громад в умовах децентралізації розглядалися у напрацюваннях Хвесика та ін. (2018), Патицької (2021). Пошуки альтернативних шляхів

формування туристичного продукту як чинника розвитку Гайворонської міської територіальної громади, аналіз туристичних об'єктів, розробка екскурсійних маршрутів наведені у роботах Дериземлі (2012), Ситника (2019, 2020), Колотухи (2020), Пошенко, ін. (2022).

Мета дослідження. Розглянути діяльність Гайворонської міської територіальної громади у формуванні конкурентоспроможного туристичного продукту в умовах глобалізації.

Результати дослідження. За останні десятиліття туризм став одним з найбільш динамічних секторів світового господарства зі швидкими темпами розвитку. Цьому сприяли об'єктивні процеси глобалізації, розвиток логістики, культурні зміни, поява Інтернету та загалом формування цілісної світової індустрії туризму, куди увійшли транснаціональні готельні мережі та туристичні компанії, глобальні туристичні оператори і низка обслуговуючих підгалузей.

Водночас туризм є однією з найприбутковіших галузей світової економіки: на нього припадає близько 10 % виробленого у світі валового продукту та близько 30% світової торгівлі послугами. У ньому також зосереджено близько 7 % світових капіталовкладень. Більш ніж в 40 країнах світу туризм є основним джерелом надходжень до національного бюджету, а в 70 – однією з трьох статей. Наприклад, в Іспанії частка прибутків від іноземного туризму в загальній сумі надходжень від експорту товарів та послуг становить 35 %, на Кіпрі та в Панамі – понад 50 %, на Гаїті – понад 70 % [10].

На фоні розвитку світового туризму ця галузь в Україні поки що не має значних здобутків, хоча об'єктивно вона має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму: особливості географічного положення та рельєфу, сприятливий клімат, багатство природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалів. Але на сьогодні українські громадяни у цій сфері є своєрідними інвесторами зарубіжних країн. В умовах глобалізації та євроінтеграції розвиток туризму в Україні вимагає актуалізації видів туристичної діяльності, здійснення інтеграції зі світовими лідерами туристичної галузі, використання накопиченого світового досвіду щодо задоволення попиту споживачів. Сьогодні пріоритетними напрямами розвитку туристичної галузі України повинно бути не збільшення кількості об'єктів і їхніх потужностей, а налагодження конкурентоспроможного ринку комплексних туристичних послуг шляхом модернізації наявної матеріально-технічної бази.

Прогнози Economist Intelligence Unit вказували, що туризм країн ЄС повернеться до допандемічного рівня у 2023 р., але російсько-українська війна внесла свої тенденції. Практика засвідчує, що повномасштабне вторгнення країни-агресора на територію України впливає на індустрію туризму ЄС чотирма способами: втрата українських туристів; обмеження авіаліній та використання повітряного простору; більші витрати на харчування та паливо; зниження впевненості мандрівників і скорочення рівня їх доходу.

Зазначимо, що повномасштабна російсько-українська війна вважається як одна з найбільших гуманітарних криз, які Європа пережила після Другої світової війни, тому відновлення туризму у постпандемічний період сьогодні призупинено, оскільки країни ЄС в основному увагу зосередили на допомогу мільйонам вимушено переселених осіб з України, які рятувались від війни та прямували до країн ЄС, зокрема до Польщі. Варто зауважити, що російсько-українська війна завдала негативного удару по туризму Польщі, яка постраждала від найбільшого падіння відвідувачів в абсолютному вираженні. За даними Economist Intelligence Unit війна в Україні, спричинивши гуманітарну катастрофу, послабила надії на відновлення європейського туризму у 2022 р.

Тим часом, російське повномасштабне вторгнення на територію України змусило мільйони українців виїхати за кордон, але їх сприймали як вимушено переселених осіб, а не як туристів. По всій Європі війна підняла і без того високі ціни на товари, особливо на продовольство та енергоносії, і підвищила вартість послуг, що надають суб'єкти туристичної індустрії. Так, вищі ціни суттєво обмежують наявний дохід споживачів і зроблять відпочинок менш доступним. Втрата українських туристів є широко відчутною. До того, як пандемія перервала світовий туристичний потік, Україна була 13-м

найбільшим туристичним джерелом у світі. Згідно з даними Всесвітньої туристичної організації (ВТО) кількість туристів з України у 2019 р. оцінювалася орієнтовно в 2 % світового туризму. Сьогодні більшість українських туристів не можуть подорожувати Європою, оскільки війна та внутрішні законодавчі зміни в Україні суттєво вдарили по туристичних маршрутах.

Війна країни-агресора в Україні вплинула на відновлення економіки, оскільки наслідки пандемії все ще тривають і значно впливають на туризм. Згідно з останніми макроекономічними оцінками, очікується, що зростання глобального ВВП сповільниться до 2,2 % у 2023 р. Війна також спричинила кризу вартості життя, яка вплинула на людей у всьому світі. Це гальмує зростання та впливає на обмеження реальних доходів і витрат, що ускладнює відновлення туристичного сектору після пандемії.

Свого часу, за позитивної динаміки обсягу наданих туристичних послуг та платежів до бюджет, частка реалізованих туристичних і пов'язаних з ними готельно-ресторанних і культурно-розважальних послуг у загальному обсязі реалізованих послуг в Україні становила лише 7 %, у той час як на світовому ринку нормою вважається 30 % лише для головних ресурсів, а з урахуванням супутніх складників – майже 50 % [10].

Причини такого становища слід шукати в складній соціально-економічній ситуації в державі, невідрегульованості механізмів стимулювання туристичної індустрії, відсутності ефективної стратегії розвитку цієї галузі як на національному, так і регіональному рівнях.

Характерними рисами туризму в Україні нині є: недосконала система державного управління; незбалансоване використання туристичних ресурсів; незадовільний стан розвитку інфраструктури; повільні темпи зростання обсягів інвестицій; надмірний податковий тиск; невідповідність міжнародним стандартам; недостатня забезпеченість висококваліфікованими фахівцями; відсутність інноваційних проектів і наукових досліджень з питань розвитку рекреації, туризму та курортів; недосконала база даних щодо туристичних об'єктів; низький рівень маркетингових досліджень, інформаційно-рекламного забезпечення.

З 2008 р. ситуація поступово змінювалась, держава почала усвідомлювати важливість проблеми формування і розвитку ринку туризму [10].

Сталий розвиток вимагає чіткого підходу до використання ресурсів. Упродовж останніх років спостерігалось зростання туристської активності населення, проте, враховуючи наслідки пандемії COVID 19, повномасштабні військові дії на території України, залишаються проблеми подальшого залучення місцевих ресурсів для розвитку туризму. У співпраці місцевих громад із природоохоронними та науковими установами відповідного профілю, закладами освіти та об'єктами соціальної інфраструктури можна очікувати успішного розвитку туризму на окремій території, завдяки об'єктам, які ще не знайшли належного використання внаслідок віддаленості від великих адміністративних центрів й відносно ускладненої транспортної доступності, а також, через брак інформації й популяризації [8, 9].

З моменту створення Гайворонської міської територіальної громади одним із пріоритетних напрямів її соціально-економічного розвитку став розвиток туризму, який в сучасних умовах вбачається рушієм економічного підняття та підвищення інвестиційної привабливості ТГ. Функціонування туризму у громаді передбачає не лише можливості додаткових надходжень до бюджету, але й виявлення рекреаційно-туристичного потенціалу, яким зацікавиться вітчизняний та іноземний турист [8, 9].

Одним із дієвих засобів прискорення розвитку туризму в ТГ є розвиток туристичної інфраструктури, враховуючи коефіцієнт транзитності.

Для впровадження туристичного продукту Гайворонської міської територіальної громади необхідна скоординована висококваліфікована та грамотна система дій, яка б давала відчутні результати. Відповідно до Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про туризм», розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 року № 385 «Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року», з метою створення конкурентоспроможного туристичного продукту, здатного максимально задовольнити туристичні потреби населення Гайворонської міської

територіальної громади та мешканців сусідніх регіонів та областей, забезпечення на цій основі комплексного розвитку територій за умови збереження екологічної рівноваги та історико-культурної спадщини, 29 червня 2021 року була затверджена Програма розвитку інноваційного багатоаспектного туризму у Гайворонській міській територіальній громаді на 2021-2024 рр.

Враховуючи задекларовану в Програмі організацію рекламно-інформаційної підтримки розвитку галузі, інформаційна база про Гайворонську міську територіальну громаду та туристичні послуги, які в ній надаються є недостатніми.

Негативним чинником є й технологічна відсталість туристичної галузі. В ній практично не застосовуються інформаційні технології, які в розвинутих країнах набули ознак повсякденної ужитковості: електронні інформаційні довідники щодо готелів, транспортних маршрутів і туристичних фірм з переліком і вартістю послуг (у світі практично всі довідники з туризму випускають в електронному, а більшість – у Internet-форматах, що дає їх користувачам можливість бронювати місця в готелях і на транспорті у режимі реального часу – «on-line»). При цьому слід зазначити, що останнім часом у галузі інформаційних технологій в Україні загалом і у Гайворонській міській територіальній громаді спостерігається значне пожвавлення.

Успішне впровадження сучасних диджитал-інструментів у життя громади залежить від готовності постійно розвивати свої знання та навички в цифровій сфері. Це вимагає активного обміну досвідом з іншими громадами, максимального використання всіх наявних ресурсів, що надаються державою, бізнесом і громадськими організаціями, а також відкритості до інновацій. Робота над цифровим інструментом розпочалась в листопаді 2022 р.

За задумом авторів проєкту, чат-бот «Мандруй Гайворонщиною» забезпечить швидкий та зручний доступ до інформації про громаду, а також допоможе туристам орієнтуватися в маршрутах, ознайомлюватися з місцевими подіями та знаходити контакти корисних сервісів.

На розвитку галузі в ТГ позначається також недостатній рівень обслуговування, зумовлений загальною кваліфікацією працівників туристичного ринку. Практично відсутня відповідна система добору, підготовки і перепідготовки кадрів, а також чіткі та адекватні світовим стандартам кваліфікаційні вимоги.

Стримують розвиток туризму в Гайворонській міській територіальній громаді й незавершеність та непослідовність економічних змін (в значній мірі пов’язано повномасштабними військовими діями на території України), нормативно-правового поля (зокрема – правил і умов перетинання кордонів) і, як наслідок, відсутність необхідних інвестицій для розвитку туризму – через тривалу економічну кризу та несприятливий інвестиційний клімат. У зв’язку з несприятливим бізнесовим кліматом працюють лише незначна кількість підприємців, спроможних надавати туристичні послуги.

Для того, щоб подолати відставання нормативно-правового та організаційного забезпечення туристичної діяльності, підняти рівень маркетингових досліджень на туристичному ринку, інформаційно-рекламного забезпечення, потрібно переглянути та вдосконалити стратегію Гайворонської міської територіально громади в галузі туризму.

Обґрунтування перспектив розвитку конкурентоспроможного ринку туризму в ТГ необхідно здійснювати на підставі чинної законодавчої і нормативної бази.

Концептуальні положення його розвитку втілено в генеральній схемі планування території України (ГС), яка затверджена Законом України № 3059-ІП, від 7 лютого 2002 р. В ній визначено пріоритети та концептуальні засади планування і використання території країни, вдосконалення систем розселення, забезпечення сталого розвитку регіонів і населених пунктів, розвитку виробничої, інженерно-транспортної та соціальної інфраструктури, формування національної екологічної мережі. При визначенні пріоритетних стратегічних напрямів розвитку туристичної діяльності, а відповідно і ринку туризму ТГ спирається на «Стратегію сталого розвитку туризму і курортів в Україні» [10], в якій запропоновані два варіанти розвитку сфери туризму та діяльності курортів: перший передбачає стихійний розвиток туризму на принципах саморегуляції; другий має за мету

забезпечити сталий розвиток туризму шляхом активізації та впровадження ефективних механізмів регулювання з боку місцевої адміністрації.

Можливий і третій варіант, пов'язаний з поступовим масовим розвитком туристичної діяльності за умови впровадження ефективних механізмів державного (регіонального та місцевого) регулювання, із застосуванням принципів саморегуляції суб'єктів підприємницької діяльності.

Аналіз туристичного ринку Гайворонської міської територіально громади забезпечив можливість виявити деякі негативні наслідки першого варіанту: непідготовленість туристичних об'єктів до огляду, відсутність належних транспортних умов, невисокі стандарти місць розміщення туристів тощо.

Оптимальний варіант – це такий, що забезпечує сталий розвиток туризму в громаді шляхом встановлення та підтримання рівноваги між збереженням природних та історико-культурних ресурсів, економічними інтересами, соціальними потребами й розвитком туристичної діяльності, а також сприяє створенню сприятливих умов для формування якісного національного туристичного продукту.

У цьому контексті головною ідеєю розвитку території Гайворонської міської територіально громади є створення розвинутої конкурентоспроможної соціальної інфраструктури на всій її території, спроможної на якісному рівні забезпечити потреби людини в змістовному проведенні вільного часу, відпочинку, оздоровленні, головною метою – формування конкурентоспроможної туристичної галузі, що забезпечить попит споживачів і внесок у соціально-економічний розвиток регіону за рахунок збільшення дохідної частини бюджету, надходження інвестицій, збільшення кількості робочих місць, поліпшення здоров'я громадян, збереження й раціональне використання туристичних ресурсів.

В умовах структурних перетворень господарства Гайворонської міської територіальної громади у перспективі слід зосередити зусилля на розвитку зон відпочинку й оздоровлення населення та зон природно-рекреаційних ландшафтів регіонального значення, де доцільно розвивати всі елементи інфраструктури, що сприяють охороні й раціональному використанню природно-заповідних і природно-рекреаційних територій регіону. Це потребує налагодження тісних міжрегіональних і міждержавних зв'язків не лише з метою надання оздоровчих, відпочинкових і туристичних послуг громадянам, а й залучення коштів від вітчизняних і зарубіжних інвесторів на взаємовигідній основі, обміну досвідом тощо.

Пріоритетними напрямами розвитку конкурентоспроможного ринку туризму в Гайворонської міської територіальної громади пропонуються визнати такі:

а) формування ринку попиту на внутрішній туристичний продукт: формування у населення потреби в змістовному проведенні вільного часу; створення дієвого рекламно-інформаційного продукту, що відображає можливості громади в організації туристичної діяльності; створення і просування українських брендів через мережу Інтернет.

б) Інноваційний розвиток ринку туристичних пропозицій: впровадження новітніх технологій для ефективного використання туристичного потенціалу; пошук нових методів використання наявних унікальних ресурсів і створення нових; сприяння організації наукових досліджень для просування досягнень культури й мистецтва на національному й міжнародному рівнях.

в) Використання багатонаціональної культури України як джерела унікальності туристичного продукту: залучення місцевих національно-культурних традицій до туристичного процесу; використання продукції народних промислів у місцевих туристичних продуктах.

г) Формування іміджу Гайворонської міської територіальної громади як території з рекреаційними ресурсами та індустріальною спадщиною: підтримка та модернізації існуючих рекреаційних і туристичних закладів, будуванню нових об'єктів; поширення інформації про унікальні об'єкти індустріальної спадщини в інших країнах; впровадження

міжнародних стандартів обслуговування через сертифікацію суб'єктів, що надають послуги.

д) Забезпечення збалансованого розвитку туристичного потенціалу Гайворонської міської територіальної громади: створення об'єднань туроператорів та громадського комітету (центру) з розвитку туризму, а також інформаційних туристичних центрів; вдосконалення управлінської вертикалі відповідно до вимог чинного законодавства; розроблення економічного механізму для збалансованого розподілу надходжень від туристичної діяльності; покращення комунікаційної доступності до туристичних продуктів; формування міжрегіонального партнерства при створенні туристичного продукту; створення та розвиток туристичного регіонального кластеру.

е) Збереження історико-культурної спадщини громади: удосконалення діяльності органу місцевого самоврядування з питань охорони культурної спадщини для забезпечення ефективнішого державного обліку й контролю за збереженням і використанням об'єктів історико-культурної спадщини; сприяння залученню інвестицій у діяльність щодо збереження, реставрації та використання об'єктів історико-культурної спадщини; залучення науково-дослідних, проектних, реставраційних, реабілітаційних та інших організацій у цій сфері; залучення громадських організацій та суб'єктів туристичної індустрії до діяльності з охорони історико-культурної спадщини.

Туристична галузь в Гайворонській міській територіальній громаді переживає складний етап формування міжгалузевого господарського механізму. Вона потребує адміністративно-господарського, функціонального, економічного реформування, з метою вдосконалення ринкових механізмів ведення господарства та поєднання з концепцією природокористування.

Для організації ефективної і високорентабельної туристичної діяльності важливу роль має відіграти програма подальшого поетапного розвитку туристичної галузі (враховуючи реалії сьогодення), виходячи із реалізації Стратегії розвитку Гайворонської міської територіальної громади до 2027 р. Пропонується варіант такої програми на 2025-2034 рр.

Перший етап (2025-2026 рр.) спрямований на впровадження заходів щодо вдосконалення системи управління туристичною галуззю, накопичення необхідної інформації про туристичний потенціал регіону, проведення туристичних досліджень. Реформування галузі має базуватися на вдосконаленні фінансово-економічних механізмів відтворення туристичного потенціалу, створенні доступного й ефективного ринку оздоровчих і туристсько-екскурсійних послуг для максимального задоволення потреб населення.

Другий етап (2027-2031 рр.) передбачає розвиток сучасної туристсько-рекреаційної інфраструктури, удосконалення матеріально-технічної бази та підготовку кваліфікованих кадрів. Для цього необхідно удосконалити та створити сучасну інфраструктуру відповідно до схем планування території Гайворонської міської територіальної громади, створити оптимальну доступну й ефективну систему відпочинку та туристичної діяльності для широких верств населення відповідно до потреб громадян України та іноземців на відповідному рівні, формувати систему дитячого й молодіжного туризму, а також туризму для людей з обмеженими фізичними можливостями (інвалідів), здійснити розробку заходів щодо підвищення ефективності роботи суб'єктів туристичної діяльності на туристичному ринку, надати допомогу суб'єктам підприємницької діяльності в отриманні ліцензій на здійснення різних видів туристичної діяльності.

Третій етап (2032-2035 рр.) передбачає збільшення обсягів інвестування якісних туристичних послуг, які відповідають світовим стандартам. Основні заходи для реалізації цих завдань: забезпечення провідних позицій для місцевого туристичного продукту на внутрішньому та міжнародному туристичному ринку; досягнення раціонального й екологічно збалансованого використання природних та історико-культурних ресурсів для туристичних потреб; розроблення заходів щодо подальшого залучення інвестицій у туристичну галузь, включаючи концесійні відносини, лізингові схеми інвестування,

політику інвестиційного протекціонізму; виділення територій пріоритетного розвитку рекреації і туризму.

У процесі поетапної реалізації Програми до неї повинні бути залучені суб'єкти підприємницької діяльності, рекреаційні заклади, туристичні підприємства різних форм власності, їхні проекти зможуть претендувати для участі на конкурсному відборі.

Проблеми, характерні для сучасного ринку туризму Гайворонської міської територіальної громади, є вкрай глибинними. Розв'язання цих питань вимагає комплексного науково-обґрунтованого поетапного підходу, активного пошуку засобів подолання кризових явищ та інтенсифікації виробництва туристичного продукту, із забезпеченням необхідної його якості.

Висновки.

1. В умовах системних реформ, які стимулювали посилення ролі та розширення функцій місцевого самоврядування, передача на рівень територіальних громад відповідальності за власний розвиток вимагає комплексного підходу до управління активами у громадах.

2. Управління ресурсами за участі місцевих громад, яка, попри різні напрями реалізації на практиці, ґрунтується на чітко визначених принципах (субсидіарності, стійкості, справедливості, підзвітності, ефективності, активності, адаптивності, екологічної відповідальності, інклюзивності). Якісне управління активами на рівні територіальних громад пов'язане з повноваженнями органів управління у сфері надання якісних публічних послуг, зокрема розвитку туризму.

3. Упродовж останніх років спостерігалося зростання туристичної активності населення, проте, враховуючи наслідки пандемії COVID 19, повномасштабні військові дії на території України, залишаються проблеми подальшого залучення місцевих ресурсів для розвитку туризму.

4. Структура сучасної туристичної сфери відрізняється появою нових тенденцій розвитку, форм і видів залучення до туристичної діяльності нових територій і об'єктів.

5. З моменту створення Гайворонської міської територіальної громади Кіровоградської області одним із пріоритетних напрямів її соціально-економічного розвитку є туризм, що може стати ще одним рушієм розвитку економіки та підвищення інвестиційної привабливості територіальної громади. Для рекреаційно-туристичної сфери у громаді передбачено не лише можливості додаткових надходжень до бюджету, але й виявлення всього потенціалу, яким громада та Гайворонський старопромисловий район загалом можуть бути цікавими для інших людей.

6. У співпраці місцевих громад із природоохоронними та науковими установами відповідного профілю, закладами освіти та об'єктами соціальної інфраструктури можна очікувати успішного розвитку туризму на окремій території, завдяки об'єктам, які ще не знайшли належного використання внаслідок віддаленості від великих адміністративних центрів й відносно ускладненої транспортної доступності, а також, через брак інформації й популяризації.

Список використаних джерел:

1. Баєв В. В. Загальноекономічні тенденції розвитку туризму України. *Наукові праці МАУП*. 2014. Вип. 42(3). С. 200-206.

2. Бучко Ж. Транскордонні маршрути історико-етнографічного туризму на Буковині. *Географія та туризм : наук. зб.* Київ : Альфа-ПІК, 2015. Вип. 34. С. 137-143.

3. Дериземля Н. О. Техногенні ландшафти Кіровоградщини та їх вплив на природне середовище (на прикладі Заваллівського графітового комбінату). *Наукові записки УДПУ*. Київ : Наук. світ, 2011. Вип. 14. 165 с.

4. Казаков В. Л. Класифікації об'єктів індустріального туризму. матеріали VII Міжнародної наук.-практ. конф. «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України», присвяченої 70-річчю утворення Льотної академії НАУ. Збірник наукових праць / за заг. ред. д.г.н. О. В. Колотухи. Дніпро : Середняк Т. К., 2021. С. 415-420.

5. Колотуха О. В. Пошуки туристської привабливості Кіровоградської області : наукові розвідки : монографія. Дніпро : ФОП Середняк Т. К., 2020. 287 с.

6. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). Київ : Альтерпрес. 2009.

7. Маховка В. М. Особливості розвитку туристичної індустрії України. *Науковий вісник Ужгородського університету.* 2013. № 2 (39), ч.1. С. 167-171.

8. Патицька Х. О. Управління природними активами територіальних громад в умовах децентралізації: теоретичні засади. *Управління та раціональне використання земельних ресурсів в новостворених територіальних громадах: проблеми та шляхи їх вирішення* : зб. матеріалів V Всеукраїнської наук.-практ. конф. / (Херсон, 04-05 березня 2021 року). Херсон : ХДАЕУ, 2021. С. 62-65.

9. Пошенко Ю.В., Ситник О.І. Туристичний продукт як чинник розвитку об'єднаних територіальних громад. *Теорія і практика публічного управління та адміністрування. Кропивницький :* ТОВ «Поліграф-Сервіс», 2022. С. 71–76.

10. Сажнева Н.М., Арсененко І.А. Актуальні напрями розвитку конкурентоспроможного ринку туризму в Україні. *Український географічний журнал*. 2012. № 1. С. 40-45

11. Ситник О. І., Працьовитий М. М., Хлевнюк О. Я. Затоплена цивілізація, вузькоколійка та кар'єри: геотуристичні атракції Гайворонщини. *Народне слово.* 2019. № 43 (3431). С. 8-9.

12. Ситник О. І., Ніколаєвський В. П. Гайворонський старопромисловий район: формування, сучасний стан, перспективи подальшого розвитку. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер. Географія*. 2019. Вип. 31. № 1-2. С. 46-61.

13. Холловей Дж. К., Тейлор Н. Туристичний бізнес / пер. з 7-го англ. вид. Київ : Знання, 2007. 798 с.

13. Almeida P., Araújo S. Introdução à Gestão de Animação Turística. Lisboa : Lidel, 2012. 184 p.

14. Sirakaya, E. and Woodside, A.G. Building and Testing Theories of Decision Making by Travellers. *Tourism Management,* 26, 2005. P. 815-832.

ВИДАТНІ ПОСТАТІ ГАЙВОРОНСЬКОГО КРАЮ

УДК 908(477)65

Олександр Пересунчак
КЗ «Заваллівський ліцей» Заваллівської селищної ради
Голованівського району Кіровоградської області
e-mail: aleksandr.peresunchak@ukr.net

ЯРОСЛАВ ЛЕСІВ -- БОРЕЦЬ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ

Пересунчак Олександр Сергійович. Ярослав Лесів – борець за волю України. *Дослідження присвячене маловідомій сторінці історії національно-визвольного руху на території Прибузького краю, пов'язану з діяльністю тут Заваллівського осередку підпільної організації Українського національного фронту, яка в 1965-1967 рр. проводила агітаційну роботу серед населення з метою проголошення незалежної Української держави. В роботі подані відомості про Ярослава Лесіва, керівника її філії та активного учасника українського правозахисного руху, борця за свободу совісті, відомого священника греко-католицької церкви та письменника.*

Для її написання були використані спогади учасників національно-визвольного руху, колег Ярослава Лесіва по педагогічній діяльності в Заваллі, витяги з кримінальної справи, по якій він проходив, відео і фотоматеріали, а також сімейний архів Тараса Лесіва, його сина.

Матеріали дослідження можуть бути використані для дослідження дисидентського руху в Україні середини 1960–1990-х р.р. та в навчально-виховному процесі в закладах середньої та вищої освіти.

Ключові слова: національно-визвольний рух, дисиденти, Український національний фронт, підпільна література.

Peresunchak Oleksand.r Yaroslav Lesiv – fighter for the liberty of Ukraine. *The reserch is dedicated to the recondite part of history of national liberation motion on the territory of Bug region, where the conspirated organization of Ukrainian national front was carring out its activity among the local citizents of Zavallia village. In 1965–1967 the agitation wor was held among the population with the aim of proclamation the independent Ukrainian state.*

The work includes the information about Yaroslav Lesiv as the head of that conspirated organization, an active participant in the Ukrainian human rights movement, a fighter for freedom of conscience, a well-known priest of the greek Catholic Church and a writer.

The recollections of the members of the national liberation movement, Lesiv`s colleagues from the pedagogical staff of Zavallia, experts from the criminal case he was brought to, video and photo materials, as well as a family archive of Yaroslav Lesiv`s son Taras Lesiv were used for writing the reserch work.

The research materials can be used to study the dissident movement in Ukraine in the mid-1960s-1990s. and in the educational process in secondary and higher education institutions.

Keywords: national liberation movement, dissidents, Ukrainian National Front, conspirated literature.

Вступ. Розвінчання культу особи Й. Сталіна на XX з'їзді КПРС поклало початок лібералізації тоталітарного режиму в СРСР та в УРСР, зокрема. В Україні в середині 1960-х рр. виникає рух «шестидесятників», представники яких молоді патріоти-інтелігенти почали піднімати питання русифікації та денаціоналізації українців [9]. Це покоління радянської та української національної інтелігенції з яскраво вираженою громадянською позицією, що ввійшло у культуру (мистецтво, літературу тощо) та політику СРСР у другій половині 1950-х рр. – період тимчасового послаблення комуністично-більшовицького тоталітаризму та хрущовської «відлиги» (десталінізації та деякої лібералізації) і найповніше себе творчо виявило на початку та в середині 1960-х рр. (звідси й назва). Шістдесятники були внутрішньою моральною опозицією радянського тоталітарного державного режиму, серед них були політичні в'язні та «в'язні совісті», дисиденти. Шістдесятники виступали на захист національної мови та культури, свободи художньої творчості.

Основу руху шістдесятників склали письменники Іван Драч, Микола Вінграновський, Володимир Дрозд, Григір Тютюнник, Борис Олійник, Віталій Дончик, Василь Симоненко, Микола Холодний, Ліна Костенко, Валерій Шевчук, Євген Гуцало, художники Алла Горська, Віктор Зарецький, Борис Чичибабін, літературні критики Іван Дзюба, Євген Сверстюк, режисер Лесь Танюк, кінорежисери Сергій Параджанов, Юрій Іллєнко, мистецтвознавці Роман Корогодський, Юрій Смирний, перекладачі Григорій Кочур, Микола Лукаш та інші.

Шістдесятники протиставляли себе офіційному догматизмові, сповідували свободу творчого самовираження, культурний плюралізм, пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими. Значний вплив на їх становлення справила західна гуманістична культура, традиції «розстріляного відродження» та здобутки української культури кін. XIX – поч. XX ст. Одним із тих, хто закладав фундамент шістдесятництва в Україні, став доцент факультету журналістики Матвій Шестопал, адже серед його учнів були В'ячеслав Чорновіл, Борис Олійник, Василь Симоненко, Вадим Крищенко, Борис Рогоза, Микола Шудря, Вадим Мицик та багато інших патріотично налаштованих особистостей.

Культурницька діяльність, яка не вписувалась у рамки дозволеного, викликала незадоволення влади. Шістдесятників не вдалося втримати в офіційних ідейно-естетичних межах, і з кінця 1962 р. почався масований тиск на нонконформістську інтелігенцію. Перед шістдесятниками закрилися сторінки журналів, посипалися звинувачення у «формалізмі», «безідейності», «буржуазному націоналізмі». У відповідь шістдесятницькі ідеї стали поширюватися у самвидаві.

Наштовхнувшись на жорсткий опір партійного апарату, частина шістдесятників пішла на компроміс із владою, інші еволюціонували до політичного дисидентства, правозахисного руху та відкритого протистояння режимові.

До того в 1958 р. КПРС приймає постанову «Про зміцнення зв’язку школи з життям», яка надала превагу російській мові в навчально-виховному процесі. А у 1961 р. була прийнята нова програма партії, яка проголосила політику на злиття націй і русифікацію [2].

В той же час більш радикально налаштовані українці вирішили продовжити боротьбу покоління 1920-1950-х рр. за незалежність України. Вони розуміли, що українська мова і культура буде тоді, коли здобудуть незалежну державу. Але на відміну від вояків УПА, вони вдалися до мирних форм боротьби. «Цілі наші шляхетні, засоби наші мирні та чесні, ми переможемо», – написав свого один із українських патріотів Л. Лук’яненко [8]. В Україні починають виникати підпільні організації, які ставили собі за тактичну мету агітацію серед населення з метою підняття його національної свідомості, а за стратегічну – вихід України зі складу СРСР мирним шляхом та створення самостійної держави [3]. Згодом учасників цього руху назвуть дисидентами, тобто незгодними з існуючим політичним режимом та тодішнім статусом УРСР.

В 1963 р. в Київському університеті на конференції з питань культури її учасники почали вимагати визнання української мови державною в УРСР. Наступного року серед інтелігенції починають поширювати саморобні листівки, які звинувачували радянську владу в умисному підпаленні Державної публічної бібліотеки, де зберігалися стародруки з історії України. В серпні-вересні 1965 р. почалася перша хвиля арештів серед української інтелігенції: Богдана і Михайла Горинів, Панаса Заливахи, Валентина Мороза та ін. [2]. З цього приводу в київському кінотеатрі «Україна» відбулася акція протесту проти арештів, а І. Дзюба написав свій знаменитий твір «Інтернаціоналізм чи русифікація?» [1]. В цих умовах на Івано-Франківщині група патріотів створила підпільну організацію Український національний фронт, мова про яку піде далі в нашому дослідженні.

Результати дослідження. В 1965 р. в Заваллі відбулася перша акція протесту -- страйк робітників з вимогою справедливої оплати праці. Незважаючи на тиск адміністрації підприємства та партійних органів, страйкарі досягли перемоги. Про події в Заваллі інформацію в ефір подала американська радіостанція «Голос Америки». Як не старалися органи КДБ, ініціатори страйку так і не були виявлені [15]. Зважаючи на громадську активність заваллян, українські дисиденти вирішили створити в селищі

підпільний осередок Українського національного фронту. Центр УНФ виник 1964 р. на Івано-Франківщині з ініціативи шкільного вчителя Дмитра Квецка, яку підтримав колишній політв'язень Зеновій Красівський (вони ж стали фактичними керівниками організації) [3]. Пізніше до організації увійшло понад 150 осіб із декількох областей України. Завдяки суворій конспірації вона змогла проіснував три роки [14]. Основна мета діяльності патріотів: здобуття незалежності України. УНФ проголошував себе спадкоємцем ОУН і визнавав тільки революційний шлях досягнення своїх цілей. Разом з тим, ідеолог організації Д. Квецько в програмні документи УНФ включив ідеї «народного соціалізму», близькі до реалій західноєвропейської соціал-демократії. На відміну від шістдесятників, які переважно переймалися культурництвом, УНФ поставила політичні проблеми. Це була, по суті, перша націонал-демократична партія, яка ідеї ОУН підняла на рівень шістдесятих років і тим самим пов'язала покоління борців за волю України. Діяльність організації почалася з видання журналу «Воля і Батьківщина»[фото1], якого вийшло 16примірників [3].

Члени УНФ розповсюдили кількасот власних брошур і листівок у різних областях України. А також знайдену пропагандистську літературу ОУН 1947–1948 рр. Зокрема, «Кто такие бандеровцы и за что они борятся?», «Бюро інформації УГВР», листівки, звернені до українських учителів, дітей, селян з закликами боротися з окупантом. Документи залишали в людних місцях, у навчальних закладах, вкидали в поштові скриньки десятків населених пунктів, навіть пускали в надувних пакетах за течією річки [22].

У квітні 1966 р. УНФ поширив і надіслав XXIII з'їздові КПРС «Меморандум УНФ», у якому викладалися політичні вимоги організації і був заявлений протест проти репресій щодо української інтелігенції. Зокрема, наголошувалося, що сучасний національно-визвольний рух не інспірований з-за кордону, а є прямим наслідком політики русифікації. Ставилася вимога насамперед повернути в Україну всіх примусово депортованих [16].

В 1965 р. осередок УНФ з'явився і у нашому селищі. Очолив його виходець з Івано-Франківщини, вчитель фізичного виховання Ярослав Васильович Лесів, який свідомо переселився у Завалля і влаштувався на посаду вчителя фізичної культури Заваллівської школи-інтернат.

Вчителька-колега Світлана Насипана згадувала про Лесіва: «Ми одночасно прийшли працювати у Заваллівську школу-інтернат. Це був невисокого зросту, кремезний молодий чоловік. Як і біля кожного молодого викладача, навколо нього завжди було багато дітей. Майже весь вільний час він проводив у школі. Завжди був зібраний і тактовний. На педрадах виступав з конкретними пропозиціями чи зауваженнями. Пригадую, він не боявся сказати те, про що інші воліли мовчати. Відразу особливо ні з ким не здружився, з усіма був однаково привітним. На вечорах теж не відсиджувався. Непогано танцював, тому і вчителькам, і старшокласницям подобалось із ним вальсувати. Не можна сказати, що він був занадто відкритою людиною, але й не справляв враження потайного З часом більше спілкувався з учителем трудового навчання Цвілюком Віктором Миколайовичем (рис. 2). Додому вони йшли майже завжди разом. Іноді разом їздили у Гайворон… Листівки, де йшлося, що Україна має стати незалежною, знаходили в автобусах, на зупинках міста та району. З'явилися навіть листівки із підписом «УПА», хоча на той час армія була вже знищена радянськими каральними органами…» (рис. 1, 2) [11].

Організація поширювала на території селища та району підпільну літературу з критикою радянської влади та закликами до виходу України зі складу СРСР та утворення самостійної держави. Члени осередку підняли український національний прапор над школою-інтернат та над Сальківським цукровим заводом.

За спогадами В. Цвілюка, встановлений вночі над навчальним закладом прапор вранці скинули, а от із «сальківським» було складніше, бо був встановили його на 50-метровій заводській трубі….: «Лізли вночі в «протигазах», щоб не задихнутися від диму (завод на той час працював маже весь рік)…. На ранок, ошелешене керівництво,

оголосило, що то прапор Болгарії, делегація якої на той час перебувала в Україні….Але знімати ніхто не наважився. Лише один робітник цукрового заводу за винагороду в 10 рублів зголосився на таку роботу і прапор було ліквідовано…» [20].

Рис. 1. Педагогічний колектив Заваллівської школи-інтернат, 1965 р.
Перший в другому ряду – Ярослав Лесів.

Рис. 2. Фото Віктора Цвілюка, 1966 р.

Ці прапори привіз у Завалля Я. Лесів після поїздки на батьківщину, в м. Долина. Звідтіля ж були доставлені машинописні листівки (підпільниками там був знайдений сховок Української повстанської армії) із закликами до боротьби за незалежність України та критикою комуністичного режиму. Також було привезено кілька примірників видання УНФ «Воля і Батьківщина» (рис. 3).

Нелегальну літературу переховували в спеціальному тайнику і розповсюджували через поштові ящики… Одного разу було вирішено розповсюджувати листівки в Гайвороні. Одну партію їх залишили на столах. Антирадянська діяльність в районі не на жарт стривожили органи КДБ [15]. Як організацію було викрито розповіла Світлана

Насипана: «Після Нового року в школу-інтернат приїхав учитель української мови, ще студент Кіровоградського педінституту Василь (прізвища не пам'ятаю). Його поселили в одну кімнату з Ярославом. Тепер вони уже ходили постійно втрьох. Очевидно, Ярослав відкрив йому свою таємницю. Коли в середині березня прийшла посилка з літературою, Василь сповістив КДБ. Забрали його прямо на уроці. В портфелі Ярослава виявили заборонену літературу. Наступного ж дня Василь виїхав. Більше ми їх не бачили. Коли через 40 р. відбувалась зустріч випускників школи-інтернату, хтось поцікавився долею вчителя, який їм запам'ятався. Колишня учениця Катя Русавська, розповіла, що була на весіллі у Львівській області, де зустрілась з бандуристом Миколою Литвином, який і розповів, як сидів з Ярославом у одній камері і про його смерть (примітка автора – Лесів загинув в автокатастрофі за загадкових обставин 1990 р.)» [20].

Рис. 3. Часопис УНФ «Воля і Батьківщина».

Таким чином, в 1967 р. осередок УНФ в Заваллі був ліквідований. Його керівник, який мешкав у Заваллі за адресою: вул. Лермонтова, 2, квартира 33, був заарештований 20 березня 1967 р. під час навчального процесу, коли його викликали кедебісти прямо з уроку [19].

Слідство у справі членів заваллівського осередку УНФ вело Івано-Франківське УКДБ, а в другій половині листопада 1967 р. виїзною сесією Верховного Суду УРСР Я. Лесів був засуджений за ст. 56 ч. 1 («зрада Батьківщини») та ст. 64 ч. 1 («створення організації») КК УРСР до шести років позбавлення волі [14].

З матеріалів кримінальної справи дізнаємося, що Лесів був «…членом антисоветской националистической организации УНФ, которая якобы имеет свою программу и устав, печатный орган, денежные средства и ведёт активную работу за создание на Украине самостоятельного украинского государства» [16].

На Кіровоградщині до кола його зв'язків потрапило вісім чоловік: учителі – Віктор Цвілюк, Валентин Табачков, Станіслав Мацієвський, учениця 10 класу Лідія Масян, інструктор виробничої гімнастики Гайворонського відділення залізниці Володимир Басун та робітники Заваллівського графітового комбінату – Петро Олексійович Болгарчук, Петро Пилипович Болгарчук і Борис Лукановський. «…Указанных выше лиц Лесив периодически обрабатывал в националистическом духе, знакомил с биографиями С. Бандеры и А. Мельника, которых называл национальными героями украинского народа. Некоторым из своих связей Лесив давал читать идеологически вредную литературу, вёл разговоры о вытеснении украинского язика и преднамеренной руссификации, которая, по его словам, якобы в настоящее время повсеместно

производится на Украине. Часть антисоветской националистической литературы Лесив хранил на квартире у Цвилюка…» [18].

Щоб не надавати широкого розголосу подіям у Заваллі та Гайвороні, партійні органи області та їхній «передовий озброєний загін» вирішили, що «профилактируемые УКГБ при СМ УССР по Кировоградской области – это в основном политически незрелые лица, поддавшиеся влиянию буржуазной идеологии под воздействием прослушивания антисоветских передач зарубежных радиостанций, читки антисоветской, националистической литературы, общения с лицами, отбывшими наказание за проведение антисоветской деятельности, поэтому политически вредные проявления, антиобщественные проступки они совершали без враждебного умысла подрыва или ослабления Советской власти» [22]. Тому термін ув'язнення одержав лише керівник організації.

На суді Лесів визнав свою вину. Пізніше про ці події він напише: «….не витримавши психологічного тиску, боялись, розстрілу (що було цілком реально в ті часи) ми проти своєї волі визнали себе винними. Всі ми розуміли що формальне визнання вини є тактичним ходом, насправді ніякої вини за собою не відчуваємо. Але слово, мовлення проти власного сумління, особливо в такий відповідальний період людського життя, набирає особливої значимості, надзвичайно ї ваги і глобальності. Це визнання вини і лишило глибоку рану в моїй душі. І як би я не старався, але загоїти цю рану мені вже ніколи не вдасться». Покарання відбував на 19-му табірному пункті Дубровлагу в Мордовії. Брав активну участь в акціях протесту політв'язнів… [12]. Під час однієї з них Ярослав Лесів витримав 192 дні голодування в ГУТАБі. За те, що долучився до протесту, оголосивши голодування, його перевели у сумнозвісну Владимирську тюрму [18].

Після звільнення у 1973 році Я. Лесіву (рис.4) було важко знайти роботу. Про викладацьку діяльність можна було забути, бо ж не могла радянська влада довірити націоналісту навчати та виховувати молоде покоління. Тому, щоб забезпечити себе та родину, він влаштувався робітником у Болехівському лісокомбінаті [14].

Рис. 4. Фото Ярослава Лесіва після першого ув'язнення, 1973 р.

В 1976 р. було створено Українську групу сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ), до якої увійшли Микола Руденко, Левко Лук'яненко, Олекса Тихий та інші патріоти. Завданням групи було ознайомлення громадськості з «Декларацією прав людини» та збирання доказів про їх порушення в УРСР. Наступного року органами КДБ були проведені арешту учасників. Всі вони одержали різні терміни ув'язнення в концтаборах [12]. Але на зміну ув'язненим прийшли нові борці: Василь Стус, В'ячеслав Чорновіл, Юрій Шухевич та ще близько 30 чоловік. Серед них був і Ярослав Лесів, який

став членом УГГ у жовтні 1979 р. [2]. На той час він спілкувався з багатьма українськими діячами, які пройшли, як і він, табори, в'язниці за свою громадянську позицію, за те, що мріяли жити у власній державі.

Тоді ж, восени 1979 р. Ярослава Лесіва арештували вдруге, але вже за сфабрикованою справою (нібито «за зберігання наркотиків») і позбавили волі на 2 роки [15].

На знак протесту проти того, що йому інкримінували таку справу, а не політичну, він оголосив голодування, вимагаючи переглянути його справу і засудити як учасника Української Гельсінської групи (тобто визнати його ув'язненим з політичних мотивів).

Голодування Ярослава Лесіва тривало 192 дні. Він витримав жорстоке примусове годування, адже адміністрація тюрми починала годувати силою в'язнів десь після двох-трьох тижнів, відколи вони оголошували про такий спосіб протесту. Але Лесів не покаявся і у своїх споминах згодом написав: «Мене, напівживого висохлого кістяка, на ношах занесли у залу судових засідань, посадили на лаву. З обох боків сіло по міліціонеру, бо вже й сидіти було важко». Втім, попри стан і голодування Лесіва, у 1981 р. суд виніс йому вирок – додаткових 5 р. таборів суворого режиму [18]. Ці 192 дні голодування дисидент Євген Сверстюк назве одним із рекордів ГУЛАГу [17].

У 1986 р. Ярослав Лесів вийшов на волю, працював робітником, але ще в ув'язненні вирішив стати священиком. У 1988 р. він підпільно закінчив семінарію під керівництвом єпископа УГКЦ Павла Василика, який висвятив Ярослава Лесіва у 1989 р. [13].

З ініціативи о. Ярослава було побудовано нову каплицю Різдва Івана Хрестителя в м. Стрий Львівської області та каплицю Різдва Діви Марії в урочищі Бучач [22]. «Наприкінці 80-х–поч. 90-х рр. його називали «запеклим греко-католиком». 21 травня 1989 р. священик із Болехова виступав від імені УГКЦ на 50-тисячному мітингу у Москві. І вже 2 серпня того ж року він знову приїхав, але щоб узяти участь у голодуванні з вимогою легалізувати греко-католицьку церкву» [17]. Отець Ярослав Лесів збирав на богослужіння тисячі людей, які їхали з різних містечок і сіл. Він мав особливу харизму, пригадують друзі і знайомі. З ініціативи о. Ярослава було побудовано нову каплицю Різдва Івана Хрестителя в м. Стрий Львівської області та каплицю Різдва Діви Марії в урочищі Бучач.

В 1990 р. отець Я. Лесів взяв участь в перепохованні тіл загиблих в сибірських концтаборах українських дисидентів В. Стуса, Ю. Литвина, О. Тихого (рис.5).

Він був шанований в колі борців за волю України та в середовищі священників та мирян. «Священик доносив інформацію до найглухішого села. Масові богослужіння на початку 90-х, коли Гошівський монастир в Івано-Франківській області ще не повернули монахам-василіянам, лякали кадебістів. Завдяки Ярославу Лесіву, як правозахиснику, відновили поховання в Дем'яновому Лазу, що на Івано-Франківщині. Він серед перших говорив про злочини комуністичного режиму [16]. Органи КДБ не давали спокою Я. Лесіву: ламали огорожу біля будинку, вибивали вікна. Все це робилося, щоб священника – патріота залякати [22].

08 жовтня 1991 р. Ярослав Лесів у Києві спілкувався з Леонідом Кравчуком і народними депутатами про легалізацію УГКЦ, наступного дня машиною повертався у Болехів. За різними спогадами людей, автомобіль дорогою на певний час затримали працівники ДАІ на одному з постів, а невдовзі на івано-франківській трасі сталась ДТП. Водій вижив, а Лесів загинув на місці трагедії. За спогадами Тараса Лесіва, його сина, патріота не раз намагалися вбити: то спробували викинути з потяга, то «підрізали» авто під час руху. Похований Ярослав Лесів в м. Болехів Івано-Франківської області.

Повідомлення ж про свою реабілітацію, яке вийде 11 грудня 1991 р., він уже не дочекався [16].

Ще працюючи вчителем фізкультури у Заваллі, Ярослав Лесів почав писати вірші та надсилав їх до редакції обласної газети «Молодий комунар». Молодий учитель-поет навіть особисто навідувався до Кіровограда, але тоді його так і не надрукували [7]. Лише в 1982 р. у Нью-Йорку вийде його перша збірка «Спомин», яку редагував Іван Світличний, а в 1992 р. – «ТТ(тюремна тиша)», в якій є такі рядки:

« Я все віддав тобі в офіру,
Я кинув все тобі під ноги,
Собі лишив бесаги й ліру
І терном встелену дорогу.
І вже видніється Голгофа -
Мій хрест в руках, його нестиму
І гавкає за мною псота,
Сміється й шкіриться у спину
А я іду, бреду поволі
Ілюзій хижими гробами.
Витрачуються мрії кволі.
О доле, що ти робиш з нами.» [5].

Рис. 5. Перепоховання українських політв'язнів В.Стуса,
Ю. Литвина та О. Тихого. 1990 р. Другий справа – о. Я. Лесів. 1990 р.

Рис. 6. Урочисте відкриття меморіальної дошки Ярославу Лесіву в Заваллі, 2023.

В 1992 р. вийшла друком посмертна збірка поезій Я. Лесіва «У небі пісня обірвалась», а в 2014 р. – збірка «Сніг без грат».

Ярослав Лесів, хоча працював вчителем в школі-інтернат, часто навідувався і до Заваллівської середньої школи (нині комунальний заклад «Заваллівський ліцей»), брав

участь в позашкільних заходах, зокрема був членом журі «Клубу веселих та кмітливих» [11].

Навесні 2022 р. за ініціативи національно свідомих жителів Завалля та коштом депутата селищної ради Максима Хміля така меморіальна дошка була відкрита на фасаді навчального (рис. 6).

Тепер Ярослав Лесів щодня зустрічає та проводжає юних заваллян, сподіваючись, що вони виростуть відданими патріотами своєї Батьківщини, готовими віддати саме дороге за її незалежність та цілісність, як то зробив він більше півстоліття тому.

Висновки. Священик, дисидент, поет Ярослав Лесів загинув у віці 46 років. Він мав великий потенціал і бажання працювати для української держави і українського народу. Він витримав в'язниці і табори, 192 дні голодування, і його земне життя завершилось раптово і несподівано для більшості, хто його любив і шанував.

Камінь, що в мене кидають,
В чорнозем душі ловлю.
Зійдуть ломикаменем квіти.
Люблю Вас, люблю, люблю.

Ці поетичні слова отця Ярослава Лесіва були його життєвим принципом.

Список використаних джерел:

1. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація. Київ. 2010. URL: http://history.org.ua/LiberUA/966-518-110-6/966-518-110-6.pdf
2. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. Львів. 1992. 230 с. URL: https://www.calameo.com/read/00527371203259a9d80b8
3. Касьянов Г. Незгодні:українська інтелігенція в русі опору 1960-1980 років. Київ : Либідь. 1995. URL: http://history.org.ua/LiberUA/5-325-00704-1/5-325-00704-1.pdf
4. Лесів Я. Мить. Вірші із в'язниці. Закордонне представництво Української Гельсінської групи. Нью-Йорк. 1982. 41 с. URL: https://diasporiana.org.ua/poeziya/lesiv-ya-myt-virshi-iz-vyaznyczi/
5. Лесів Я. Т. Т. (тюремна тиша). Поезії. Івано-Франківськ. Перевал. 1992.
6. Лесів Ярослав. Сніг без грат. Смолоскип. 2014. 784 с.
7. Листюк С. Прапороносці незалежності: про патріотів, які підняли перші українські прапори на Кіровоградщині URL https://persha.kr.ua/article/66111-praporonostsi-nezalezhnosti-pro-partiotiv-yaki-pidnyali-pershi-ukrayinski-prapori-na-kirovogradshhini/
8. Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля. Київ : МАУП. 2003.
9. Лук'яненко Л. З часів неволі. Київ. 2009.
10. Мокрик Р. Бунт проти імперії. Українські шістдесятники. Київ. 2023. 416 с.
11. Муржак П. Спогади. 2004.
12. Насипана С. Спогади. 2011.
13. Овсієнко В. Українська група сприяння виконанню Гельсінкських угод : у 4 т. Харків. 2001.
14. Овсяник Ю. Віщий сон Ярослава Лесіва. URL: https://zbruc.eu/node/23068
15. Пересунчак О. Я все оддав тобі в офіру. *Україна степова*. Липень 2007.
16. Пересунчак О. Дорогою болю Ярослава Лесіва. *День.* №142. 28.09.2009.
17. Полєк В. Лесів Ярослав Васильович. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=54434
18. Сверстюк Є. Тисячі, тисячі українців відпровадили на вічний спочинок о. Ярослава Лесіва. Патріархат. *Греко-католицьке аналітичне видання.* 1991.
19. Терещук Г. 192 дні голодування не зламали священика УГКЦ Ярослава Лесіва. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/rokovyny-zahybeli-otcia-lesiva-9-zhovtnia/29532524.
20. Український національний фронт. Масони хрущовської відлиги від Донбасу до Карпат. URL: https://artefact.org.ua/history/ukrayinskyj-natsionalnyj-front-masony-hrushhovskoyi-vidlygy-vid-donbasu-do-karpat.html
21. Цвілюк В. Спогади. 2004.
22. Шепель Ф. Ярослав Лесів і наш край. URL: https://zpu.kr.ua/shche/kolonky/2170-yaroslav-lesiv-i-nash-krai
23. Ярослав Лесів Нескорений. URL: https://youtu.be/yu0SrfZ_MGk?si=yGHLmfXwGJ3YnPh2.

НЕЗЛІЧЕННІ ГОРИЗОНТИ ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ ПИЛИПИШИНА

Фото Григорія Григоровича Пилипишина

Гайворонщина – благодатний край, родючі чорноземи, неповторні краєвиди, які з давніх-давен приваблювали людей, котрі поселялися в цьому чарівному куточку, що знаходиться у центрі України. Але найбільшим багатством цього краю є люди, що живуть і працюють, творять і примножують його славу. До сузір'я славетних імен земляків гайворонці не без гордості зараховують ім'я Григорія Григоровича Пилипишина, самобутнього митця, який багато років поспіль своїми скульптурами, що відтворює з дерева – прославляє людину, яка є центром Всесвіту і вінцем Природи.

Найкраще та найточніше про творчість Григогія Григоровича можуть розповісти слова великого французького скульптора Огюста Родена : «Нехай єдиною вашою Богинею стане Природа. Безмежно довіряйте їй та пам'ятайте – вона ніколи не буває потворною. Зберігайте відданість їй, не бійтесь заради неї поступитись своїм честолюбством. Це ніщо інше, як почуття. Але мистецтво виникає лише тоді, де існує внутрішня правда. Нехай всі ваші фарби та кольори, ваші форми, як ви використовуєте служать відображенням почуттів. Єдині чесноти художника – це мудрість, уважність, воля. Використовуйте вашу роботу, як чесні працівники.» Григорій Григорович ніколи не знає якою буде його робота по завершенню, але завжди докладає максимум зусиль, аби вона вийшла досконалою. В кожну роботу він вкладає весь свій безмежний внутрішній світ.

Благородство та краса душі людської – основна тема його робіт. Спостережливе, небайдуже око художника, тверда рука майстра підмічають всі риси людини у всіх її проявах – у щирості та благородстві, так і в ницості, скупості та убогості.

Народився Григорій Григорович в селянській родині, у с. Солгутове Гайворонського

району, в день Хрещення Господнього 19 січня 1949 р. Про професію художника він ніколи не мріяв. Скоріш хотів бути лісником чи мисливцем. Та ця мрія виявилась тільки внутрішнім невідомим маяком, який став головним орієнтиром на шляху до розкриття його справжнього таланту та призначення у цьому житті.

Працюючи після військової служби лісничим на півночі колишнього Радянського Союзу, Григорій Григорович надихався живою енергією лісу та дикої природи, яка стала головним провідником його бачення та філософії світу. Працюючи мисливцем-промисловиком, він, одночасно, на громадських засадах, організував таксидермічну майстерню, збирав біля себе учнів-партнерів, готував з ними колекції для зоологічних музеїв і художніх шкіл того краю. І саме з цього захоплення в нього виникла необхідність творити за допомогою різця і пензля, оскільки професійне мистецтво таксидермії вимагало декоративного оформлення виробів, а оформлення куточків-діорам флори і фауни – малярних та художніх робіт. Саме там, в оточенні сибірських кедрів, Григорій Григорович сформувався як художник і філософ. Та згодом, рідна земля, де поховані його предки, покликала додому, у рідне село на Батьківщину, і він у кінці 1980 рр. повертається і поселяється на хуторі, на межі з його рідним селом Солгутове. На Батьківщині, в повній силі виявляються творчі здібності, розкривається талант майстра художнього різьблення по дереву. Перша колекція художніх творів з дерева створювалась упродовж 1978–1986 рр.

За тридцять з лишком років своєї творчої діяльності, митець вже посіяв у плодючий грунт зерна правди, справедливості, працелюбства та доброти. У всіх його художніх роботах, закодоване чітке ставлення художника до життя, його моральна позиція та одвічне питання: «Що ми залишаємо у цьому світі… А що забираємо переступаючи межу вічності, окрім своїх гріхів…?».

З 1997 р. в теперішньому приміщенні Гайворонського Центру культури та дозвілля відкрита та діє авторська виставка художника. У його колекції представлено більш ніж 120 робіт в чотирьох експозиційних розділах: таксидермія, живопис, художні меблі і дерев'яна скульптура. Виставка слугує прекрасною базою для естетичного виховання громади, а особливо, молоді та підлітків, що сприяє популяризації самодіяльного і декоративно-ужиткового мистецтва, відродженню і збереженню національно-культурної спадщини. Виставка є однією з візитівок нашого міста і діє вже 27 р. За цей час її відвідали тисячі людей, серед яких туристи із Німеччини, Польщі, США, Англії. В книзі відгуків слова захоплення творчістю Григорія Григоровича написано більш ніж сорока мовами.

Із колекцією дерев'яної скульптури та меблів Г. Пилипишин брав участь в Міжнародній виставці-конкурсі «Слов'янський базар у Вітебську (2000 р.), у виставках «Пектораль – 98» в Національному комплексі «Експоцентр України», «Україна – крок в нове тисячоліття» в місті Києві, у заходах в рамках Всеукраїнського огляду творчості в Кіровоградському обласному краєзнавчому музеї, Вінницькій обласній філармонії, Національному палаці «Україна». У 2009 р. Указом Президента України митцю було надано звання «Заслуженого майстра народної творчості України».

Як сам художник говорить про свою роботу: «Різьба по дереву розвиває фантазію – коли бачиш цікавий образ, він вже не дає тобі спокою. Така хвороба, що ти зробиш. Це така творча залежність: якщо я не ріжу дерево, я собі місця не знаходжу». Працює художник з різним матеріалом: тополею, грушею, вільхою, кедром. Переважно створює об'ємні роботи, великі за розміром, деякі сягають півтора метра у висоту. Він не тільки віртуозний художник-різьбяр, а й талановитий живописець. Його картини захоплюють не менш ніж скульптури з дерева.

В руках Григорія Григоровича прості шматки звичайного дерева перетворюються на колоритні композиції та цікаві портрети. Вони часто гіперболізовані, іронічні, але майстер кожну роботу виконував з любов'ю, навіть якщо це негативні чи не дуже добрі персонажі міфології чи народних казок. А в деякі свої твори він вкладає глибинний філософський зміст. Його дерев'яні скульптури такі «теплі» та «живі».

Найголовніший момент, що спонукає майстра до творчості – закоханість у

мистецтво, в красу рідної природи, небайдужість до всього прекрасного на землі. З найвидатніших та знакових його робіт це «Філософія життя», сутність якої передає улюблений вираз Григорія Григоровича, який він запозичив у Платона: «Смерть була б «щасливою знахідкою для дурних людей: якби існування душі закінчувалось в момент смерті тіла, то ці б люди були позбавлені від помсти за свої пороки. Але раз виявилось, що душа безсмертна, для неї, очевидно, немає іншого прихистку і спасіння від бід окрім єдиного: стати якомога кращою і якомога розумнішою». У роботі «Нескінченна війна» головним посилом стало те, що найбільшою цінністю та досягненням людей у цьому житті повинна бути любов до землі та до ближнього.

У свої ювілейні 75 років Григорій Григорович продовжує творити. Натхнення шукає у простих речах. Як говорить сам митець: «Багато рухатимешся – довше проживеш. І в цьому маю свою філософію». Тож хочеться від імені всієї Гайворонської громади, від усього колективу Центру культури і дозвілля, КЗ «Гайворонського краєзнавчого музею» і всіх працівників культури Гайворонського краю побажати творчого натхнення, бадьорості духу та міцного здоров'я! Нехай даровані Вам Богом очі та руки ще неодноразово створять шедеври, котрі тішитимуть найвибагливіших поціновувачів.

Колектив КЗ «Гайворонський краєзнавчий музей»

УДК 821.161.2.0(477.65)(092)Нар](045)

Самбор Олена
Долинівська філія КЗ «Гайворонський ліцей №1»
Гайворонської міської ради Кіровоградської області
e-mail: o.m.sambor80@gmail.com

ЛЕОНІД МИКОЛАЙОВИЧ НАРОДОВИЙ – ВИДАТНИЙ ПОЕТ ТА ЖУРНАЛІСТ ГАЙВОРОНЩИНИ

Самбор Олена Миколаївна. Леонід Миколайович Народовий – видатний поет та журналіст Гайворонщини. *Наш Кіровоградський степовий край славиться своїми мальовничими краєвидами, родючими чорноземами, щедрими врожаями, працьовитими, добрими, співучими, талановитими та позитивними людьми. Із маленької батьківщини народжується велика Батьківщина – мила серцю Україна. А любов до рідної землі творить поетів. Поезія – це не просто віршовані слова, це форма вираження почуттів. Ніщо так добре не висловлює наші емоції та почуття, як поезія. Читаючи вірші, мимоволі відчуваєш силу того почуття, яке відчуває поет до коханої людини, сім'ї, Батьківщини. Саме таким був поет Леонід Миколайович Народовий, який вірив у магічну силу слова, який щиро любив свою рідну Україну, своє село Долинівку, вірив у щасливе майбуття.*

Ключові слова: поет, журналіст, патріот.

Sambor Olena. Leonid Mykolayovych Narodovyi is an outstanding poet and journalist of the Hayvoron Region. *Our Kirovohrad steppe region is famous for its picturesque landscapes, fertile black soils, generous harvests, hardworking, kind, singing, talented and positive people. From a small homeland is born a great homeland - dear to our heart Ukraine. And love for the native land creates poets. Poetry is not just verse words, it is a form of expression of feelings. Nothing expresses our emotions and feelings as well as poetry. When reading poetry, you involuntarily feel the strength of the feeling that the poet has for a loved one, family, homeland. This was the poet Leonid Mykolaiovych Narodovyi who believed in the magical power of the word, who sincerely loved Ukraine and his native village Dolynivka and believed in their happy future.*

Key words: poet, journalist, patriot.

Вступ. В усіх нас є одна єдина Батьківщина – наша рідна Україна. В кожної людини є найкраще місце на землі. Це місто або село, де народився ти і живеш. Тут живе твоя родина, друзі. Тут твоя рідна домівка. Любити рідний край – значить вивчати і берегти його історію.

Максим Рильський любив повторювати: «Той, хто не знає свого минулого, не вартий майбутнього». Не можна любити свій рідний край, не знаючи його історії, людей, які збагачують, зберігають і примножують його славу. Кожен куточок, кожен населений пункт має свою неповторну історію.

Найбільше багатство Гайворонщини – працьовиті і наполегливі, талановиті і щедрі на гостинність люди. Це вони примножують матеріальні і культурні цінності, бережуть славні традиції попередніх поколінь. Це край унікальних чорноземів, що демонструються як еталон в Паризькому музеї [2]. Через наше Поділля пролягли стежки, якими ходив великий поет і національний пророк Тарас Шевченко.

Результати дослідження. Кожна людина прагне досягнути успіху в своїй улюбленій справі і прославити цим свою маленьку Батьківщину. Саме таким є творчий доробок талановитого поета-земляка Леоніда Народового, який сплів у своєму таланті радість життя із сумом розлуки, прощання. Одні поети народжуються зі щастя, а інші – з печалі. Тому й вірші його нагадують осінь – такі ж глибокі, філософські, величаві і трохи сумні. Його вірші йшли до читача простим кроком, як люди йдуть до поля, до коси, до джерела – просто. Він вірив у магічну силу слова, щиро, по-синівському любив своє рідне село, рідну Україну, вірив у її щасливе майбуття.

Леонід Миколайович Народовий народився 29 листопада 1939 р. в мальовничому селі Долинівка Гайворонського району Кіровоградської області.

Фото Леоніда Миколайовича Народового

Батько його, Народовий Микола Григорович – працював учителем в школі, а згодом і директором, мати: Шеремета Галина Юхимівна – в колгоспі. З самого дитинства сім’я прививала своєму синові любов до рідного краю, навчала його бути добрим і справедливим, чуйним і життєрадісним. Він був не єдиною дитиною в сім’ї, у нього була ще сестра, яка померла в ранньому дитинстві. Через те, вся любов і опіка спрямовувалась лише на нього. Він ріс в теплій атмосфері доброзичливості і порядності. Батьки виховували його чесним, добрим, ввічливим.

В 1946 р. Леонід пішов у перший клас Долинівської семирічної школи де навчався лише на відмінно, за що й отримував щорічно похвальні листи та подяки. Дитинство припало на важкі повоєнні роки. Після закінчення 7 класів, у 1953 р., навчався в Гайворонській залізничній школі (нині «КЗ Гайворонський ліцей №2», м. Гайворон). Поетичний талант його розкрився у сьомому класі, що стало першою сходинкою до успіху та поштовхом до творчості.

Перший його вірш був надрукований в газеті «Піонерська правда» і мав назву «Від Камчатки до Карпат».

«Ні з ким мені не було так цікаво й весело, як з ним. Малими хлопчиками ми грали в футбол, змагались в спорті, пасли корів, допомагали матерям в колгоспі сапати буряки. Льоня був дуже дотепний хлопчик, спостережливий і не по віку розумний. Будучи ще в шостому класі, він написав сценку – інтермедію, і ми вдвох зіграли її на сцені. Ця інтермедія дуже сподобалась глядачам, бо в ній він змалював щоденні хуліганські бійки, котрі відбувалися біля сільського клубу. Він був хорошим організатором. Один із своїх віршів «Славко-задира», він присв'ятив мені, своєму найкращому другові» – таким згадує Кругляк Станіслав Миколайович, його найкращий друг [6].

По закінченні школи Леонід Народовий пішов працювати обліковцем в колгосп у нашому селі, на молочно-товарну ферму. Але ця робота була не для нього. Леонід Миколайович в 1957 р. вступає до Кіровоградського педінституту ім. О.С. Пушкіна на філологічний факультет. Навчаючись в інституті, Леонід все більше переконувався, що світ не такий, як йому малювали його батьки і школа. Він зрозумів, що є люди, які заради досягнення мети, готові йти по трупах, вдатися до зради ідеалів. Він по-своєму бачив сувору дійсність і своєю поезією виступав проти несправедливості, оспівував високі людські почуття, гуманізм.

Закінчивши інститут, працює вчителем у м. Кіровоград, а потім у районних та обласних газетах: «Кіровоградська правда» та «Молодий комунар», методистом обласного Будинку народної творчості, редактором обласного радіо, науковим співробітником обласного краєзнавчого музею. Згодом стає кореспондентом обласної газети «Кіровоградська правда». Пише вірші, друкується в різних виданнях: в журналах «Ранок», «Україна», «Вітчизна», колективних збірках «Молода пісня», «День поезії» тощо.

Він дуже любив своє село – був у нього закоханий. Саме Долинівці він присвятив один із своїх віршів.

Моє село

Село моє, Долинівка моя,
Люблю тебе іще з дитинства я!
Тут батько – в школі, мати – в полі –
Уся трудилася сім'я.
Це ти мені путівку в світ дала
І рушив я із рідного села,
Щоб відшукати долю і знання…
А ти мені порадниця була…
Село моє в зеленому вбранні –
Ти найдорожче на землі мені,
Тебе несу в своєму серці я.
Тобі мій труд, моє натхнення і знання!
Це тут живуть невтомні трударі,
Що в поле йдуть до ранньої зорі.
З мозольних рук дають народу хліб
І комбайнери, і плугатарі.
Село моє … Це тут стоїть Тарас,
Що голос свій підняв за нас,
Щоб знали ми свій рід і родовід
І з рідним словом йшли в майбутній світ.
Село моє, тополі і поля –
Священна рідна батьківська земля.
Краси тобі, достатку і пісень –
Нехай твій день серця нам звеселя [4]!

Є миті в житті, коли мовчати не можеш, коли слово рветься, немов птах із тісної клітки. Та, мабуть, лиш люди, натхненні Богом, мають безцінний дар – оживити думку, почуття, найніжніший порух серця у слові. Допоки палає в серці вогонь любові, людина живе, прагне щастя. Справжнє кохання, кажуть, приходить лише раз у житті. І кожен з нас прагне відчути ту мить, не розминутися зі своєю долею. Кохання творить чудеса. Це почуття не минуло і нашого поета. Його поезія є свідченням цього – вірші «Пахли яблуками губи», «Хочу бути таким», «Іду від тебе пізньою стежкою».

Доля поєднала його з коханою дружиною Любов'ю**,** від шлюбу якого народилося двоє чудових діток: Олександр та Марина.

Фото Леоніда Народового зі своєю дружиною Любов'ю.

Для того, щоб зоря засвітилася, треба щоб вона здійнялася над тобою. Зоря Леоніда Народового завжди була на небосхилі, тому й закотилась не гучно, тихо, і, на жаль, не дуже помітно серед людей степового краю. Він так і залишився у своїй вітчизні, у своїх поезіях, у людській пам'яті, в історії села.

Перша поетична його книга «Чорнозем» заявила про самобутній, пружний, енергомісткий талант, гострий розум, безкомпромісне бачення людського призначення. Своїм почерком він одразу прилучив когорту українських літераторів, які не ховали себе за шкаралупу туманних образів, а тим більше – словесних вивертів, а йшли до читача простим кроком людей. Як ідуть до поля, до коси, до джерела. Просто. Як простий – чорнозем. Що там у томі чорноземі? Чорна земля… А ціниться ж. Бо – грунт. Бо – основа. Бо – коштовне.

Поетичне слово Леоніда Народового любили, іноді сахаючись його самого. І, перш за все, через ту правду, яку у багатьох випадках казав у вічі.

Місто його душило – своєю нещирістю, підступністю, брехливістю, отією удаваною посмішкою, яка стала пропускним папірцем у дім сучасної доби. На превеликий жаль, у місті він міг триматися місяць-два, ба навіть півроку. І який це був прекрасний працівник! Журналіст… Посилали його на звичайну, рядову нараду, з якої ніхто не чекав тексту, на якому міг би зупинитись читач, а вранці приносив той текст, передруковував і тоді можна було подивуватися, як з того чоловік «витяг» проблему, мову, колізію [3].

Його душила атмосфера угодництва, підлабузництва, де неспроможні до великої творчої роботи компенсували свою нездатність підлещуванням і брехнею. Але як він по-дитячому радів

добрим рядкам: «Послухай, який вірш удався. Я учора недаремно прожив». Слово вищим було за все. І як його не била доля (сапав ділянку буряків на селі – ця талановита людина, обдарований журналіст, який володів образом і мислею), повернувся до вірша. І прекрасна добірка лежала його в «Кіровоградській правді» і вже малася йти з гарним портретом, але автор чергового разу «зірвався» і доля тієї добірки зависли на довгі місяці…

Однак залишився автограф (дякуючи Олександру Швецю, який заніс щемливі рядки до «Степу»):

Що потрібне людині, як дереву корінь?
Що потрібне людині, мов пташині крило,
Від появи у світі до самого скону?..
Їй потрібне тепло…

Яке тут слово викинеш, чи яке додаси, чи без якого обійдешся. Рядки, як отой чорнозем. Простий, зрозумілий... золотий і вічний. Цими рядками поет виказав своє потаємне, зачаєне, приховане.

Олександр Швець – поет і друг Народового пригадує останню зустріч з поетом: «В цей день Леонід багато читав поезій, а потім сказав: Сашко, зараз прочитаю те, що «намалював» у поїзді, слухай, які рядки під старість народжуються» (вірш «Суперечка з журавлями»).

Суперечка з журавлями

Що буде завтра?
Вдача чи невдача?
І взагалі,
Чи буде «завтра» ось?
А я живу,
Така моя задача.
Життя!
Грядущий день
Мені піднось!
Я знаю:
Будуть злети і падіння,
Печаль і радість.
Сухарі.
Книші…
Заповідаю людям
Володіння
Моєї неспокійної душі.
Розправить осінь
Крила переможно
Над хвилями холодної ріллі,
І журавлі гукнуть мені
Тривожно,
Що я живу востаннє на землі.
О, журавлі!
Навіщо так печально?
Перед відльотом сядьте на траву;
Я вам скажу правдиво і печально,
Що на землі уперше я живу [1].

Слава здібного журналіста і талановитого поета приспала в Леоніда пильність і заморочила йому голову. Важкі життєві негаразди, розрив з коханою дружиною, – стали причиною недуги поета. Зрозумівши, що повернути кохання не вдасться, написав:

Не треба, що любиш,
Не треба, що будеш,
Скажи мені тільки, що ти не забудеш.

У кінці 1980-х рр. Леонід Миколайович повернувся на свою малу Батьківщину.

Останні роки життя провів у рідній Долинівці, проживав разом зі старенькою матір'ю. Працював позаштатним кореспондентом районної газети «Гайворонські вісті» та в місцевому колгоспі на різних роботах.

Його підтримувала незрадлива материнська любов. І він багато пише про неї. Тема любові до матері, займає у поета все його неспокійне життя. Не тільки до рідної. До Матері взагалі. Він зумів показати одночасно і велику материнську любов, і її турботу, і її печаль…

Турботами заклечана,
Забуде, що сама:
Борщу наварить ввечері
На всіх, кого й нема…
Наріже хліба чорного,
Ложки подасть на стіл
І, склавши руки зморено,
Замре у самоті…
За обрій сонце витекло
Давно, вона не спить.
В печі холоне літепло,
Щоб хлопцям руки мить.
Приляже, не вечерявши,
І їй насняться сни,
Що стукають у двері вже
Сини її, сини…

Часто думками поет повертається у щасливе дитинство, серце наповнюється невимовною тугою за батьком та рідною домівкою, яку вилив у вірші «Криниця».

Криниця

Наче зараз бачу, як на зустріч святу
Мати білить хату – нелегкі труди.
Ми – на зміну з батьком – беремо лопату.
І копаєм. Добуваємось води…

Вже немає батька і нема дитинства,
Відспівали півні долю на зорі.
Та живе і досі та стара криниця –
Батькова криниця в нашому дворі.

Тільки жаль, що сталась, з горя чи понуки,
Непоправна втрата батькова й моя:
Бігають подвір'ям не його онуки,
І живе в тій хаті не моя сім'я.

Звіддаля дивлюся на гніздів'я роду:
Стіни й досі білі, двері вже старі.
І, здається, бачу: тягне батько воду
З нашої криниці у чужім дворі.

Батькова криниця, дай води напитись –
У житті багато я ковтнув ропи.
Із твого відерця серцю дай омитись,
Пам'яттю любові душу закропи!

Поет прожив всього 54 роки, трагічно загинувши у 1993 р. Однак вірші, що з'являються в журналах та альманахах після його смерті, засвідчили: Народовий –

надзвичайно талановитий, глибокий і самобутній майстер слова. Його вірші легко запам'ятовуються, зримо вкарбовуються у лоно живого сприйняття.

Він не був членом Спілки письменників України. Він хотів ним бути. Але за тодішніми умовами – не було достатньої кількості виданих книг.

Леонід Народовий прожив коротке, але творчо насичене життя. Він є автором двох збірок «Чорнозем» (1969), «Вічне жито» (1976), в яких оспівав своє село, рідну землю, її самовідданих трудівників-хліборобів (рис. 1). Писав нариси і статті. Однак не все, що написав, міг оприлюднити. «Найпотаємніші» твори побачили світ у часи незалежності України.

Рис. 1. Збірка поезій «Вічне жито».

У 2022 р. Товариство літераторів і журналістів імені Івана Франка за пропозицією його членів – поетів Станіслава Новицького і Олександра Косенка заснувало літературну премію імені Леоніда Народового, яка присуджується один раз на рік у трьох номінаціях: «Філософська лірика», «Інтимна лірика», «Публіцистика». Премією нагороджуються поети і журналісти за високохудожні твори, спрямовані на утвердження глибинної метафоричності, художніх образів та уславлення українського слова.

Поезія Леоніда Народового – це царство мудрого і красивого, правдивого і чуйного, сильного і ласкавого, доброго і мудрого слова.

Список використаних джерел:

1. Швець О. «Хто на покуті». *Літературно-мистецький та громадсько-публіцистичний журнал «Степ»,* 1995. №1, 34-37 с.
2. Рябокучма М. «Гайворонщина – перлина Подільського краю» : посіб. Кіровоград, 2004. 3 с.
3. Погрібний В. «Покладім на покуті душу славного поета». *Гайворонські вісті.* 29 листопада 2011 р. № 97 (11087). 2 с.
4. Нарадова І. «Безталанний талант Народового». *Гайворонські вісті.* 12 березня 2016 р. 3с.
5. Волощук О. «Зоря Леоніда Народового». *Гайворонські вісті.* 30 листопада 2019 р. 3 с.
6. Спогади друга дитинства Кругляка Станіслава Миколайовича.
7. Спогади односельців: Н. Л. Нарадової, Л. І. Самандасюк, В. А. Федорчук.
8. Народовий Л. Збірка «Вічне жито». Видавництво «Промінь». Дніпропетровськ. 1976. 56 с.

УДК 338.48-6:005]:339/9(045)

Собчик Тетяна,
Вікнинська філія КЗ «Хащуватський ліцей»
с. Вікнина, Голованівський район, Кіровоградська область, Україна
e-mail*:* *tsobcik@gmail.com*

ВИДАТНІ ЗЕМЛЯКИ ГАЙВОРОНЩИНИ У БОРОТЬБІ ЗА СВОБОДУ І НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

Собчик Тетяна Михайлівна. Видатні земляки Гайворонщини у боротьбі за свободу і незалежність України. *В умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну потрібні приклади боротьби за незалежність, на яких буде виховуватись патріотизм молодшого покоління. Такими борцями є наші земляки, що народились, проживали або працювали на Гайворонщині. Це патріарх української байки Микита Годованець, що народився в селі Вікнина; Олекса Гай-Головко – член львівського уряду Ярослава Стецька, письменник-емігрант, який провів юність в селі Вікнина і був учнем Микити Годованця; це поет-дисидент Василь Стус, який працював в селі Таужне; це Галина Берізка – поетеса, в'язень радянських концтаборів. Це не віддалені приклади героїчної боротьби, а такі, про які можуть розповісти односельці і родичі, чиї свідчення особливо цінні. А головне такі приклади боротьби, які в кінцевому привели до здобуття незалежності України.*

Ключові слова: боротьба за незалежність України, Микита Годованець, Олекса Гай-Головко, Василь Стус, Галина Берізка.

Sobchik Tetyana. Outstanding countrymen Hayvoronshchynu in the struggle for the freedom and independence of Ukraine. *In the conditions of a full-scale invasion of the russian federation into Ukraine, examples of the struggle for independence are needed, on which the patriotism of the younger generation will be nurtured. Such fighters are our countrymen who were born, lived or worked in Hayvoron region.*

This is the patriarch of the Ukrainian fable, Mykyta Godovanets, who was born in the village of Viknyna, Oleksa Gai-Holovko, a member of the Lviv government of Yaroslava Stetska, an émigré writer who spent his youth in the village of Viknyna and was a student of Mykyta Godovanets; this is the dissident poet Vasyl Stus, who lived in the village of Tauzhne, this is Galina Berizka, a poet, a prisoner of Soviet concentration camps. These are not distant examples of heroic struggle, but those that can be told by fellow villagers and relatives, whose testimonies are especially valuable. And most importantly, those that ultimately led to Ukraine's independence.

Keywords: struggle for the independence of Ukraine, Mykyta Godovanets, Oleksa Gai-Holovko, Vasyl Stus, Halyna Berizka.

Вступ. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну – це одна з чергових спроб знищення України як держави, а українців як народу. А спроби впродовж історії численні. І мали вони різноманітні форми: від прямого воєнного вторгнення, війни до голодоморів; від русифікації до депортації частини народу; від «розстріляного відродження» до ідеологічної установки – становища «молодшого брата». Далеко не всі українці могли протистояти такому ідеологічному і фізичному тиску, пристосовувались до життя при радянському режимі, погоджуючись на «єдиний радянський народ». Але існувала ціла когорта справжніх «націоналістів», завдяки яким і збереглося прагнення народу до свободи, які власним прикладом показували можливість боротьби і перемоги.

Метою нашого дослідження стало життя, творчість і боротьба представників творчої інтелігенції, а також козацьких отаманів, які народились, проживали чи працювали в нашій Гайворонщині на предмет їх участі в національно-визвольному русі. Це патріарх української байки Микита Павлович Годованець – в'язень Колими, що народився в селі Вікнина; письменник, поет, емігрант, міністр інформації в уряді Ярослава Стецька (1941 р.) Олекса Гай-Головко, який провів дитячі і юнацькі роки також у Вікнині; представник руху «шістдесятників», поет і дисидент Василь Стус, що працював у селі Таужне цього ж району; поетеса, член ОУН з 1942 р., політв'язень радянських тюрем і концтаборів, жителька села Могильне Галина Берізка (Бровченко). Також у дослідженні

приведені факти боротьби отаманів Якова Олійника і Івана Чорновола. Вони з прометеївською одержимістю відстоювали право українців на самовизначення, плекали і розвивали українську мову, двоє з них брали участь в правозахисних і націоналістичних організаціях, а отамани брали до рук зброю для боротьби з радянським режимом у двадцятих роках ХХ ст.

Хронологічні межі охоплюють час від 20-х рр. ХХ ст., утворення СРСР, утвердження сталінського режиму, радянської влади, диктатури комуністичної партії та до проголошення незалежності України і початку ХХІ ст.

Мета. Розкрити інформацію про творчу інтелігенцію – представників національно-визвольного руху та повстанських отаманів, дотичних до Гайворонщини

В умовах повномасштабного вторгнення російської федерації дане дослідження є надзвичайно **актуальним**, тому що показує можливість перемоги у важкій виснажливій боротьбі за національну незалежність. Адже у проголошенні незалежності України у 1991 р. є велика частка вкладу і М. Годованця, і В. Стуса, і Гай-Головка, і Г. Берізки та козацьких отаманів Я. Олійника і І. Чорновола.

Результати дослідження. У назву першого пункту нашої роботи винесена назва статті Василя Василашка, заслуженого журналіста України про М. Годованця як така, що повністю відповідає змісту даного дослідження – «Байка за колючим дротом» [2]. А про те, що дослідження потрібне, свідчить положення, що М. Годованця називали патріархом української саме «радянської» байки. Це ще в той час, коли скромно замовчували його колимські табори і заслання. Жив і творив Микита Годованець дійсно в радянський період. Роки його життя 1893–1974 рр., тобто 81 рік прожив і творив поет, якого вважають найбільшим українським байкарем ХХ століття як за кількістю творів (а їх більше тисячі), так і за художньо-естетичним рівнем. Дослідницька база у нас вагома, тому що в нашій школі існує музей М,П.Годованця. Видатний земляк народився саме в нашому селі Вікнина Голованівського району Кіровоградської області. Ніколи не переривав зв'язків з рідним селом, школою. Листувався з односельцями. А в 1975 р. на звернення жителів села Вікнини, після смерті байкаря, Верховна Рада УРСР присвоїла Вікнинській школі ім'я М.П. Годованця. В процесі створення музею до сторіччя народження байкаря у1993 р. делегація вчителів нашої школи побувала в його домівці в Кам'янець-Подільському, де вдова і син поета передали до новоствореного музею велику кількість власних речей, книг, документів та інших матеріалів, включаючи і надзвичайно рідкісні, ми б назвали ексклюзивні. Наприклад, обкладинку з колимського блокнота Микити Павловича та деталі фотоапарата, з яким він заробляв собі і сім'ї на життя, подорожуючи Україною, тоді, коли йому заборонили прописку в Кам'янець-Подільську як колишньому «ворогу народу». З того часу кожен ювілей М.П. Годованця широко відзначався в школі, запрошувались родичі, колеги, автори, які зустрічались і працювали з поетом. На відзначення 130-річниці народження була проведена інтернет-конференція, організована завідуючою Вікнинською філією Криворучко Т. М. за участі доктора історичних наук професора, академіка Української академії історичних наук Віктора Прокопчука, письменника, директора Хмельницького обласного літературного музею В.І. Горбатюка, старшого наукового співробітника літературно-меморіального музею І.К. Карпенка-Карого м. Кропивницький Тетяни Реви. В. І. Горбатюк презентував книгу «Я – кремінь» [3], побудовану на основі спогадів і листів М. П. Годованця, в якій він виступив упорядником. Так от, щодо «радянськості» байкаря він пише, що людина не вибирає, в який час їй народитись, жити, творити.Тим більше, що на долю Годованця випали якраз найгірші «привілеї» радянського часу. Його рідні, земляки зазнали насильницької колективізації, чимало близьких і односельців померлов роки голодомору 1932–1933 рр. «Репресії тридцятих років ударили безпосередньо по ньому: у січні 1937 р. заарештований, він, за рішенням особливої наради при НКВС, провів «п'ятирічку» в таборах на Колимі (рф) й ще 5 р. там же на ніби вільному, та насправді вимушеному, поселенні, а потім усе своє життя, навіть після реабілітації (1957 р.) так чи інакше відчував на собі тавро «ворога народу» [3 с.3]. Тому М.П. Годованця зараз називають патріархом української байки без прикладки «радянської», а ми спробували дослідити на

основі його спогадів, листів, творів і публікацій інших авторів про те, якою була участь видатного байкаря в українському національно – визвольному русі.

Микита Годованець народився у с. Вікнина 26 вересня 1893 р. в багатодітній селянській родині. На той час це був Гайсинський повіт Тернівської волості Подільської губернії. Довгий час в селі зберігалась хата, в якій проживала родина з восьми дітей. Родичі байкаря проживають в селі і донині. Навчався в трьохрічній церковно-парафіяльній школі, а потім в Степашанській вчительській школі на Гайсинщині [7]. Після закінчення школи навчався на дворічних курсах з підготовки до університету, а також на кооперативних курсах. Вчителював у церковно-парафіяльних школах сіл Орлівка та Бубнівка на Поділлі. В 1914–1918 рр. перебував на військовій службі в місті Ревелі (Таллін). Депутат Ради робітничих та селянських депутатів, веде український відділ в армійській газеті. Друкує свої сатиричні статті та ліричні поезії. Повернувшись до рідних місць, деякий час працював у селах, зокрема у Вікнині. Саме тут використовує набуті на кооперативних курсах знання, допомагаючи організувати буряковий, тракторний, зерновий, тваринницький кооперативи. Годованець переїжджає до Вінниці, де багато і плідно працює в редакції журналу «Рідний край». В 1929 р. сім'я переїжджає до столичного Харкова. Годованець працює в журналах «Соціалістична громада», «Червоний хрест», «Робселькор». На початку 30-х рр. байки М.П. Годованця стають досить популярними. Їх друкує журнал «Червоний перець», календарі та часописи, їх читають по радіо. В наступні роки виходить шість його книг. Працює і в Житомирі. У 1934 р. став членом Спілки письменників СРСР. А коли столицю перенесли до Києва, переїхав туди з редакцією «Червоного хреста» і байкар. Наступна збірка з'явилась лише у 1957 р.… Лише в примітках до видання Микита Годованець «Байки» 1987 р. йдеться про «вимушену перерву у творчості (припадає на час порушення ленінських принципів законності)».

«Справу» Годованця ні в Хмельницькому, ні в Вінницькому, ні в Житомирському, ні в Харківському, ні в Київському, ні в Кіровоградському СБУ, тобто всюди, де працював Годованець, не виявили. З допомогою картотеки Міністерства внутрішніх справ, яке в 1930-х рр. об'єднувало і Управління держбезпеки, її знайшли аж в Донецьку, де велись допити Микити Годованця, справа 6679-2ф Годованець звинувачувався в тому, що він – емісар Коновальця в Україні, створив шпигунську і диверсійну організацію, керував нею, тобто «за зраду Батьківщини» [7]. При цьому арештували М.П. Годованця не за прямі протиправні дії, а на основі доносу чи вибитих слідчими свідчень Цимбала Мефодія. Він, посилаючись на розмову, яка нібито відбулась у нього у селі Темне на Вінничині з двоюрідним братом Годованця Є. Мамалигою, назвав Годованця організатором створення Горлівської шпигунської організації, зв'язковим з самим керівником Української військової організації (УВО) і ОУН за кордоном. Крім того, свідчив, що Годованець керував контрреволюційним підпіллям через Є. Мамалигу, який помер 1933 року. Випливли факти листування байкаря з братами дружини – Метельницькими, які проживали за кордоном. Стверджували, що в Україні він зустрічався з колишніми петлюрівцями Дворкіним і Максимчуком, членом УВО Нарушевичем, який приблизно в цей час був засуджений на 10 років «за співпрацю з українськими націоналістами. Звинувачували й за те, що відступив з Директорією за кордон як працівник її Мінпродовольства. Що мав зв’язок у 1920 р. зі студентом Олійниковим, який за свідченнями Цимбала, був зв’язковим начальника петлюрівської контррозвідки Сушка. Слідчий Пільдеш день у день вимагає від Годованця признань у контрреволюційній діяльності, у злочинних зв'язках із закордоном, у шпигунстві на користь ОУН. Наполягає, що проти Годованця свідчать інші і зачитує ці свідчення. Годованець щоразу ці звинувачення заперечує, вимагає побачення з Цимбалом.

Дуже важливе значення мало те, як відповідав Годованець про погляди інших людей. У час вимушених наклепів підсудних один на одного, протидіючи тиску слідчих, він свідчив одне і те ж: не чув контрреволюційних висловів у 30-і рр. від знайомих людей з Мінпродовольства Директорії, літературної спілки «Плуг», редакцій газет у Києві, Харкові, Житомирі, Вінниці. Зі слів сина Анатолія, розповідав батько про провокацію у місті Сталіно. Зібрали їх, підозрюваних у націоналістичній діяльності, ввели одного у

вишиванці, і той закликав усіх щиросердно визнати свою вину перед владою, щоб та помилувала. Годованця не спіймали на цей гачок, а «патріота, що розкаявся», розповідали, що через три дні розстріляли. Байкар здогадався, що самообмова в його ситуації не приведе до поблажки з боку слідчих чи суддів,а навпаки, ще до гірших наслідків. Отже, 31 січня 1937 р. М. П. Годованця було заарештовано і за постановою особливої наради при НКВС від 13 червня цього ж року вислано на Середню Колиму, де він пробув до 1947 р. [2].

Цікаво, як сам Микита Павлович у спогадах пояснює причину арешту. «1927 року я працював у редакції вінницької газети «Червоний край». Якось заходить знайомий з газетами і журналами в руках. Серед них був журнал з Галичини. Взяв почитати. Поніс додому, а ввечері одержав телеграму, що матір тяжко хвора. Зібрався в дорогу, журнал кинув в чемодан, не читавши, «у дорозі почитаю». Не читав, бо їхав уночі. А зі станції Гайворон їхав у своє село Вікнину через село Темне. Там у мене жив двоюрідний брат Єфрем Мамалига. Єфрем побачив журнал і тихцем сховав його в себе, а я поїхав додому і не помітив цього. Потім я побував у хворої матері,а за тиждень повернувся до Вінниці, так журнал і не читаючи. 1937 року 29 січня о 12 годні ночі зайшли до мене два чоловічки з НКВД, зробили обшук,показали ордер й арештували мене. Слідчий мій сказав: – У нас є матеріали: ви поширювали заборонену закордонну літературу,проводили контрреволюційну роботу, були у контрреволюційній банді. – Може, – кажу я слідчому, – ви думаєте, що якось я мав закордонний журнал і цей журнал у мене взяв, а потім не повернув мені мій двоюрідний брат Мамалига? – Вот-вот. Цимбал і Мамалига нам харашо ізвєстни. Ето та банда, с которой ви імєлі связь. Ім ви пєрєдавалі контрреволюціонную літературу… мене 29 січня 1937 року було заарештовано і після довгих митарств було запроторено в тюрму м. Сталіно» [3, с.106].

Виникає питання, все ж, чому М.П. Годованець потрапив у жорна сталінської репресивної машини? За однією версією, Годованець написав байку про розкуркулення. Про це навіть згадує Сташенко Марія Миколаївна (внучка байкаря) зі слів своєї матері про те, «що дідуся вислали на Колиму за те, що він написав байку, якою критикував владу за розкуркулення людей. Сім'ю його рідної сестри Гафії розкуркулили – вигнали на вулицю з малими дітьми. Ніхто не мав права їх приютити. Потім їх вислали в Сибір. От і дідусь і написав баєчку про квочку з курчатами, в якій бачив свою сестру з дітьми під тином». Ще одна версія, що причина все ж таки у творчості байкаря. Радянським чиновникам не подобалась критика їх за кар'єризм, підлабузництво, хабарництво. Критику окремих негативних рис вони не сприймали, кваліфікуючи його байки як «вороже викривлення радянської дійсності». Ну, і звичайно, обвинувачення в націоналізмі. В умовах радянського режиму, коли йшлося про створення «єдиного радянського народу», відданого ідеалам комунізму і який під проводом комуністичної партії будує соціалізм, найменший прояв любові до свого народу, його історії і культури, вважався ворожим буржуазним націоналізмом, з яким потрібно негайно розправитись. Для цього існували тюрми, табори, психлікарні, звільнення з роботи, цькування. Тут вже для обвинувачів було широке поле діяльності. Адже з самих початків творчості у поета звучала любов до України, до рідного краю, до свого народу. «Я написав і надрукував вірша «Коли матуся занудьгує», в якому висловив своє важке переживання про долю бідної України, яку розпинали ті, хто на словах її ніби рятував [3, с.72]. З того, що довелося пережити і побачити в таборах, Микита Павлович робить висновок, що триває ретельно спланований процес винищення української інтелігенції. Навіть з Колими він привіз 17 записників з віршами і байками. 1943 р. датується вірш «Україно моя». Тема любові до України супроводжує всю його творчість.

Про перебування на Колимі в'язень сталінських таборів пише так: «Шість місяців тюрми і слідства зробили з сорокарічної людини старого діда. Так що місяць тряски в товарному вагоні від Харкова до Владивостока в спекоті і часто без води здавались відпочинком. Три місяці чорної праці на землерийних роботах в Магадані. П'ятсоткілометрова прогулянка пішки від Магадана до приїску «Развєдчік». Місяць праці в забої: залишились тільки кістки та шкіра. Потрапив у лікарню. Виходився. Але став

схожий на «доходягу». Для «відгодівлі» забрали на автобазу. Завдяки знанням взяли в бухгалтерію» [3, с.112]. Такий цікавий факт. Батько, Микита Павлович,безвинно репресований страждає на Колимі, а його син Анатолій воює на фронтах ІІ Світової війни, йде в атаку «За Родіну, за Сталіна». За нашими дослідженнями він був представлений до нагородження орденом Вітчизняної війни І ступеня, а нагороджений, мабуть з поправкою на колимське ув'язнення батька, цим же орденом, але ІІ ступеня.

Не зламався Годованець і тоді, коли після звільнення (але не реабілітації!) йому довелося відпрацювати на поселенні на авторемонтному заводі. В 53 роки – ін.валід ІІІ групи і тільки в 1945 р. без права поселення у містах за порадою друга опинився в Абхазії. Власне, і там довго не довелось пожити, тому що поряд стали будувати дачу Сталіну. Всіх неблагонадійних виселили. Він їде в Україну, в Мерефу. Проживає у племінниці, але довідка про звільнення, де було написано «Осужден на 5 лет без поражения прав» не давала можливості влаштуватись на роботу. Навіть після демобілізації сина в 1950 р., коли спробував повернутись в Кам'янець-Подільський, дружину і сина прописали, а з байкаря взяли розписку «за 24 години покинути місто» [2]. Подався назад у Мерефу, згодився подарований фотоапарат, з яким і освоїв професію мандрівного фотографа. Чим і заробляв на прожиття собі і своїй сім'ї. Радянська система не визнавала такого поняття, як «колишній політв'язень», тож тавро «ворога народу» продовжувало переслідувати Годованця навіть на початку хрущовської відлиги, коли його рукописи повертали з видавництв з невтішними рецензіями. 11 вересня 1957 р. Микиті Годованцю нарешті було видано довідку військовим трибуналом про те. що його справа припинена і він реабілітований. Підпис: За голову ВТ КВО – полковник юстиції Коломойцев, Київ, Артема, 59 [7]. Годованець звично пожартував «Микита звільнив Микиту». І зараз, в сучасній демократичній країні, викликає подив і обурення той факт, що в роки репресій зловісна «трійка», без всякого захисту підозрюваного, без адвокатів могла занапастити долю людини, а то й життя.

В цей час письменник оселяється в Кам'янці-Подільському і віддається активній літературній роботі. Виходить біля десяти його книг і збірок. Рецензенти і тут не дрімають, кожна книга і навіть байка пройшла ретельну перевірку. Доходило до смішного. «Не пишіть про Орла, тому що це образ Сталіна» [3, с.12]. Знову ж таки критика писатиме, що в полі його зору бюрократи, підлабузники, хабарники, злодії… Не було лише сатири на тих, хто знущався з байкаря упродовж десяти років на Колимі. Таких речей поет і не міг за життя написати – інакше знов загримів би на Далеку Північ.

Так, не брав участі Годованець у нелегальних організаціях, не виходив на мітинги і демонстрації протесту, але вся його творчість і життя – це утвердження того, що, перефразовуючи зловісну фразу валуєвського циркуляру про українську мову, – «Український народ був, є і буде!»

Народу рідному – усе!
Нехай з нас кожен принесе
На жертовник святого діла
Огонь душі і силу тіла [4, с.11].

Таким чином, проаналізувавши життєвий шлях і творчість Микити Годованця, ми зробили висновок, що «опальний» поет, майстер байки, людина, яка пройшла через сталінські концтабори, незважаючи на офіційні радянські установки, у своїй творчості відстоювала самобутність української мови, культури, право українського народу на свою історію, а України, як держави, на незалежність.

Пересіклися долі двох борців за українську незалежність, самобутність,за право народу самому вибирати свою долю саме у селі Вікнині. І це Микита Годованець, який тут народився, і Гай-Головко Олекса Нестерович, мати якого була родом з с. Вікнина, і де він провів свої дитячі і юнацькі роки. Вперше ми почули про нього, коли після його смерті з Ванкувера (Канада) в нашу школу його дочка прислала книги в пам'ять про видатного земляка. В матеріалах Центрального державного архіву-музея літератури і мистецтва України у межах віртуального проекту «АРХІважлива СПРАВА» та з нагоди відзначення 110 річниці українського письменника, представлено документи, що зберігаються в архіві-

музеї [14]. Олекса Нестерович Гай-Головко (справжнє прізвище Головко) народився 12 серпня 1910 р. у селі Писарівка Крутянської волості Подільської губернії (зараз Одеська область) в багатодітній сім'ї сільського псаломщика. Коли більшовики окупували Україну, родину Головків нарекли «нетрудовим елементом» і позбавили виборчих прав. Свої дитячі та юнацькі роки провів у с. Вікнина, звідки родом була його мати. Багата історія села, чимала кількість місцевих легенд посприяла його зацікавленню літературою і творчою діяльністю. У 1916 р. Олекса вступає до місцевої церковно-приходської школи, яка після революції була перетворена на семирічку. І тут відбувається знайомство двох майбутніх борців за самовизначення України. Там він вступає до літературного гуртка, організованого вчителем української мови та літератури, байкарем Микитою Годованцем. Записує легенди, перші оповідання, байки, декламує на літературних вечорах. Мабуть, це спілкування з Годованцем і зародило в Олекси ту любов до рідного, до українського. По закінченню семирічки вступає до Красносільської агрономічної школи. Після її закінчення, зважаючи на соціальне походження, йому не вдається влаштуватися на роботу в рідній місцевості. У пошуках кращої долі він їде до ленінграду (сучасний санкт-петербург), де влаштовується працівником путіловського заводу і заразом відвідує вечірній факультет літератури ленінградського університету. У 1931 р. вступає до аспірантури науково-дослідницького інституту «Речевой Культури». Адміністрація інституту викрила його соціальне походження і Головко змушений був покинути навчання і виїхати до Харкова. В Україні відбувається процес «українізації». Тому він влаштовується працювати в Українському радіокомітеті. Починає друкуватись, стає членом Всеукраїнської спілки пролетарських письменників, а навесні 1934 р. видав першу збірку поезій «Штурмові балади». Відтоді до свого прізвища почав додавати частину «Гай», щоб відрізнятись від свого колеги Андрія Головка. У 1935 р. за допомогою своїх друзів-письменників Олекса Нестерович переїжджає до Києва, де його приймають до Спілки письменників України. У 1936 р. Гай-Головко працював на посаді редактора сценарного відділу кіностудії «Українфільм». У 1939 р. переїздить до Львова, працює редактором радіокомітету.

З початком німецько-радянської війни він підтримав українські націоналістичні сили. Гай-Головко вітав проголошення 30 червня 1941 р. Акту відновлення Української Держави Українськими Національними зборами з ініціативи Організації українських націоналістів революційної під проводом Степана Бандери. Актом 30 червня ще на початку війни було задекларовано бажання активної частини українського народу перетворити свою батьківщину на суб'єкт міжнародної політики, а не лише на поле бою чужих армій.

Саме в цьому Акті наприкінці тексту офіційно з'явилось гасло, яке в умовах вторгнення путінської росії об'єднало всіх українців: «Слава Україні! Героям Слава!» Наприкінці червня–на початку липня 1941 р. Гай-Головко був міністром інформації в уряді Ярослава Стецька. І хоча в Акті заявлялось про співпрацю з Німеччиною, проте Гітлеру зовсім не була потрібна незалежна Україна. Новостворений уряд був розігнаний, Степан Бандера і Ярослав Стецько заарештований гітлерівцями. В серпні цього ж року Гай-Головко заарештований органами гестапо і кинутий до львівської в'язниці. В цей же час, в Харкові органи НКВД винесли йому смертельний вирок за «співпрацю з німцями». Наприкінці 1941 р. важкохворого Гай-Головка випустили із львівської в'язниці. Після одужання він продовжує творчу діяльність. У 1942 р. виходить друком збірка «підпільної поезії» під назвою «Сурмач». Основна думка збірки: заклик до об'єднання українців в боротьбі за національну незалежність. Кінець війни застає поета в м. Тироль в Австрії. 28 червня 1945 р. його заарештували органи НКВД, після цього були тюрми в Інсбруці, Мюнхені, Аунсбурзі, Гепіргемі, звідки йому вдалось втекти на територію, підконтрольну військам союзників. Там він перебував у таборах для переміщених осіб у західній Німеччині. В 1948 р. Гай-Головко переїхав до Англії, у грудні 1949 р. – емігрував до Канади та оселився у місті Вінніпег, одружився з медиком Ганною Хоменко, працює на різних роботах, зокрема і у тижневику «Український голос». У 1950–1951 рр. «Клуб

приятелів української мови» видав І та ІІ томи мемуарного твору «Поєдинок з дияволом», в якому він описує свої поневіряння під час війни.

В своїй творчості О.Н. Гай-Головко часто звертався до трагічних подій української історії. Доба Руїни знайшла відображення в його поемах «Сон», «Майдан Софії», «Поділля», «Скоропадський», надрукованих протягом 1963–1995 рр. У 1987 р. опубліковано його роман «Їм дзвони не дзвонили» – один з перших творів, присвячених тематиці Голодомору. Твір «Смертельною дорогою» – про життєвий шлях письменника, пов'язаний з його боротьбою.

Після проголошення Незалежності України, О.Н. Гай-Головка поновлено у Спілці письменників України. У 1992 р., під час приїзду на Батьківщину, у Києві та Львові відбулись творчі вечори, зустрічі з читачами та громадськістю. Останні роки проживав у м. Ванкувер (Канада). Помер письменник 17 серпня 2006 р.. В чому значення його творчості для України? Відповідь дає коментар канадського видавництва: «Серед невгасимої туги за рідним краєм і журби за його долю, у гірких злигоднях життя на чужині, розкинуті по всіх закутках світу українці все ж непохитно бережуть і розбудовують найбільшу цінність, яку принесли з собою на чужину, українську культуру. Бо ж усі ми свідомі, що тільки тут, поза засягом задушливого зашморгу сталінської петлі може розвиватися вільна непідфальшована Москвою українська культура. Тому культурна праця українців поза межами рідного краю, поруч політичною діяльністю є безперечно важливим допоміжним для визвольної боротьби в Україні. Так прокоментувало видавництво Івана Тиктора у Вінніпезі «Поєдинок з дияволом» [5].

Ім'я Гай-Головка поки що мало відоме серед українського читача. Але його життєвий шлях – шлях боротьби за незалежність України – від члена уряду Стецька до націоналістичного емігрантського письменника – викликає повагу служить прикладом служіння Україні.

В історії України і української літератури ім'я Василя Стуса ввійшло як ім'я поета, перекладача, мислителя і дисидента, який став уособленням незламності українського духу. Член другої Української Гельсінської групи, яку очолив після арештів лідерів першої УГГ. Лауреат Державної премії імені Т. Г. Шевченка. Поет страдницької долі, який пройшов радянські тюрми і концтабори, завжди йшов шляхом правди і заплатив за це життям.

«Поїхав учителювати на Кіровоградщину, поблизу Гайворона, там витеплів душею», – так Василь Стус в автобіографії згадує своє перебування в нашому краї [8, с.25]. Дорогою своєї долі один з найактивніших представників руху «шестидесятників», український поет і дисидент Василь Семенович Стус доторкнувся нашої землі. З великою пошаною і увагою ми прослідкували шлях борця за пригноблений український народ, який розпочинався у с. Таужне Голованівського, а тоді Гайворонського району. Василь Стус народився 6 січня 1938 р. в багатодітній родині у с. Рахнівка Гайсинського району на Вінничині. Цей край також зовсім недалеко від нашої місцевості. Сам Гайсин знаходиться за 80 км від нашого с. Вікнина, Рахнівка то ще ближче. Вікнина до 1968 р. була Джулинського району Вінницької області. Через два роки батьки у пошуках роботи переїздять на Донбас. В 1954 р. Василь закінчив середню школу зі срібною медаллю й вступив на історико-літературний факультет Сталінського (Донецького) педагогічного інституту, в якому навчався упродовж 1954–1959 рр. (Справа № 229) [10, с.97]. Червоний диплом інституту не звільняв від примусового війська. А тому два місяці до призову він пропрацював у с. Таужне. Він справді рвався у ці краї, адже на відміну від усуціль зросійщеного Сталіно, врешті втрапив до україномовної стихії [11, с.101]. Учительська конференція відбувалась на базі «Чайки», коло Бугу. Василь усю ніч напередодні не спав, а вдосвіта прийшов зарошений до пояса. «Яку красу я бачив: серпень, зорі падають, трави густі некошені, туман над Бугом», згадує його слова вчителька початкових класів Людмила Маєвська [6, с.101]. Василя Стуса було зараховано «на посаду вчителя української мови Таужнянської семирічної школи з 15 серпня 1959 року» наказом № 292 по Гайворонському райвідділу народної освіти від 15 серпня 1959 року. Підстава: наказ по облвно № 98 від 14.07.59 р. . Зав. Райвно Ніколайчук. [6, с.103].

Коли Василь приїхав у Таужне, йому був 21 рік. Він – молодий, енергійний, талановитий. Його колишня учениця Ніна Віговська згадує, що «вчитель боровся за чистоту української мови. Він виправляв слова, які учні неправильно вживали. За короткий період він зумів завоювати любов і пошану до себе, а також підібрати ключики до наших душ і сердець» [6, с.30]. Найбільше подружився молодий учитель із теж молодими на той час вчителькою англійської мови Любов'ю Савчук та вчителькою початкових класів Людмилою Маєвською [6, с.13]. Вечорами Василь разом з колегами ходив до клубу «на танці», щоправда не танцював, а проводив час у бібліотеці. 15 жовтня 1959 р. Василь Стус звільняється зі школи у зв'язку з призовом до війська. На імпровізованих проводах Стус зачитав два вірші «Порив» і «Резигнація». В 2003 р. місцевий краєзнавець, автор книги «Тут витеплів душею. Василь Стус і Гайворонщина» Олексій Павличук побував вдома у Любові Савчук. Незважаючи на небезпеку від влади, вона зберегла невеликий записник, де рукою Стуса були записані ці вірші з посвятою і підписом. Вірш «Порив» увійшов до першої поетичної збірки «Зимові дерева», видрукованої за кордоном (в СРСР його твори були заборонені для публікацій). Віршем «Порив»відкривається і посмертна збірка поезій «Дорога болю», яка у 1991 р. була відзначена Державною премією імені Т. Г. Шевченка. У 1969 р., восени, Людмилу Маєвську відвідав у школі співробітник комітету держбезпеки, який розпитував її про Василя Стуса. Відповідала Любов Савчук, що знала Василя Семеновича як щиру і порядну людину, і що він ніякої антирадянської роботи він у Тажному не вів» [6, с.19].

На Гайворонщині поет пізнавав Україну, вимріяну в студентському середовищі Донбасу. Тут Василь остаточно переконався, що Україна –таки не примара його уяви, не вигадка і не фантом, а цілком реальна дійсність. Неогранений мовний океан ствердив його в думці, що українська мова – незнищенна, а мовне гетто Донбасу – лише прикрість [10, с.103]. А далі розпочинається героїчний і трагічний шлях борця за самовизначення України.

У 1959-1961 рр. В. Стус служив у лавах радянської армії, потім у 1961–1963 рр. працював учителем української мови та літератури в середній школі № 23 у Горлівці Донецької області. Працював також підземним плитовим шахти «Октябрьская» в Донецьку, літературним редактором газети «Социалистический Донбасс». У 1963 р. стає аспірантом Інституту літератури АН УРСР ім. Т.Г. Шевченка зі спеціальності «Теорія літератури». Переїздить до Києва. У 1964 р. В. Стус віддає до видавництва «Молодь» першу збірку своїх віршів, що має назву «Круговерть».

4 вересня 1965 р., під час прем’єри фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків», поет разом з Іваном Дзюбою, В’ячеславом Чорноволом, Юрієм Бадзьо виступив у київському кінотеатрі «Україна» із протестом проти серпневих арештів української інтелігенції, а 20 вересня 1965 р. його відраховано з аспірантури за «систематичне порушення норм поведінки аспірантів та співробітників наукового закладу», тобто за виступ у кінотеатрі «Україна». Також набір збірки «Круговерть» було «розсипано».

В. Стус працює в будівельній бригаді, а згодом – кочегаром в Українському науково-дослідному інституті садівництва у Феофанії під Києвом. Одружується. Наступного року працює спочатку молодшим, невдовзі – старшим науковим співробітником Центрального державного історичного архіву УРСР. Змушений звільнитися із «традиційним» формулюванням: за власним бажанням. З 1966 р. і до арешту В. Стус працює старшим інженером відділу технічної інформації проектно-конструкторського бюро Міністерства промисловості будівельних матеріалів Києва, а потім – старшим інженером проектно-технологічного об’єднання. У брюссельському видавництві 1970 р. вийшла друком збірка «Зимові дерева». «Факт публікації книги за рубежем особливо обурював суддів на процесі над В. Стусом у 1972 р. У 1970 р. В. Стус видав у самвидаві свою третю експериментальну книгу віршів – «Веселий цвинтар». 12 січня 1972 р. – поета вперше заарештовано. 07 вересня 1972 р. відбувся суд, згідно з вироком якого Василя Стуса засуджено до п’яти років ув’язнення та трьох років заслання.

У 1972 р., перебуваючи в камері попереднього ув’язнення київського КДБ, поет створює свою четверту книгу – «Час творчості / Dichtenszeit». Оригінальні твори стали

основою майбутньої книги всього життя Стуса – «Палімпсести». Протягом 1972–1977 рр. поет відбував покарання у таборах Мордовії. Упродовж листопада 1975 – лютого 1976 рр. він перебував у спеціалізованій ленінградській лікарні.

З 5 березня 1977 р. поет засланий у селище ім. Матросова Тенькінського району Магаданської області; там працював «учнем проходчика гірської підземної ділянки» та машиністом скрепера на рудні ім. Матросова об'єднання «Сєвервостокзолото». У 1978 р. митець прийнятий до РЕИ-клубу; у 1979 р. він повертається до Києва, вступає до Української гельсінкської групи. З жовтня цього ж року за поетом встановлено адміністративний нагляд. У 1971–1980 рр. В. Стус остаточно підготував до друку кілька варіантів збірки «Палімпсести» (у 1985 р. Г. Белль за цю книгу висував Стуса на здобуття Нобелівської премії, а вперше окремим виданням вона вийшла в Мюнхені у 1986 р.). У 1979-1980 рр. В. Стус працював робітником на заводах Києва.

14 травня 1980 р. поета вдруге заарештували. Наприкінці вересня 1980 р. відбувся суд, на якому Стуса було засуджено до десятирічного ув'язнення та п'яти років заслання. З листопада 1980 р. він відбував покарання в таборі особливого режиму в с. Кучино Чусовського району Пермської області. Навесні 1981 р. В. Стус востаннє побачився з рідними. 1982 р. – рік перебування в камері-одиночці. Протягом 1980–1985 рр. В. Стус написав останню збірку віршів «Птах душі». Поет помер у ніч із 3 на 4 вересня 1985 р. у карцері під час голодування; поховали його в безіменній могилі на табірному цвинтарі. Чотири роки потому, 19 листопада 1989 р., прах Василя Стуса перевезли до Києва й перепоховали на Байковому кладовищі. Перша в Україні збірка вибраних поезій В. Стуса «Дорога болю» вийшла у 1990 р., а 1991 р. за цю збірку Василеві Стусу присуджено Державну премію України ім. Т. Шевченка (посмертно). Василь Стус належав до опозиційно настроєної національно-свідомої молодої інтелігенції, яка одверто протиставила себе тоталітарному режимові. Йому випало жити в надзвичайно складний час. Час, коли людина мала вибирати: мовчати попри всі утиски та приниження, щоб вижити, чи зберегти в собі Людину, навіть ціною власного життя. Василь Стус вибрав друге [11].

Пам'ятають про Василя Стуса і на Гайворонщині. У Таужненській школі було відкрито музейну кімнату з нагоди 70-річчя від дня народження відомого поета-правозахисника, де проводиться активна робота з наповнення експозиції. Гайворонці також увіковічнили пам'ять полум'яного борця за незалежність України. Адже, хоч і вчителював у Таужному, неодноразово приїздив у Гайворон. На знак вдячності за його подвижницьке життя гайворонці зібрали кошти, за які було виготовлено і встановлено погруддя Василя Стуса 25 вересня 2011 р. в центрі міста біля міської ради. З нагоди 80-річчя від дня народження поета-борця відбувся урочистий захід. Навіть після стількох років по смерті поета, його боротьба за незалежну Україну страшить ворогів. 17 вересня 2014 р. університет захопили бойовики ДНР, а в травні 2015 р. зі стіни гуманітарного корпусу Донецького національного університету зник меморіальний барельєф Василя Стуса, тож поет продовжує боротися [6, с. 36-37].

Реабілітована правдою – це про ще одну нашу землячку – Галину Берізку (Шарандак-Бровченко), поетесу, учасницю українського національно-визвольного руху, члена ОУН з 1942 р., політв'язня радянських тюрем і концтаборів (1945–1957), члена НСПУ (1999) (з антології «Поезія із-за грат»). Як сказав особисто знайомий з нею місцевий краєзнавець, автор багатьох краєзнавчих книг, член Спілки краєзнавців України Олексій Павличук: «Берізка – Патріот з великої літери. І скільки мук вона перенесла, ніколи не проклинала своїх мучителів» Долю цієї героїчної жінки ми досліджували, опрацьовуючи інформацію в довідкових, літературних та інтернет-виданнях. Також ми працювали в місцевій Гайворонській районній бібліотеці, в якій є подаровані письменницею книги з дарчими надписами. Наприклад, книга «Про все пам'ятаю» містить автограф «Гайворонській бібліотеці з побажанням щастя читачам. Галина Берізка Вересень 2004 року». Свій життєпис, епіграфом до якого вона обрала слова Лесі Українки: «Як зійде сонце правди та згоди, Я тоді вічним сном буду спати!», вона розпочинає словами «Я-українка, що досі вірна своєму народові, за походженням частково еллінської

та молдаванської крові» народилась в селі Могильному Гайсинського повіту колишньої Подільської губернії 17 вересня 1920 р. в сім'ї вчителя [1, с. 3]. У шестирічному віці вона разом з матір'ю вже відвідувала батька в тюрмі в селища Грушка, тому що розпочалися арешти дореволюційної інтелігенції. А у віці 15 років, коли Галина навчалась у восьмому класі, за нею вже слідкували як за дочкою неблагонадійного батька і такою, яка вже писала вірші українською. В 1933 р., коли в її селі люди щоденно сотнями вмирали з голоду, написала короткий вірш:

Гримить із струн мелодія сумна
Куди не глянь – річки кривавих сліз
Веселої в душі моїй нема:
Все тихо, журно плаче скрізь…[1, с.12].

Звичайно, ці слова йшли в різкий дисонанс з прославленням радянської епохи: «Широка страна моя родная… Я другой страны такой не знаю, где так вольно дышит человек».

Учитель історії Салківської школи написав донос на батька Галини, вчителя української, російської і німецької мов, якого в червні 1937 р. заарештували, засудили і вивезли в архангельський табір. Заодно матір зняли з посади вчительки, а двох дітей виключено зі школи як дітей «ворогів народу». До доносу були прикладені і вірші Галини. Дівчина поїхала до Києва, навчалась там в 10 класі школи №1 імені Шевченка, але закінчувала школу у с. Могильне. В 1939 р. стала студенткою російського відділення Одеського університету, за порадою батька, щоб не звинуватили в українському націоналізмі. З початку війни студенти евакуювались, проте потрапили в полон і були відпущені, і Галина повернулась у село. В листопаді 1943 р. її заарештувало гестапо за участь у патріотичній організації, яка була під опікою Вінницької ОУН. І тільки в результаті втручання знайомого перекладача і адвоката Тита Бордуляка її було відпущено. Але в 1946 р. уже в Одесі 12 свідків посвідчили про діяльність Галини не як патріотки, а як «зрадниці Батьківщини», буржуазної націоналістки. Десять років концтаборів і п'ять років поразки в правах. Вивезли в Сибір, в місто Норильськ. Сім з половиною років пропрацювала на важких роботах на морозі. Писала вірші, які ховала, тому що за них набавляли тюремний строк. Вірші Берізки, написані в тюрмах та таборах, по справжньому зворушують своїм щирим ліризмом, душевністю і незнищеною вірою у перемогу добра над злом, у світлий день майбутньої України. Звільнили її в квітні 1955 р. без права виїзду з Норильська. У вересні 1955 р. амністували, але виїзду не дали. І тільки після XX з'їзду КПРС в 1956 р. можна було вертатись додому на Україну. Їхала додому з чоловіком Бровченком Миколою і маленьким сином Андрієм. Спочатку три роки була без роботи, а згодом таки була прийнята на посаду вчителя української мови та літератури. В 1960 р. була вперше надрукована в «Літературній Україні» під псевдонімом «Берізка». В 1999 р. стала членом Національної спілки письменників України. «Про Україну, її долю думаю щодня. Боюсь великої біди. Падіння моралі найбільше мене гнітить, бо це загроза для молоді. Та ще відсутність у багатьох патріотизму», – писала поетеса[9]. На жаль, велика біда сталась – повномасштабне вторгнення росії. Але й патріотизм в українців виявився на висоті, вже третій рік країна бореться з агресором. Померла Берізка за три дні до свого 87-річчя у 2007 р., залишивши по собі поезії, пронизані любов'ю до України та людства. Кіровоградські телевізійники присвятили їй документальний фільм «Конвалія на граніті», а письменник Василь Бондар – низку публікацій в обласних та районній газетах. У Могильненській школі створено музейну кімнату і встановлено меморіальну дошку поетесі.

Кращі сини полягли за Вкраїну,
Нам не злічити тих жертв вікових:
Кров і пожарища смерть і руїни,
Трупи людей на ланах степових.
Такими рядками поетесі болить історія
Патріоти, встаньте! Сміливо до бою
За Вкраїну кличте змучених братів!
Мила Вкраїно! Страшні твої болі!
Віщі співці перекажуть вікам,
Як ти позбулась права і волі,
Як підкорилася злим ворогам.
України, і тут же ми чуємо заклик :
Уперед рушайте лавою міцною
Проти всіх чужинців, проти всіх катів.

Поезія і боротьба Галини Берізки була яскравим спалахом в національно-визвольній боротьбі українського народу за незалежність.

Якщо у попередньому контенті ми розглядали учасників національно-визвольного руху скоріше як на ідеологічному фронті, то ще один наш земляк, уродженець Гайворонщини Яків Олійник взяв до рук зброю. Народився він у 1874 р. у с. Вікнина. В 1902–1908 рр. служив жандармським унтер-офіцером у Гродненській губернії, а у 1908–1917 рр. – на цій же посаді у м. Київ. У 1919–20 рр. був ватажком повстанського загону, який налічував близько 110 козаків. У 1920 р. загін Олійника брав участь у наступі на Хащувате й у 1921 р. приєднався до полку отамана Підкови. В грудні 1923 р. Олійник був заарештований Одеським ДПУ, з-під варти звільнений у 1924 р., проте у 1928 р. зазнає нового арешту. Покарання – три роки ув'язнення – відбував в Іркутській області. В 1937 р. його заарештовують знову. Розстріляний у Вінниці за рішенням «трійки» НКВС. Реабілітований 22.02.1990 р. (посмертно).

Ім'я іншого отамана, Івана Чорновола, теж вихідця із с. Вікнина, згадується в документах за 1921 р. Його загін діяв на території Гайсинщини. Підтримував зв'язки з загонами Підкови, Цвітковського. Про подальше життя отамана відомо лише те, що в 30-і рр. він працював городником при збройовому заводі в м. Іжевську (Удмуртія) [8].

Висновки. Отже, в статті ми висвітлено життя, творчість і внесок в боротьбу за незалежність України представників творчої інтелігенції, долі яких були дотичними до Гайворонщини: поета-байкаря Микити Годованця, письменника-емігранта Олекси Гай-Головка, поета-борця Василя Стуса, поетеси-члена ОУН Галини Берізки. Картина була б неповною, якби ми не згадали селянських повстанських ватажків Якова Олійника та Івана Чорновола, які зі зброєю в руках відстоювали право на самовизначення України. Всі вони пройшли через сталінські та радянські тюрми і табори, деякі поплатились життям. Були членами правозахисних та націоналістичних організацій.

Для розкриття теми ми працювали з фондами кімнати-музею М.П.Годованця, фондами Гайворонської районної бібліотеки; зустрічались з місцевими краєзнавцями. Опрацьовували як твори самих авторів, так і публікації інших авторів про життєвий шлях і боротьбу Годованця, Стуса, Гай-Головка, Берізки. Відшуковуючи матеріал про повстанських отаманів, працювали у редакції газети «Гайворонські вісті». Ми дійшли висновку,що справа, якій ці діячі присвятили життя, не загинула. Свою віру, героїзм і патріотизм вони передали прийдешнім поколінням. З великим сумом ми відзначаємо, що праправнук Микити Годованця Сокур Дмитро загинув на фронті з російською федерацією і похований в рідному селі в день народження свого відомого прадіда 26 вересня 2023 р. Завдяки саме таким особистостям ми зараз маємо незалежну Україну, народ якої самовіддано бореться з російською агресією з святою вірою в перемогу.

Список використаних джерел:

1. Берізка Г. Про все пам'ятаю. Кіровоград : Центрально-Українське видавництво, Український письменник. 2003. 198 с.
2. Василашко В. Байка за колючим дротом, або відомий і невідомий Микита Годованець. *Літературна Україна*. 2005, 22 вересня. С. 1-3.
3. Годованець М. Я – кремінь! Видатний байкар про себе: зі спогадів та листів. Упорядник Горбатюк В. Вінниця, 2020. 230 с.
4. Годованець Микита. Байки. *Державне видавництво художньої літератури.* Київ : 1960. 220 с.
5. Діаспоріана. Олекса Гай-Головко. URL: https://diasporiana.org.ua
6. Павличук Олексій. Тут витеплів душею. Василь Стус і Гайворонщина. Київ, 2023. 230 с.
7. «Пересмішники М. П. Годованець та О. І. Жолдак». *Матеріали Кіровоградської обласної бібліотеки для дітей*. (дата звернення: 13.09.2023).
8. Пересунчак О.С. Повстанський рух на території Гайворонщини. *Гайворонські вісті.* №18, 27 лютого 2018 р.
9. Реабілітована правдою. *Гайворонські вісті.* №6, 08 лютого 2020 р.
10. Стус В. С. І край мене почує: Поезії. Упорядник А. І. Лазаренко. Донецьк : Донбас, 1992. 295 с.

11. Стус Василь. Детальна біографія. URL: https://ukrclassic.com.ua/katalog/s/stus-vasil/3295-detalna-biografiya-vasilya-stusa *Бібліотека української літератури © ukrclassic.com.ua.*
12. Стус Василь. Вікна в поза простір. Київ : Веселка, 1992. 264 с.
13. Красуцький Мар'ян. Довга дорога вночі. Київ : Український письменник, 1998. 200 с.
14. З матеріалів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. У межах віртуального проєкту «АРХІВажлива справа» та з нагоди відзначення 110 – річчя від дня народження українського письменника О. Гай-Головка. URL: https://www.facebook.comcdamimuposts
15. URL: https://www.facebook.comcdamimuposts
16. URL: https://diasporiana.org.ua
17. URL: https://ukrclassic.com.ua/katalog/s/stus-vasil/3295-detalna-biografiya-vasilya-stusa *Бібліотека української літератури © ukrclassic.com.ua*
18. URL: http://chas-time.com.ua/liudyna/bajka-za-kolyuchim-drotom.html

ФОТОГАЛЕРЕЯ

Річка Південний Буг *(фото В. Водолазького)*.

Водяний млин, с. Соломія *(фото Є. Гусарова)*.

Річка Південний Буг *(фото О. Недвиги).*

Ровесник Гайворонської вузькоколійки, паровоз Мт-202 *(фото О. Недвиги).*

Вузькоколійні паровози на ст. Гайворон *(фото О. Недвиги).*

Річка Південний Буг *(фото О. Недвиги)***.**

Ретро-потяг на залізничному мосту через р. Південний Буг *(фото О. Куцького)*.

Залізничний міст через р. Південний Буг, зупинка «3-й кілометр» *(фото С. Кононенка)*.

Південний Буг поблизу Гайворонської ГЕС *(фото О. Сінельнікова).*

Водяний млин, с. Соломія *(фото П. Стахова).*

Один із гайворонських «замків» *(фото П. Стахова)*.

Ретропотяг з паровозом Гр 336 *(фото С. Кононенка)*.

Водонапірна башта – невід'ємна складова залізниці *(фото С. Книша)*.

Рибальська ідилія *(фото С. Книша)*.

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО ЗБІРНИКА

«ГАЙВОРОНСЬКЕ НАДБУЖЖЯ»

У IV кварталі 2024 року планується видання історико-краєзнавчого збірника (Випуск 2)

«ГАЙВОРОНСЬКЕ НАДБУЖЖЯ»

Пропонується розглядати низку проблем історії, географії, картографування, життєопис відомих постатей. Значне місце посідають питання з проблем історичної географії, картографії, топоніміки, регіоналістики, краєзнавства, екології, історії міст і сіл України, їх символіки, атрибутики місцевої влади, охорони навколишнього природного середовища, педагогіки, формування краєзнавчого світогляду студентської та учнівської молоді.

Редакційна колегія запрошує Вас взяти участь у формуванні «Випуску 2».

Вимоги до технічного оформлення статей

Текст статті (обсягом 5-8 сторінок) повинен бути оформлений відповідно до вимог вак і представлений за схемою: УДК у першому рядку із вирівнюванням за лівим краєм (шрифт «times new roman» напівжирний, розмір шрифту 11). Прізвище та ім'я автора та заклад, який автор представляє, e-mail контактного автора із вирівнюванням за правим краєм (шрифт «times new roman» напівжирний, курсив, розмір шрифту 12). Назва статті подається з вирівнюванням по центру (шрифт «times new roman» напівжирний, розмір шрифту 12). Через 1 рядок після назви подаються 2 анотації українською і англійською мовами (обсягом до 8 рядків) із зазначенням прізвища, ім'я та по-батькові автора, назви статті та ключовими словами (3–5 термінів) (шрифт «times new roman» курсив, розмір шрифту 11).

Виклад матеріалу статті має відповідати формату imrad (introduction, methods, results, discussion), тобто потрібно виділити такі розділи, як вступ; мета дослідження; матеріал і методи дослідження; результати дослідження; висновки; список використаних джерел. Усі джерела зі списку використаних джерел повинні бути процитовані в тексті статті. якщо стаття, на яку є посилання, має цифровий ідентифікатор doi (http://www.doi.org/index.html), його потрібно вказувати.

Текст статті набирається у форматі А4, без переносів. шрифт – «times new roman» (розмір шрифту 12 пт). Міжрядковий інтервал – 1,0 пт. Поля: зверху, знизу – 2 см, зліва – 3 см, справа – 1,5 см. абзац – 1,00 см. Посилання в тексті вказуються в квадратних дужках: порядковий номер джерела та сторінка(и). Список використаних джерел (шрифт «times new roman» курсив, розмір шрифту 11). Формули подаються за допомогою редактора формул microsoft equation. Таблиці, карти, рисунки, діаграми, схеми повинні бути включені в текст за допомогою меню «вставка-об'єкт-рисунок microsoft word», вирівнюються по центру, повинні мати підписи (знизу окремим абзацом, шрифт «times new roman», напівжирний, розмір шрифту 11). Таблиці повинні мати заголовок (над таблицею окремим абзацом). Рисунки та карти подаються окремими файлами. формати рисунків та карт: *.jpg, *.gif, *.tif.

ТЕКСТ СТАТТІ ПОВИНЕН БУТИ РЕТЕЛЬНО ВИВІРЕНИЙ НА НАЯВНІСТЬ ОРФОГРАФІЧНИХ ТА ГРАМАТИЧНИХ ПОМИЛОК. АВТОРИ НЕСУТЬ ОСОБИСТУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДОСТОВІРНІСТЬ ПОДАНИХ ФАКТІВ.

Матеріали, подані без дотримання зазначених правил, не приймаються.

Термін подачі матеріалів для «Випуску 2» – **до 31 жовтня 2024 р.**

Матеріали надсилати на електронну адресу: sytnykuman@gmail.com (**Ситник Олексій Іванович**), тел. для довідок: **+38 (098) 7324118, +38 (050) 9441837**

Зразок оформлення тексту:

УДК 338.48-6:005]:339/9(045)

Ситник Олексій,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
Умань, Україна
sytnykuman@gmail.com

Хлевнюк Ольга
КЗ «Гайворонський краєзнавчий музей»
Гайворонської міської ради Кіровоградської обл., Україна

Петричук Ольга
Eurotec KONEČNÝ
Брно,Чехія
olichka270598@gmail.com

ІНСТИТУЦІЙНА ПАРАДИГМА ТУРИСТИЧНОЇ БІЗНЕС-ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Ситник Олексій Іванович, Хлевнюк Ольга Яківна, Петричук Ольга Ігорівна. Інституційна парадигма туристичної бізнес-діяльності в умовах глобалізації. *Таке визначення як «глобалізм» застосовується для визначення стилю у політиці, коли те чи інше питання аналізується і вирішується у контексті спільних проблем людства, що стосуються всіх і вимагають для свого розв'язання спільних зусиль. Звичною практикою, яка є специфічною для туристичного продукту у туризмі, є вихід компанії за межі державних кордонів. Ініціатива інтернаціонального виробництва в туристичній індустрії належить країнам, що формують потужні туристичні потоки, через те що саме їм вона приносить максимальний прибуток.*

Ключові слова: глобалізація, туризм, туристичний продукт,економічний розвиток.

Sytnyk Oleksii, Khlevniuk Olha, Petrychuk Olha. Institutional paradigm of tourist business activity in the conditions of globalization. *The institutional paradigm of tourism business activity in the context of globalization such a definition as «globalism» is used to determine the style in politics, when a particular issue is analyzed and solved in the context of common problems of humanity that concern everyone and require joint efforts to solve them. A common practice that is specific to a tourist product in tourism is that the company goes beyond state borders. The initiative of international production in the tourism industry belongs to the countries that form powerful tourist flows, because it brings maximum profit to them.*

Keywords: globalization, tourism, tourist product, economic development.

Далі друкується текст через міжрядковий інтервал 1,0 пт.

Список використаних джерел:

1. Крисаченко В. С. Людина і біосфера: основи екологічної антропології. Київ: Заповіт, 1998. 688 с.

Наукове видання

ГАЙВОРОНСЬКЕ НАДБУЖЖЯ

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК
Випуск 1

Комп'ютерна верстка:
.....

Видається в авторській редакції

Автори опублікованих матеріалів
ВІДПОВІДАЮТЬ
за добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, статистичних даних, бібліографічних довідок, написання географічних назв та інших відомостей!!!
Позиція редакційної колегії не завжди співпадає з ідеями авторів.

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 12.06.2024 р. Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Ум. друк. арк. 12,67
Тираж 100 прим. Замовлення № 1096

Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»
20300, м. Умань, вул. Тищика, 18/19
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2521 від 08.06.2006.
тел. (093) 117-08-86, (067) 104-64-88
vizavi-print.jimdo.com
e-mail: vizavi008@gmail.com